

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Sigita Lučnienė

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

Archeologinio paveldo valdymas posovietinėje Lietuvoje: teorija ir praktika

Darbo vadovas: dr. J. Poškienė

Vilnius 2008

Turinys

Įvadas	3
I. ŠIUOLAIKINĖ ARCHEOLOGINIO PAVELDO VALDYMO KONCEPCIJA	10
1. Šiuolaikinė archeologinio paveldo valdymo koncepcija: prielaidos, pagrindiniai principai, valdymo procesas ir jo dalyviai	10
2. Archeologinio paveldo apsaugą reglamentuojančių tarptautinių norminių aktų bendroji analizė	15
3. Archeologinio paveldo identifikavimas	18
4. Archeologinio paveldo vertinimo kriterijai	21
5. Archeologinio paveldo apsaugos būdai : nuo prevencinės apsaugos link apsaugos dokumentuojant	25
6. Visuomenės vaidmuo archeologinio paveldo valdymo koncepcijoje	29
II. ARCHEOLOGINIO PAVELDO VALDYMAS LIETUVOJE 1990-2007 m.	34
1. Lietuvos įstatymdavystė: archeologinio paveldo valdymo koncepcijos paieška galiojančiuose teisės aktuose	34
2. Archeologinių žvalgymų situacija Lietuvoje	35
3. Archeologinio paveldo vertinimo kriterijų analizė	39
4. Archeologinio paveldo apsauga ir registravimas Lietuvoje	42
5. Visuomenės vaidmuo archeologinio paveldo apsaugoje: nuo pasyvaus link aktyvesnio?	47
Išvados	52
Santrauka	54
Summary	55
Literatūros ir šaltinių sąrašas	56
Priedai	61

Įvadas

Darbo aktualumas. Archeologinis paveldas – tai kultūriniai ištekliai, integrali istorinio kraštovaizdžio dalis, glaudžiai susieta su individo ir socialinėmis reikšmėmis, tai asmeninio ir kolektyvinio kultūrinio identiteto šaltinis. Bet daugeliu atveju, archeologinis paveldas yra neregimas – slypi po žeme, tačiau tuo pačiu jis yra itin jautrus bet kokiam išorės poveikiui – žmogaus (arimas, statybos) ar gamtos (vandens erozija, augalų šaknys ir kt.), o jo pražuvimo ar sunaikinimo pasekmės negrįžtamos ir neatkuriamos, kadangi jį sudaro ne vien materialūs objektai (keramikos, metalo, stiklo, kaulo ar kt. dirbiniai, kuriuos matome muziejaus ekspozicijose), bet taip pat ir jų kontekstas radimvietėje, o jei turi matomas formas, tai į kraštovaizdį įaugę nedideli kauburėliai – pilkapiai, ar piliakalnių kalvelės, gynybinių pylimų liekanos ir kt.

Būtent toks archeologinio paveldo “kuklumas”, t. y. neišskirtinumas, sąlygoja, kad jis yra bemaž labiausiai sąmoningai ar nesąmoningai naikinamas. Ir anot lenkų mokslininko Z. Kobyliński archeologinio paveldo apsauga yra “mokslinis reikalingumas, moralinis įsipareigojimas ir ekonominis privalumas”¹. Tad jau nuo XX a. II pusės ieškoma įvairių priemonių taškų prie šio trapios, neretai baigtinio duomenų šaltinio apsaugos ir pristatymo, siekiant iki būtino minimumo apriboti intervencinius metodus naudojamus jo pažinimui ir įvertinimui bei žengiant link jo apsaugos *in situ*. Tad archeologinio paveldo valdymo samprata – vienas svarbiausių šiuolaikinės archeologijos sudėtinių aspektų, siekiančių užtikrinti archeologinio paveldo apsaugą ir tausojamą naudojimą, kuris per pastaruosius keletą dešimtmečių Europoje neįprastai greitai vystėsi ir kito, dalinai įtakojamas platesnių socialinių ir politinių pokyčių, susijusių su Europos Sąjungos plėtra ir stiprėjimu bei išnykusių kliūčių tarp rytų ir vakarų.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio magistrinio darbo tikslas – atskleisti šiuolaikinę archeologinio paveldo valdymo koncepciją ir pasaulines jos tendencijas bei iširti kaip šio proceso principai atsispindi Lietuvos archeologinio paveldo apsaugoje.

Šiam tikslui pasiekti yra keliami tokie **uždaviniai**:

- 1) išsiaiškinti archeologinio paveldo valdymo koncepciją, remiantis teorine archeologijos literatūra bei jos atskirų segmentų raidą ir prielaidas;
- 2) pristatyti archeologinio paveldo valdymo proceso etapų – identifikavimas, įvertinimas, apsaugos metodas ir visuomenės dalyvavimas – praktinį įgyvendinimą bei pateikti proceso vertinimo kriterijus.
- 3) išanalizuoti Lietuvos archeologijos paveldosaugos praktiką archeologinio paveldo valdymo koncepcijos kontekste.

¹ Kobyliński Z. Archaeological sources and archaeological heritage: new vision of the subject matter of archaeology // Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century, Warsaw, 2001, p. 79

Šio darbo tyrimų objektas – archeologijos paveldosauga. Tyrime atlikta teorinės literatūros analizė, naudotas istorinis bei lyginamasis metodai, per archeologinio paveldo valdymo koncepcijos prizmę peržvelgiant lietuviškąją archeologinę medžiagą.

Pagrindinių sąvokų eksplikacija.

Archeologinis objektas – praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamoji, laidojimo ar kulto vieta, kurios vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai², kuris istorinių laikotarpių tėkmėje atitiko *archeologines senienas*, *archeologines liekanas* ar *senovės monumentus* (pastaroji sąvoka apima platesnį kontekstą: architektūrinius ar dailės ir kt. objektus). Lietuvos archeologijoje tradiciškai vartoti „archeologinio paminklo“, „archeologinės vertybės“ ar „saugotino praeities turto“ terminai, visi išvardinti terminai šiame darbe vartojami kaip sinonimai archeologiniam objektui. Archeologinių objektų visumą plačiąja prasme galime vadinti *archeologiniais ištekliais*. Jungtinėse Amerikos valstijose labiau paplitęs platesnės srities suvokimo krūvį turintis, *kultūrinių išteklių*, kuriuos sudaro tiek materialiosios archeologijos, architektūros, dailės ir kt. vertybės, bet ir nematerialieji ištekliai: tautosaka, tikėjimai ir kt.,³ termino vartojimas, kuris yra perimtas iš aplinkosauginės terminologijos. Vis dėlto Europoje įsitvirtinusi *archeologinio paveldo* samprata, įtvirtinta 1992 metų pataisytoje „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijoje“, kurioje archeologijos paveldas apibrėžia kaip: „visas archeologines liekanas ir objektus bei kitus iš praeities epochų mus pasiekusius žmonijos pėdsakus: 1) kurių išsaugojimas ir tyrimas padeda geriau suvokti žmonijos istoriją ir jos ryšį su natūralia aplinka; 2) kurių atžvilgiu pagrindiniai informacijos šaltiniai yra kasinėjimai bei kiti žmonijos ir aplinkos tyrimo metodai“ bei konkretizuojant: „tiek žemės paviršiuje, tiek po vandeniu esančios: struktūros, konstrukcijos, pastatų grupės, įsisavintos aplinkos, kilnojami objektai, kitų rūšių paminklai bei jų aplinką“⁴. Lietuvoje archeologijos paveldo sąvoka yra sąlyginai nauja ir išplitusi su tarptautinių normatyvinių dokumentų vertimais į lietuvių kalbą dvidešimtojo amžiaus pabaigoje.

Priklausomai nuo šalies ir vyraujančios archeologinių objektų visumos apibrėžimo vartojamas atitinkamas valdymo terminas: *archeologinio paveldo valdymas* (Europa, išskyrus Didžiąją Britaniją, kur labiau naudojamas archeologinių išteklių valdymo terminas), *kultūros*

²Paveldo tvarkybos reglamentas. Archeologinio paveldo tvarkyba. Projektas. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą <http://www.heritage.lt/t_aktai/projektai/archeologijos_PTR_Projektas%20II.doc>

³Фарагн Б., ДеКорс, Археология. В начале, Москва, 2007, p. 426

⁴Panašią definiciją siūlančioje 1990 metų „Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartijoje“: „Archeologijos paveldas yra ta medžiaginio paveldo dalis, apie kurią pirminė informacija gaunama archeologijos metodais. Archeologijos paveldui priklauso visi žmogaus egzistavimo palikti pėdsakai ir vietos, susijusios su bet kokios žmogaus veiklos apraiškomis, apiešti statiniai ir visų rūšių liekanos (įskaitant statinius žemėje ir po vandeniu) kartu su visa kilnojama kultūrine medžiaga“. Z. Kobyliński apibrėžia archeologijos paveldą kaip „bet kokios po žeme, virš jos ar po vandeniu esančios nekilnojamosios ar kilnojamosios materialios žmogaus egzistencijos ir kūrybinės ar destruktivios veiklos liekanos, visiškai nefunkcionuojančios egzistuojančioje sociokultūrinėje sistemoje // Kobyliński Z., Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, p. 50

paveldo valdymas (Australija), *kultūrinių išteklių valdymas* (Jungtinės Amerikos valstijos). Pats terminas *kultūrinių išteklių valdymas* susiformavo Jungtinėse Valstijose XX a. 8 dešimtmečio pradžioje: archeologas D. Fowler termino *kultūriniai ištekliai* pirmąjį panaudojimą priskiria Nacionalinio Parko tarnybos specialistams 1971 ar 1972 m.⁵ *Valdymo* samprata prie kultūrinių išteklių buvo prijungta Kultūrinių išteklių valdymo konferencijoje 1974 m. vykusioje Denveryje. Išvardinti valdymo terminai priklausomai nuo konteksto bus šiame darbe vartojami sinonimiškai.

Bendrajai prasme archeologinio paveldo valdymas gali būti apibrėžiamas kaip daugelio ir įvairių archeologiniams objektams keliamų šiuolaikinės visuomenės reikalavimų suderinamumas, galiojančios įstatyminės bazės, suderintų strategijų ir visuotinai priimtų etikos kodų kontekste⁶. Nors archeologinio paveldo valdymo koncepcija apima ne tik nekilnojamąjį archeologijos paveldą, bet ir konkrečius archeologinius radinių kolekcijas muziejuose, vis dėlto šiame darbe pastarosios srities klausimai (archeologinių radinių ekspozicijos ir jų kuravimas ir kt.) nebus nagrinėjami.

Archeologinių objektų *identifikacija* – archeologinių liekanų paieškos ir atpažinimo procesas⁷. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme buvo įtvirtintas kultūros vertybių *paieškos* sinonimiškas terminas, kuris naujoje šio įstatymo redakcijoje nevertojamas, įvedus inventorizavimo sąvoką. Lietuvoje kaip paveldosauginio identifikavimo konteksto sąlyginiai atitikmenys gali būti įvardijamos šios sąvokos: *tyrimai apskaitos tikslais*⁸ ar *archeologiniai žvalgymai*, pastarieji apibrėžiami kaip „ribotos apimties archeologiniai tyrimai, atliekami judintame grunte ar ribotame gylyje ir plote žemės paviršiuje, stebint archeologui, siekiant surinkti duomenis apie archeologinius objektus, jų plačiau nekasinėjant“⁹. Pastaroji sąlyga identifikavimo archeologinio paveldo valdymo prasme turėtų būti viską lemianti.

Viena iš išsaugojimo praktikų yra *prevencinė apsauga*, kurios tikslas neleisti atsirasti bet kokiai grėsmei paveldinėje substancijoje. Lietuvoje šiai sąvokai artimiausia yra *rezervinio režimo* apibrėžimas, taikomas objektams, kuriuos tikslinga išsaugoti, kad ateityje būtų galima juos iširti panaudojant didesnes mokslo galimybes ir kuriuose draudžiami – ardomieji tyrimai, tvarkybos darbai, ūkinė veikla.

⁵ McManamon F. P. Cultural resource management (CRM)// *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000, New York, London, p. 138

⁶ Darvill T. *Public archaeology: a European perspective // A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 416. Atitiktens paieškos Lietuvos teisinėje paveldosaugos bazėje pateikiamos kitame skyriuje.

⁷Tačiau priklausomai nuo siekiamo tikslo anglakalbėje literatūroje ši veikla įvardijama kaip „*reconnassance*“ ar „*prospecting*“ – terminai daugiau vartojami apibūdinant paveldosauginius identifikavimo veiksmus (kas verstinama kaip žvalgymas), o „*survey*“ yra išskiriamas kaip atskiras (ir pastaruoju metu bene svarbiausiu traktuojamas) archeologijos mokslo tyrimo metodas. Pagrindinis skirtumas, tas, kad pirmuoju atveju stengiamasi labiau naudoti neintervencinius identifikavimo metodus.

⁸Apskaitą pagal šiuo metu Lietuvoje galiojančią Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymą sudaro: inventorizavimas, konkrečių nekilnojamųjų kultūros vertybių išaiškinimas ir registravimas.

⁹Paveldo tvarkybos reglamentas. Archeologinio paveldo tvarkyba. Projektas. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą <http://www.heritage.lt/t_aktai/projektai/archeologijos_PTR_Projektas%20II.doc>

Archeologinių objektų „apsaugos dokumentuojant“ turinys apima: archeologinio objekto, kuris neišvengiamai bus sunaikintas plėtros ir kitų antropogeninių ar gamtinių reiškinių, dalies ar pilni kasinėjimai siekiant maksimaliai išgauti jo teikiamą informaciją. Lietuviškoje terminologijoje minėtą apibrėžimą atitiktą sąvoka „tyrimai apsaugos tikslais“.

Šiuolaikinė archeologinio paveldo valdymo koncepcija šio darbo rėmuose apimtų: svarbiausių teorinių ir išorinių prielaidų, įtakojusių jos formavimąsi, išryškiniama, bendrinio valdymo proceso modelio bei jo vertinimo kriterijų pristatymą bei principų ir tikslų atskleidimą.

Literatūros ir šaltinių ir apžvalga

Šios temos literatūrą sąlyginai galima suskirstyti į dvi kategorijas: 1) teorinių tekstų grupę, skirtą įvairiems archeologinio paveldo valdymo aspektams aptarti. Pastarosios grupės atžvilgiu reikėtų paminėti tai, kad pasirinktos tematikos aspektus analizuojančių ar aptarančių tekstų esama labai daug, todėl jau tyrimo pradžioje teko daryti jų atranką, greičiau remiantis ne kiekybiniu, bet veikiau kokybiniu informacijos atrankos kriterijumi – remtis tekstais, kurie tiesiogiai gvildena archeologinio paveldo valdymo proceso problematiką (vertinimo kriterijus ar verčių priskyrimą, visuomenės dalyvavimo laipsnį ar teisinę aplinką) ir 2) praktines problemas analizuojantys darbai.

1) Kadangi bendrieji kultūros paveldo teoriniai tyrimai Lietuvoje tėra nelabai gausūs, o archeologijos kontekste atrodytų dar menkesni¹⁰ (skirtingai nei archeologijos mokslo publikacijos). Tenka remtis daugiausia vakarietiškosios archeologijos paveldo apsaugos sampratos situacijų tyrimais. Vienas svarbesnių veikalų šia tematika – tai jungtinis britų archeologų darbas „Valdant archeologiją“ (Managing Archaeology), nagrinėjantis įstatymdavystės svarbą archeologinio paveldo valdymo aplinkoje, konfrontuojančias verčių sistemas archeologijoje bei praktinių uždavinių sprendimo galimybes¹¹. Kitas jungtinis archeologų/paveldosaugininkų darbas nepraradęs aktualumo ir sulaukęs pakartotinio leidimo tai „Archeologinio paveldo valdymas šiuolaikiniame pasaulyje“ („Archaeological heritage management in the modern world“) (1989 ir 2000), kuriame ieškoma atsakymų į esminius klausimus *Kas?*, *Kodėl?* ir *Kaip?* turėtų valdyti archeologinius išteklius, einant per istorinę prizmę, politinę konjunktūrą ar tarptautinių organizacijų veiklą bei pateikiant konkrečių šalių pavyzdžius ir praktikas¹². Žinoma reikėtų paminėti ir mums artimą tiek regioniniame, tiek

¹⁰Jungtinių Amerikos valstijų archeologo R. V. Sidrio bandymas straipsniu „Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją“ apibendrinti Lietuvos archeologijos būklę teoriniame kontekste ir pasiūlyti kaip spręsti ar užpildyti šią spragą, sulaukė galima sakyti neadekvačios kritikos – greičiau įvyko nesusikalbėjimas (M. Michelberto diskusija šiuo klausimu „Amerikiečio žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R. V. Sidrio straipsnio parašėse // *Archaeologia Lituana*, 2001, t. 2, p. 144–148). Vis dėlto teorinių žinių trūkumas ir poreikis vis labiau įmamas įsisavinti, ką rodo G. Zabelos straipsniai ar R. Čepaitienės bandymas Lietuvos archeologijos paveldosaugos problematiką įvesti į tarptautinį lygmenį.

¹¹ Darvill T. Value systems in archaeology // *Managing archaeology*, London, 1995, p. 38 – 45; Carman J. The importance of things: archaeology and the law // *Managing archaeology*, London, 1995, p. 79 – 87

¹²Cleere H. Introduction: the rationale of archaeological heritage management // *Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p. 1 – 17; Kristiasen K. Perspectives on the archaeological heritage: history and future // *Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p. 23 – 28; Schaafsma C. F. Significant

sociokultūriniame kontekste lenkų archeologo Z. Kobyliński fundamentalųjį veikalą „Teoriniai archeologinio paveldo apsaugos pagrindai“ (Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego). Z. Kobyliński savo darbe išsamiai pristato archeologinio paveldo proceso valdymo sudedamąsias dalis: vakarietiškujų teorinių idėjų archeologijos paveldo apsaugoje polemiką, verčių konfliktus bei visuomenės vaidmens reikšmingumą. Taip pat reikėtų pastebėti, kad nagrinėjama tema išsiskiria dvi srovės: amerikietiškoji, kurios problematiškiausios sritys (reikšmingumo dilemiškumas, apsaugos būdų taikymas ir kt.) paveldo valdymo kontekste plačiau detalizuojamos J. A. Tainter darbe¹³ bei europietiškoji, pastarosios problemos ir perspektyvos apžvelgiamos T. Darvill straipsnyje¹⁴. Kad archeologinio paveldo valdymo ištakos, problemos ir perspektyvos yra svarbios europiniame kontekste, rodo lenkų periodinio veikalo „Archeologia Polona“ atskiro tomo, skirto archeologinio paveldo valdymui nagrinėti, pasirodymas¹⁵, ar veikalas „Quo vadis archaeologia“ kuriame publikuojami įvairių Europos šalių autorių straipsniai archeologinio paveldo apsaugos, teorijų lygmenyse¹⁶. Reikėtų paminėti teorinius darbus netiesiogiai susijusius su archeologinio paveldo valdymu: tai J. Markevičienės darbas „Kultūros paveldo inventorinimas: tikslai, metodai, strategija (šiuolaikinio pasaulinio proceso apžvalga)“, kuriame apžvelgiami bendrieji identifikacijos procesai kultūros paveldo apsaugoje ar A. Vaitkuvienės straipsnis apie paveldo industriją¹⁷ (ekonominės kultūros paveldo vertės kontekstą) bei J. R. Glemžos knyga¹⁸, kurioje pateikiami geriausi archeologinio paveldo konservavimo ir pristatymo darbai.

2) Atskirai norėtuși paminėti darbus ir veikalus susijusius su archeologijos paveldosaugos praktiniais aspektais, kuriuose pateikiama metodų klasifikacija ir raida.¹⁹ Lietuviškoje medžiagoje atsispindi tik atskiras praktines archeologinio paveldo valdymo dalis nagrinėjantys darbai (galime teigti, jog tai sąlyginis priskyrimas, kadangi nė viename jų nevartojama ši ar bent jau panaši sąvoka, o procesai suprantami kaip atskiros archeologinio paveldo apsaugos ar tyrimų dalys). Archeologinio

until proven otherwise: problems versus representative sample // *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, London, 2000, p. 32-58

¹³ Tainter J. A. Persistent dilemmas in American Cultural resource management // *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 436

¹⁴ Darvill T. Public archaeology: a European perspective // *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 420

¹⁵ Carman J. Theorising the practice of archaeological heritage management // *Archeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 5 – 28;

¹⁶ Kobyliński Z. Archaeological sources and archaeological heritage: new vision of the subject matter of archaeology // *Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century*, Warsaw, 2001, p. 78 – 83; Williams W. J. H. Archaeological heritage management and research // *Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century*, Warsaw, 2001, p. 84 - 92

¹⁷ Vaitkuvienė A. Paveldo industrija Lietuvoje // *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2006, Nr. 17, 87 - 96

¹⁸ Glemža J. R.. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, 2002, Vilnius

¹⁹ Фараган Б., ДеКорс, Археология. В начале. 2007. P. 204.; Sullivan A. P. Survey Design, Theory // *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*, 2000, New York, London, p. 601; Predictive modelling for archeological heritage management (PDF). [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą:

<www.clw.csiro.au/publications/consultancy/2003/Review_Of_Remote_Sensing.pdf>

paveldo identifikavimo patirtį ir perspektyvas bei taikomus tyrimo metodus (labiau ne paveldosaugine prasme) Lietuvoje savo straipsniuose aptaria G. Zabiela²⁰ ar bendrąsias archeologinio paveldo apsaugos problemas ir galimus jų sprendimo būdus nurodo A. Kuncevičius²¹, taip pat archeologinių objektų žalojimus bei apsaugos dokumentuojant tendencijas nagrinėja Z. Baubonis ir A. Vaitkuvienė²².

Šiame darbe remtasi ir enciklopedinio pobūdžio darbais, kuriuose koncentruotai (bet reikia pastebėti beveik nekvestionuojant) pristatoma archeologinio paveldo valdymo raida bei ją įtakojusios priežastys, esminiai principai ir praktikos pavyzdžiai²³.

Darbo šaltiniai. Pagrindiniai kultūros paveldo apsaugą reglamentuojantys įstatymai - 1994 m. priimtas LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas ir 2004 m. įsigaliojęs naujasis LR nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas, VKPK nutarimai dėl archeologinio paveldo būklės ir apsaugos – 1998 m. gruodžio 11 d. sprendimas „Dėl valstybės saugomų archeologinių objektų privatizavimo eigos“, 2000 m. sausio 21 d. sprendimas „Dėl archeologijos vertybių apsaugos“, 2001 m. gegužės 4 d. sprendimas „Dėl Lietuvos archeologinio paveldo išsaugojimo politikos“, 2001 m. gruodžio 21 d. sprendimas „Dėl Lietuvos piliakalnių apsaugos“, 2004 kovo 12 d. nutarimas „Dėl archeologinių vertybių apsaugos ir tyrimų finansavimo“ ir kt.). Ir kiti publikuoti bei neskelbti ir tik specialistų tarpe cirkuliuojantys norminiai dokumentai bei tarptautiniai teisės aktai pasitarnavo dabartinės archeologinio paveldo apsaugos ir interpretacijos situacijos analizei. Čia paminėtini tik svarbiausi tarptautiniai dokumentai²⁴: 1969 m. pasirodė pirmasis bendraeuropinis teisinis dokumentas – Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija – siekęs apjungti bendrąsias archeologinio paveldo koncepcijas, kuris 1992 m. buvo pataisytas ir papildytas, atsižvelgiant į kylančias etines dilemas, spartėjančios plėtros poveikį archeologiškai jautriose vietovėse. Kitas išskirtinai archeologijos paveldo valdymą reglamentuojantis teisės aktas – tai 1990 m. pasirodžiusi Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija, skirta archeologinio paveldo valdymo bendrosioms gairėms ir nuostatomis apibrėžti. Šių tarptautinių normatyvinių aktų teikiama mintis akivaizdi: kad būtų įmanoma racionaliai valdyti bet kokius paveldo išteklius, reikia disponuoti informacija apie šių išteklių dydžius ir erdvinį išsidėstymą. Tik disponuojant tokiomis žiniomis

²⁰Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius, 1997. P.46-48; G. Zabiela Application of alternative methods in Lithuanian field archaeology (up to 1996) // Archaeologia Baltica, Vilnius, vol.3, 1996, p. 143 – 158.

²¹Kuncevičiaus A. pranešimas „Archeologijos paveldo apsauga ir problemos“ skaitytas Valstybinės paminklosaugos komisijos posėdyje 2001 03 23 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=8207&p_k=1>

²² Baubonis Z., Vaitkuvienė A. Lietuvos archeologinių vietų žalojimai // Kultūros paminklai/9. Vilnius, 2002, p. 25-33; Baubonis Z., Vaitkuvienė A. Lietuvos archeologijos vertybių tyrimai apsaugos tikslais 1993-2001 m. // Baltų archeologija Nr. 1(13), 2002, p. 18 - 23

²³McManamon F. P. Cultural resource management (CRM)// Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia, 2000, New York, London, p. 138 - 142; McManamon F. P. Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods, 2005, p. 1236 - 1258; Renfrew C., Bahn P., Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition), London, 2000

²⁴ Norint nesikartoti, plačiau kiti teisės aktai tiek Lietuvos, tiek tarptautiniai nagrinėjami kitame skyriuje

galima priimti tvirtai motyvuotus su išteklių (paveldo) naudojimu susijusius sprendimus, kad ateities kartoms išsaugoti pakankamą jų reprezentaciją moksliniu ir paveldosauginiu požiūriu. Pastarųjų dešimtmečių archeologijos apskaitos dokumentacija, tyrimų duomenys yra Kultūros paveldo centre ir Kultūros paveldo departamente, tačiau jie nėra suformuoti į atskirą archyvą.

I. ŠIUOLAIKINĖ ARCHEOLOGINIO PAVELDO VALDYMO KONCEPCIJA

1. Šiuolaikinė archeologinio paveldo valdymo koncepcija: prielaidos, pagrindiniai principai, valdymo procesas ir jo dalyviai

Teorinės prielaidos. Archeologinio paveldo valdymo koncepcijos teorinėmis prielaidomis galėtume laikyti archeologo J. Carman²⁵ išskirtas keturias svarbiausias archeologinio paveldo konstantas: tokias kaip, kad archeologinis paveldas yra *baigtinis ir neatsinaujinantis šaltinis, visuomenės intereso objektas, įstatymiškai reglamentuotas* bei *priklausomas nuo jo archeologinio „reikšmingumo“*, be kurių supratimo nebūtų įmanomas pats proceso įgyvendinimas praktikoje, tačiau tuo pačiu mokslininkas pabrėžia, jog jos nėra neginčytinos. Kadangi besiplečiant archeologijos mokslo tyrimų objekto laukui bei atsirandant vis naujoms šio mokslo subdisciplinoms: atsiranda „naujų“ duomenų šaltinių. Tačiau kyla sunkumų įsisavinant „naujuosius išteklius“ pavyzdžiui tokių kaip industrinės, karinių liekanų ar sodų archeologijos, kadangi daugelyje šalių palyginti nesena praeitis neretai nepripažįstama kaip archeologinis „paveldas“ ir tik nedaug dėmesio ir pajamų skiriama jos tyrimams ir apsaugai.

Išorinės prielaidos. Taigi be vidinių teorinių prielaidų, galime išskirti ir išorines prielaidas, įtakojusias archeologinio paveldo valdymo koncepcijos formavimąsi. Kritiniu momentu galime laikyti Antrojo pasaulinio karo padarinius, kadangi po jo archeologinio paveldo valdymas jau pradėtas laikyti socialinio ir ekonominio planavimo sudėtinu elementu²⁶. Tam įtakos turėjo ne tik masinės pokarinės rekonstrukcijos ar ekonomikos augimas 6 – 7 dešimtmečiais, bet ir moderniosios plėtros apimčių augimas bei sustiprėjęs aplinkosauginis judėjimas. To pasėkoje praktiškai visoje Europoje buvo pakeisti senienų apsaugą reguliuojantys įstatymai pritaikant juos prie susiklosčiusios situacijos.

Kitas veiksnys - tai gelbėjamosios archeologijos nevienareikšmiškas vaidmuo, tiek Europoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose. Pastarosiose, XX a. 8 dešimtmetyje kultūrinių išteklių valdymo procesą įtakėjo besitęsiantis susirūpinimas dėl archeologinių objektų naikavimo didėjant modernios infrastruktūros vystymosi poreikiui (įskaitant kelių rekonstrukcijas, didelio masto žemės ūkio plėtrą bei gyvenamųjų namų statybą). Ko pasėkoje dar labiau išsiplėtojo taip vadinamos gelbėjamosios archeologijos praktikos taikymas kasinėjimuose. Vienių archeologų laikyta antrarūšiu darbu ar net priešprieša akademinėi archeologijai,²⁷ kitų kiek pozityvesne priemone – būtina ir praktiškai sėkminga pagalba išsaugant archeologinius duomenis vietose, kurios

²⁵Carman J. Theorising the practice of archaeological heritage management // *Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 5

²⁶Cleere H. Introduction: the rationale of archaeological heritage management // *Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p. 14

³²Rice G. E. *Salvage/Rescue Archaeology* // *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*, New York, London, 2000, p. 535

kitaip bus sunaikintos be jokios dokumentacijos²⁸. Kadangi „gelbėjamoji“ archeologija baigdavosi objektų iškasinėjimu ir kai kurių duomenų ar liekanų išsaugojimu, kritikai pagrįstai atkreipė dėmesį į tai, kad dažnai kasinėjimų metu nebuvo atliekami išsamūs aprašymai, tyrimo rezultatų analizė ir sintezė, ko išdavoje interpretacija gali remtis klaidingais duomenimis. Kita negatyvi šio reiškinių pusė – tai kad neįmanoma tampa kasinėjimo vietų revizija pritaikius naujas technologijas. Tačiau gelbėjamosios archeologijos praktikavimas galime teigti, turėjo ir teigiamų pasekmių: spartesnis naujų technologijų taikymas archeologiniuose kasinėjimuose ar geresnis žmonių darbo organizavimas atsižvelgiant į ribotą laiką. Ilgainiui gelbėjamoji archeologija tapo kultūrinių išteklių valdymo proceso dalimi, kai negalint išvengti grėsmės archeologiniam objektui pasirenkama apsauga dokumentuojant. Nors gelbėjamosios archeologijos indėlis valdymo proceso formavimesi gana svarus, tačiau jos metodų taikymas archeologiniuose objektuose šiuolaikinės archeologijos paveldo valdymo koncepcijos kontekste kiek galima minimizuojamas.

Pagrindiniai principai. Archeologinio paveldo valdyme jau daugiau nei tris dešimtmečius remiamasi archeologinėje praktikoje įsitvirtinusi PARIS (*Preservation of Archaeological Remains In Situ*) etikos kodu, kurio esminis principas suteikti pirmenybę archeologinių objektų *in situ* išsaugojimui. *In situ* saugojimas paprastai apima dvi apsaugos kategorijas: kai archeologiniai duomenys saugomi savo buvimo vietoje, t.y. nekasinėjant ir kai *in situ* saugomi jau iškasti radiniai. Nors paveldosauga kyla iš visuomenės reikmių bei interesų, ji nėra įmanoma be valstybės dalyvavimo, t. y. be atitinkamų įstatymų, priežiūros sistemų bei finansinės paramos, o svarbiausia – be subalansuotos politikos²⁹, vadinasi svarbus yra tvarios subalansuotos plėtros principas.

Archeologinio paveldo valdymo koncepcijos dalyviai bei jų vaidmens raida. Vien jau teorinių prielaidų iškėlime galime pastebėti du šio proceso dalyvius: tai *valstybės vaidmuo* ir *visuomenės dalyvavimas*, pastarasis aktyvesnis ir įmanomas tapo tik XX amžiaus viduryje, kai tuo tarpu valstybės ir *archeologo* (iš pradžių mėgėjo, vėliau ir mokslininko) dalyvavimas pastebimas gana anksti. H. Cleere³⁰ teigimu, šio proceso ištakomis, bendraja prasme, galime laikyti 1666 m. Švedijoje išleistą teisinį aktą – *Karališkąją Švedijos deklaraciją*, skelbusią, kad visos senienos priklauso Karūnai. Šis aktas bene pirmasis paminklosauginis dokumentas pasirodęs už Italijos ribų (įgalinę mokslinį susidomėjimą senienomis ir įtraukęs valdžią, Švedijos atveju, monarchiją, rūpintis jų apsauga ir priežiūra), kur jau nuo Antikos laikų domėtasi senienomis, rinktos įvairios kolekcijos bei leisti įvairūs aktai, dekretai skirti senienų apsaugai, greičiau architektūros ar dailės, tačiau, kad domėtasi ir archeologinėmis senienomis rodo, dar 210 m. pr. m. e. pagal Pergamo karalystės valdovo Atalo I užsakymą atlikti archeologiniai kasinėjimai prie Egėjo jūros). XIX a.

²⁸McManamon F. P. Cultural resource management (CRM)// *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*, New York, London, 2000, p. 140

²⁹Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 254

³⁰Cleere H. Introduction: the rationale of archaeological heritage management // *Archaeological heritage management in the modern world*, 2000, p. 2

pabaigoje senovės monumentai, atskirai neišskiriant archeologinių objektų, beveik visoje Europoje buvo apsaugoti įstatymų, kurie buvo daugiau ar mažiau efektyvūs³¹.

Jungtinės Amerikos valstijose tuo metu irgi vyko panašūs procesai. Jose 1906 m. pasirodė *Senienų įstatymas*, įvedęs archeologinių tyrinėjimų reglamentavimo atsakomybę valstybinėse žemėse toms valdžios institucijoms, kurioms ta žemė ir priklausė. Taip pat įgalino prezidentą nustatyti specialiąją apsaugą ir priežiūrą archeologiniu, istoriniu ar moksliniu požiūriu vertingoms vietovėms. 1916 m. buvo įkurta Nacionalinė Parkų tarnyba (*National Park Service*), kurios pagrindinis tikslas buvo tvarkyti ir prižiūrėti nacionaliniuose parkuose esančius archeologinius istorinius ir gamtinius išteklius kartu su valstybės saugomais paminklais. Tačiau praktiniai archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo aspektai Jungtinėse Amerikos valstijose pastebimi jau XIX a. pabaigoje, kai 1896 m. Aukščiausiasis teismas nusprendė, kad įstatymas leidžia archeologinio objekto apsaugos tikslais bei visuomenės labai priverstinai nusavinti žemę, jei archeologinis objektas yra valstybinės reikšmės. Ir skirtingai nuo architektūrinio paveldo prie kurio išsaugojimo nemažai prisidėjo ir privatus sektorius, archeologinio paveldo apsauga nuo pat pradžių buvo federalinės valdžios žinioje³².

Vadinasi archeologinio paveldo valdyme labai svarbus buvo ir yra valstybės vaidmuo, tiek kuriant įstatymus, tiek finansuojant įvairius apsaugos ir sklaidos projektus, keičiantis patirtimi ne tik nacionaliniame, bet ir tarptautiniame lygmenyse. O valstybė, kuri neužtikrina įstatymų vykdymo ir nepajėgia tuo pačiu sukurti veiklių įstaigų, atsakingų už archeologinio paveldo (ir ne tik jo) apsaugą, siunčia aiškų signalą visuomenei, kad tokie objektai nėra svarbūs ir jiems nereikalinga ypatinga apsauga.

Pirmieji tarptautiniu mastu vykę debatai kilę iš archeologų ir paveldosaugininkų iniciatyvos archeologinio paveldo valdymo tematika vyko 1978 m. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje. Panašiu metu Tarptautinė Muziejų taryba ir Europos taryba pradėjo sisteminti ir suvedinėti paveldosauginius reikalavimus ir nuostatas į tarptautinius norminius dokumentus. Pratęsiant tarptautinę archeologinio paveldo apsaugos integravimą į tarptautinę įstatyminę bazę bei atsižvelgiant į susiklosčiusią politinę, ekonominę padėtį, 1990 m. buvo įkurtas Tarptautinis archeologinio paveldo valdymo komitetas (ICAHM) prie ICOMOS (jo veikla apima ne tik Europą, bet ir Jungtines Amerikos Valstijas bei kitas šalis), o tais pačiais metais paskelbta Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija, skirta archeologinio paveldo valdymo bendrosioms gairėms ir nuostatomis apibrėžti.

Reikėtų pažymėti, kad aukščiau išdėstyti raidos aspektai apima tik bendruosius archeologinio paveldo valdymo bruožus, kadangi sąlyginai šio proceso tikrosiomis apraiškomis

³¹Ten pat, p. 8

³²Tainter J. A. Persistent dilemmas in American Cultural resource management // *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 436

galėtumėme laikyti Jungtinėse Amerikos valstijoje susiformavusią kultūrinių išteklių valdymo sampratą (kuri šalyje bendrai apima visą kultūrinį ar dvasinį paveldą). Iš esmės sunku nusakyti, kiek Europoje besivystanti archeologinio paveldo valdymo koncepcija perėmė (ar perdavė) amerikietišką sampratą, tačiau viena aišku, kad europietiškojoje koncepcijoje palyginti aiškiai atskirti archeologiniai paveldo objektai nuo likusio kultūrinio paveldo. Taip pat būtų galima išskirti tris įstatyminės raidos etapus: įstatymai, kurių pagrindu saugomi visi kultūros paveldo objektai norminių dokumentų kūrimas, siekiant numatyti visoms šalims taikomas bendrąsias gaires. Kultūros paveldo objektų, taip pat ir archeologinių, apsaugos įstatymdavystei formotis taip pat nemažą įtaką darė spartūs ir negrįžtami industrializacijos ir modernizacijos procesai bei pačio archeologijos mokslo raida. Galime numanyti, jog nemažą vaidmenį, galbūt netiesioginį, archeologinio paveldo valdymo proceso turėjo ir besikeičianti archeologijos mokslo paradigma: nuo XX a. septinto dešimtmečio kaip protestas prieš ilgametį radinių kaupimo vajú atsirado vadinamoji „naujoji archeologija“ (procesualizmas), kurios tyrimų sritis koncentravosi ties duomenų interpretacija aiškinant visuomenės raidą. Iki XX amžiaus pabaigos poprocesinės archeologijos, neigiančios istorinės tiesos egzistavimą ir veikia tiriančios būdus, kuriais archeologai kuria praeities vaizdus, ateities archeologiją sudarys, visų pirma, archeologinio paveldo apsauga ir valdymas.

Jau nuo XIX a. vidurio galime kalbėti apie *archeologo – mokslininko* vaidmenį archeologinio paveldo apsaugoje kadangi jau tuo metu, nors ir pavieniai entuziastai užsiėmė veikla, kurią sąlyginai galėtume pavadinti archeologinio paveldo valdymu (greičiau tyrimais ir apsauga): priešistorės specialistas J.J.A. Worsaae Danijoje, mokslinės archeologijos pradininkas generolas Pitt Rivers Jungtinėje Karalystėje, paveldosaugininkas P. Merimée Prancūzijoje ir egiptologas A. Mariette Egipte, kurie buvo Senovės tarnybų direktoriai ir dirbo vieni, arba geriausiu atveju su mažai apmokamais bei apmokytais padėjėjais. XX a. pirmos pusės didžiųjų archeologinių kasinėjimų metu (Knosas Kretoje, Adriano siena Šiaurinėje Anglijoje) archeologai susidūrė su archeologinių radinių konservavimo ir apsaugos poreikiu, kurio nebuvo įmanoma ignoruoti. Ir tai, anot F. P. McManamon³³, buvo pirminis impulsas link archeologinių išteklių valdymo praktikos įsigalėjimo.

Tačiau daugelis tiek archeologų teoretikų, tiek praktikų brėžia ribą tarp archeologijos kaip mokslo ir archeologinio paveldo valdymo, pastarąjį laikydami administracine funkcija ar vien tik praktiniu darbu, tačiau XX a. paskutiniame dešimtmetyje paveldo valdymo koncepcijai bandoma suteikti teorinį pagrindimą³⁴. Svarbu paminėti, jog archeologinio paveldo valdymas pradine savo

³³ McManamon F. P. Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods, 2005, p. 1238

³⁴ J. Carman pažymi, kad ilgą laiką nebuvo praktiškai jokių archeologinio paveldo valdymą nagrinėjančių tekstų XX a. pabaigos teorinėje archeologijos literatūroje (I. Hodder, B. Trigger ir kt.), taip pat paveldo valdymo koncepcija buvo ignoruojama ar kandžiai atsiliepiama garsių tyrinėtojų. Tik atskiros šio proceso dalys buvo nagrinėjamos kiek plačiau

prigimtimi vis dėl to yra valstybinė (legitimizuota administracinė) funkcija, kadangi tiek Jungtinėse Amerikos valstijose, tiek Europoje įvairūs archeologinio paveldo apsaugos ar integravimo į planavimo procesus projektai buvo vykdomi valstybinių organizacijų (pirmosios – Nacionalinių parkų tarnybos, antrosios – įstaigų ar centrų, atsakingų už kultūros paveldą (priklausomai nuo šalies) ir tik nuo XX a. paskutinio ketvirčio ėmė kurtis privačios įmonės, užsiimančios šia veikla. Be to universitetuose pradėti ruošti šios srities specialistai, o tai pakėlė šią veiklą į svarbų lygmenį, kurio svarbiausias dalyvis – paveldosaugininkas, kurio pagrindinis tikslas būtų, derinant įvairių proceso dalyvių interesus išsaugoti archeologinius išteklius, mažinant jiems kylančią grėsmę.

Šiandien paveldui tapus vienu iš svarbiausių ekonominių išteklių vakarų archeologijoje įsivyrąja įvairios ekonominė samprata ir nauda paremtos koncepcijos, susijusios su paveldo valdymu. Šios koncepcijos orientuotos į ekonomines vertes, kurių pagalba ieškoma tinkamiausių sprendimų archeologinių objektų apsaugai ir jų pristatymui. Sėkmingiausi pavyzdžiai – Jorko archeologinių išteklių valdymo centras ir Jorviko Vikingų centras (abu Anglijoje).³⁵

Archeologinio paveldo valdymo procesas. Taigi išnagrinėjus keletą įvairių archeologų siūlomų archeologinio paveldo valdymo proceso modelių (*Priedas Nr. 1*) galima išskirti bendruosius ir reikšmingiausius proceso etapus bei jų vertinimo kriterijus:

1) archeologinių išteklių identifikavimas

- *tyrimų sistemingumas;*
- *neintervencinių metodų prioritetiškumas;*
- *identifikacijos rezultatų prieinamumas ir integralumas;*

2) archeologinio paveldo įvertinimas

- *verčių daugialypiškumas;*
- *vertinimo kriterijų legitimizavimas;*

3) sprendimas dėl apsaugos būdo priėmimas

- *Sprendimo priėmimas dėl apsaugos būdo sudėtingumo laipsnis: įvertinant teisinius, paveldosauginius aspektus ir visuomenės nuomonę;*

Svarbų vaidmenį, atlieka ne tik įstatyminis reglamentavimas, bet ir specialistai bei visuomenė ir kiekvienas iš jų yra neatsiejamai susiję tarpusavyje bei įtakojantys vienas kitą.

Koncepcijos tikslai. Visos šios archeologinio paveldo valdymo koncepcijos tikslas yra apsaugoti archeologinį paveldą ne tik ribojant ar mažinant ūkinę ar investicinę veiklą jame. Bet taip pat riboti nepagrįstus ir nevaldomus mokslinius tyrimus, nes net ir aukščiausio metodinio lygio archeologiniai tyrimai negrįžtamai naikina jo autentiškumą, integralumą, nors ir suteikia mokslinės

(1972 m. Ch. R. McGimsey publikacija apie visuomenės įtraukimą į archeologiją, 1984 W. D. Lipe straipsnis apie archeologinio paveldo vertes ir kt.). Ir jo manymu, tik konstruktyvi, o ne destruktivi kritika gali sukurti teorinius archeologinio paveldo valdymo metmenis.

³⁵Blockley M. Archaeologists in the marketplace// Managing archaeology, London, 1995, p.103

informacijos. Iš to kyla kita deklaruojamoji siekiamybė – kuo daugiau archeologinio paveldo palikti ateities kartoms, taigi archeologijos ateitis yra paveldosaugoje, prognozuodamas archeologijos mokslo tolimesnę raidą, teigia P. Bahn³⁶.

Praktinio koncepcijos įgyvendinimo išdava:

- archeologinio paveldo *a priori* integravimas į plėtros projektus;
- išteklių kontroliuojamas naudojimas moksliniais ir kitais tikslais.

Švedų archeologas K. Kristiasen dar 1989 m. pasiūlė tris archeologinio paveldo valdymo siekiamybes, ties kuriomis paveldosaugininkai turėtų susikcentruoti ateityje³⁷. Pirmasis tai sistemingų ir ilgalaikių žvalgymo projektų kūrimas, arba kitaip archeologinių išteklių identifikacija, kuri svarbi ne tik paveldosaugine, bet archeologijos kaip mokslo prasme, kadangi pirmuoju atveju – suregistruoja visus galimus išteklius, antruoju – suteikia platesnę galimybę ieškant naujų mokslinių duomenų; antrasis – archeologiniai tyrimai turi prisidėti prie vietinės istorijos kūrimo ir trečiasis – archeologinių išteklių valdymas turi vystytis kaip profesija. Bent jau pastarojo tikslo atžvilgiu galime teigti, jog jis ir toliau lieka gana problematiškas Vidurio, Rytų Europos šalyse.

2. Archeologinio paveldo apsaugą reglamentuojančių tarptautinių norminių aktų bendroji analizė

Sunku pervertinti teisės vaidmenį archeologinio kaip ir kito kultūrinio paveldo apsaugoje. Kai kurie teoretikai, pvz.: H.F. Cleere, C. McGimsey ar M. Davis teigia, kad archeologinio paveldo valdymą įgalina tik įstatymdavystė ir tai yra neginčijama konstanta, tačiau J. Carman kritiškai žvelgia į tokį požiūrį, kadangi išvelgia nemažai probleminių taškų šioje srityje, tokių kaip Romėnų teisės ir paprotinės (Anglija, Jungtinės Amerikos valstijos) skirtumų įgalintos nuostatos³⁸: kadangi kai kuriose valstybėse konkretūs teisiniai sprendiniai susiję su ilga istorine tradicija, pvz. Danijos “Danefae” koncepcija ar Anglijos “Treasure Trove”³⁹. „Treasure trove“ yra anglų paprotinės teisės doktrina, pagal kurią tik auksiniai ir sidabriniai dirbiniai, kurie buvo paslėpti žemėje ir kurių savininkai nežinomi atitenka Karūnai (šių laikų atveju Britų muziejui) radėjui atlyginant lobio komercinę vertę. Kadangi įstatymas apima tik auksinius ir sidabrinčius radinius (atmenant ir tuos kurie buvo rasti kartu su jais) tai yra svarstyтина problema britų archeologijoje.

³⁶ Bahn P. *Archaeology: The Definitive Guide*, New York, 2002, p. 110

³⁷ Kristiasen K. *Perspectives on the archaeological heritage: history and future* // *Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p. 28

³⁸ Carman J. *Theorising the practice of archaeological heritage management* // *Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p.17

³⁹ Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 157

Teisinė sistema kiekvienoje šalyje reglamentuoja konkrečias galimybes ir apribojimus, susijusius su archeologinio paveldo apsauga, dėl to yra itin svarbu, kad įstatymdavystė atspindėtų aktualią kultūros paveldo padėtį ir situaciją. Rengiant teisės aktus, susijusius su paveldu turi būti atsižvelgiama ir į archeologinę aplinką bei mokslinę raidą, kadangi kitu atveju tai galėtų tapti kliuviniu realizuojant mokslu pagrįstą paveldo apsaugą.

Atsižvelgiant į tai, kad kultūros paveldas pastaruoju metu Europoje traktuojamas kaip bendra kultūrinė nuosavybė, tam tikri esminiai šio paveldo apsaugos klausimai turi būti harmonizuoti tarptautiniame lygmenyje. Akivaizdu, kad nėra įmanoma, o ir reikalinga, visiškai suvienodinti juridinį pagrindą (teisę) visose šalyse. Svarbu, kad kiekviena teisinė sistema kiek įmanoma efektyviau garantuotų apsaugos reikalavimus, atitinkančius tarptautinius standartus, etikos normas. Įstatymdavystės harmonizavimas įgauna vis didesnę reikšmę besivienijančios Europos ir globalizacijos fone.

Tam tikslui pasitarnauja visu pirma tarptautiniai norminiai dokumentai – konvencijos, parengtos Jungtinių Tautų organizacijos ir jos specializuotų padalinių, tokių kaip UNESCO, arba europinio lygmens organizacijose, pvz.: Europos Tarybos. Tokios konvencijos, jas ratifikavus atskirose valstybėse, tampa tų valstybių teisinių sistemų dalimi. Ir anot lenkų mokslininko Z. Kobyliński tokiu būdu tarptautinė visuomenė gali įtakoti atskirų valstybių kultūros paveldo apsaugos įgyvendinimą⁴⁰. Net jei konvencijos ir nėra ratifikuojamos visose valstybėse, pats jų egzistavimo faktas yra esminis, kaip tarptautinių idėjų išraiška. Šalia konvencijų egzistuoja ir kiti norminiai dokumentai, kurie neturi įpareigojančios galios, bet yra naudingi formuojant paveldosaugos strategiją vidinėje įstatyminėje bazėje, nes pateikia ir išaiškina įvairias specifines paveldo apsaugos problemas.

Tarptautinių aktų sudarymo procesas yra ilgas ir sunkus, nes reikalauja daugelio požiūrių analizės ir paieškos sprendinių, kurie patenkintų visas ar bent daugumą šalių. Be tarptautinių konvencijų, kurios yra teisės aktai įpareigojantys valstybes-signatares, tarptautinė opinija dėl konkretaus paveldo apsaugos būdo dažnai atsispindi rekomendacijose. Šie dokumentai neturi teisės aktų statuso, bet yra politiką į ateitį bei dažnai tampa atsparos tašku atskirose valstybėse kuriant vidinius teisės aktus. Rekomendacijas leidžia įvairios tarptautinės organizacijos ir institucijos, tame tarpe ir UNESCO bei Europos Taryba. Archeologinio paveldo apsaugos reglamentavimo problematikai svarbiausios yra šios rekomendacijos (chronologine tvarka): 1956 m. UNESCO rekomendacija Dėl tarptautinių principų taikomų archeologiniuose kasinėjimuose, 1978 m. Europos Tarybos rekomendacija dėl povandeninio kultūros paveldo, 1981 m. Parlamentinės asamblėjos rekomendacija Nr. 921 „Dėl metalo detektorių ir archeologijos“, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R. (89) 5 “Dėl archeologijos paveldo apsaugos ir stiprinimo miesto ir

⁴⁰ Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 186

kaimo vietovių planavimo veikloje; 2000 m. Parlamentinės asamblėjos rekomendacija Nr. 1486 Dėl jūrinio ir gėlavandenių kultūros paveldo

Archeologinio paveldo apsaugai ypatingos reikšmės yra 1969 m. Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija (Londono) ir 1992 m. Pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija (Valetos). Revizijos būtinybės priežastimi buvo (originaliame tekste 1969 m.) nepakankamas dėmesys nelegalių kasinėjimų ir investicinės plėtros įtakos archeologinio paveldo apsaugos problemoms.

Išsami visų šių teisinių aktų analizė reikalautų atskiro darbo, paminėtina, kad šie dokumentai susiję su daugeliu problemų ir atspindi tam tikrus archeologinio paveldo apsaugos minties pokyčius. Šiuos pokyčius galima apibūdinti kaip perėjimą nuo išskirtinio dėmesio koncentravimosi ties moksliniais kasinėjimais kaip pagrindinio archeologinių objektų apsaugos būdo (1956 m. UNESCO rekomendacija Dėl tarptautinių principų taikomų archeologiniuose kasinėjimuose⁴¹), į integruotą prevencinę kultūrinio kraštovaizdžio apsaugą, pirmiausia per teritorijų planavimą. Charakteringas reiškinys yra specializuotų valstybinių įstaigų vaidmens sureikšminimo mažėjimas paveldo apsaugoje tarptautiniu lygmeniu, pabrėžiant edukacijos vaidmenį, kuri turėtų įtakoti visuomenės sąmoningumo augimą, o to pasėkoje – visuomenės išitraukimą į paveldo apsaugos procesus. Dar vienas pastebėtinas reiškinys, tai vis didesnis dėmesys kultūros paveldo apsaugos integravimui su kitomis kultūrinėmis ir ūkinėmis veiklomis – naujų verčių atskleidimas – bei vis stipresnę paveldo apsaugos ir visuomeninio gyvenimo sąsają.

Aukščiausią juridinę galią archeologinio paveldo apsaugos reglamentavime turintis dokumentas: 1992 metų pataisyta „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“. Joje archeologijos paveldas apibrėžiamas kaip Europos kolektyvinės atminties šaltinis, kuris ateities atžvilgiu negali vystytis atskirai ir skirtingai kiekvienoje Europos šalyje, bei būti atskirtyje nuo kitų mokslų einamųjų transformacijų. Dabar kai, kaip pabrėžiama anksčiau minėtoje konvencijoje, *„augantis didelių plėtros projektų skaičius, gamtiniai pavojai, nelegalūs arba nemoksliniai kasinėjimai ir nepakankamas visuomenės informuotumas kelia rimtą pavojų Europos archeologijos paveldo - informacijos apie senovės istoriją šaltinio – išlikimui“*⁴² – reikalinga tarptautinė diskusija siekiant apibrėžti bendrai priimtinus apsaugos ir tyrimų standartus, taip pat sukurti mechanizmą visuomenės švietimo kėlimui. Aptariant Valentos konvencijos nuostatų įgyvendinimo Lietuvoje problematiką, galime išskirti dvi problemines sritis: teorinę ir praktinę⁴³. Kitas svarbus tarptautinis

⁴¹UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations. 1956 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 22 d.] Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/unesco/delhi56.html>

⁴²1992 metų pataisyta „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“ // Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys), Vilnius, 1997, p. 100

⁴³Pažymėtina, kad minėtos konvencijos vertime naudojamos sąvokos ne visada atitinka dabartinėje Lietuvos paveldosaugos įstatymų bazėje naudojamus bendruosius terminus. Konvencijos vertime naudojamos sąvokos „paminklas“ („monument“), „saugomi paminklai“ („protected monuments“) tikslesnį prasminį atitikmenį turėjo

dokumentas – Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija (Lozanos) – apibrėžiantis aptariamo archeologinio paveldo valdymo proceso metmenis ir gaires ateičiai. Lietuviškame variante archeologinio paveldo valdymas terminas prilyginamas “apsaugai ir priežiūrai” – kas iš pirmo žvilgsnio apimtų archeologinio paveldo valdymo sampratą turinį, tačiau atitiktų tik pasyvų administracinio lygmens dalyvavimą. Be minėtų tarptautinių konvencijų archeologinio paveldo apsaugą sąlyginai reglamentuoja ir 1954 m. Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto atveju konvencija (Hagos). Ši konvencija realiai pritaikyta buvo 1967 m. Izraelio invazijos į arabų valstybes atveju, bet ir iškilo tam tikrų archeologinių kasinėjimų Jeruzalėje problemų, mat čia kasinėdami žydai siekė eksponuoti žydiškus sluoksnius, nes Hagos konvencija to nereglementavo ir apskritai atsižvelgiant į nesenų karinių konfliktų padarinius Europoje kultūros paveldo objektams į Hagos konvenciją žiūrima gana skeptiškai.

Svarbiausios archeologinio paveldo apsaugos normos (tokios kaip integralumas, viešumas, atskaitomybė, atsakomybė, rezervacinė apsauga ir kt.) gali būti realizuotos įvairiais būdais, priklausomai nuo istorinės tradicijos ar specifinių sąlygų atskirose valstybėse. Kaip taisyklė jos įgyvendinamos teisės akto, susijusio su kultūros paveldo apsauga, pavidalu, bet gali būti išskaidyti įvairiuose teisės aktuose (pavyzdžiui Lietuvoje – Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos, Saugomų teritorijų, Statybos, Teritorijų planavimo įstatymuose). Svarbu, kad, kaip pažymi ICOMOS 1990 m. Lozanos chartija, archeologinio paveldo apsauga ir valdymas būtų išreikšta visoje valstybės teisinėje sistemoje.

3. Archeologinio paveldo identifikavimas

Archeologinio paveldo valdyme pirmasis žingsnis – identifikuoti archeologinius išteklius, kuris yra ganėtinai sudėtingas, didelių finansinių, organizacinių ir intelektinių pastangų reikalaujantis procesas. Jo svarba valdymo procese gana didelė, kadangi norint „valdyti“ reikia išsiaiškinti, kiek, ko ir kur yra?

Anot paveldo specialistės J. Markevičienės kultūros paveldo identifikavimas „tai praeities liekanos atpažinimo ir tapatumo nustatymo procesas [...] šiuo atveju nesvarbu, kiek sudėtinga ir didelė ši visuma, ar ji - vienas paveikslas ar ištisas kraštovaizdis. Nesvarbu ir jos vertė. Svarbu

senesniuose Lietuvos paveldo apsaugos įstatymuose. Šiuo metu Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme vartojamas terminas „kultūros paveldo objektai“, o sąvoka „paminklas“ turi siauresnę prasmę ir reiškia nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektus. Abejonių kelia ir Konvencijos vertime naudojama sąvoka „*archeologiniai draustiniai*“ („archaeological reserves“), nes sprendžiant iš tokioms teritorijoms taikomų apribojimų („[...] valstybinėms įstaigoms priimtinomis priemonėmis ir būdais įsigyti ir saugoti vietoves, numatytas skelbti archeologiniais draustiniais [...]“) ir steigimo tikslų („[...] galėtų tirti vėlesnės kartos [...]“), šioje vietoje, Lietuvos atveju, labiau tinka saugomų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, kuriems taikomas rezervinis režimas, sąrašas. Plačiau apie tai VKPK 2008 m. balandžio mėn. pažymyje Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje.

identifikuoti ir užfiksuoti visas sudedamąsias dalis”⁴⁴ – paprastai tariant šio principo pritaikymas archeologinių objektų atžvilgiu paveldo valdyme apimtų jų išskyrimą iš bendros gamtinės aplinkos kuo mažiau žalos padarant – kas ir būtų pagrindinis archeologinio paveldo valdyme identifikacijos etape taikomas principas.

Vakarų archeologijoje šiais laikais dažnai kuriamos archeologinių liekanų paieškos programos, kurios varijuoja pagal tiriamą plotą ar metodikas, bet tikslas visada yra vienas – rasti visus ar maksimalų skaičių praeities žmonių gyvenimo pėdsakų tiriamame plote ir erdvėje. Išskiriami ir du esminiai archeologinės medžiagos paieškos tyrimų tipai: 1) *ekstensyvūs* – jų metu apžiūrinamas tiriamasis plotas tam, kad identifikuoti objektus ir nustatyti jų orientacinį išsidėstymą; 2) *intensyvūs* – sistemiški, detalūs ir identifikavimą nukreipti tyrimai apimantys tam tikrus, apibrėžtus teritorinius vienetus⁴⁵. Nauji akcentai išstisus regionus apimančiose paieškos programose, naujos nuotolinės archeologinių objektų aptikimo metodikos (*remote-sensing techniques*) ir pirmiausia būtinybė išsaugoti objektus suteikė naują aspektą tyrimams, nukreiptiems į archeologinių objektų paiešką. Pvz. Lenkijoje buvo vykdoma vyriausybės finansuota didelės apimties, sisteminga archeologinių žvalgymų programa, kuria buvo siekiama lokalizuoti visus žinomus ir surasti naujus archeologinius objektus visoje Lenkijos teritorijoje, tokių žvalgymų rezultatų pateikimas žemėlapių ar planų pagrindu ne tik praturtintų mokslines žinias, bet ir padėtų išvengti ūkinės plėtros projektų vykdymo archeologiškai jautriose vietose, taip paliekant galimybę jų išsaugojimui *in situ*.

Dalis archeologinių objektų gali būti lokalizuota ir be specialių archeologinių žinių pagalbos. Tokie objektai paprastai yra vizualiai išsiskiriantys aplinkoje bei buvo žinomi ir ankstesniais laikais (pvz. istorinės pilys, gynybinės sienos ar jų griuvėsiai), taip pat kartais archeologiniai objektai išaiškinami pasitelkus rašytinius šaltinius: žymiausias šio metodo pavyzdys yra H. Schliemann surasta Troja, išstudijavus antikos literatūros kūrinius, o rašytiniais šaltiniais remiasi ir taip vadinama biblijinė archeologija⁴⁶, bet neretai tokių archeologinių objektų „patvirtinimui“ pasitelkiami kasinėjimai, siekiant įrodyti mokslines hipotezes.

Taip pat ne visų naujų archeologinių objektų atradimai priklauso archeologams: žymų įnašą tokiems atradimams dabartiniais laikais suteikė moderniosios plėtros darbai (t. y. naujų kelių, dujotiekių tiesimas, karjerų kasimas ar kitokie statybos darbai). Taigi būtų galima teigti, jog plėtros projektai turi ir teigiamų padarinių (nustatomi nauji archeologiniai objektai), jei neminėsime to fakto, kad jų metu nemažai archeologinių objektų yra ir sunaikinama. Taip pat gana dažnai naujų objektų paieškai pasitelkiami metalo detektoriai. Tačiau neretai metalo detektoriai pasitarnauja ir

⁴⁴Markevičienė J. Kultūros paveldo inventorinimas: tikslai, metodai, strategija (šiuolaikinio pasaulinio proceso apžvalga) KPC. Vilnius, 2000 [interaktyvus] [žiūrėta 2008 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=9032&p_k=1#INVENTORINIMAS>

⁴⁵Фаган Б., ДеКорс, Археология. В начале, Москва, 2007, p. 207

⁴⁶Renfrew C., Bahn P. Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition), 2000, London, p. 68

taip vadinamiems „juodiesiems archeologams“, kurių pagrindinis tikslas yra lobių, vertingų archeologinių dirbinių ieškojimas jau žinomuose objektuose, taip gana dažnai negrįžtamai sužalojami archeologiniai objektai.

Daugelyje kultūrų išlikusi žodinė tradicija perduodama iš kartos į kartą: padavimai, epai, dainos kartais mini ir galimas archeologines vietas – taigi gali pasitarnauti kaip pagalbinė priemonė identifikavime. Archeologinėje literatūroje kartais minimi ir kiek neįprasti išaiškinimo metodai, tokie kaip virgulių naudojimas (biolokacijos metodas) objekto riboms nustatyti⁴⁷, Lietuvoje žinomi tik keletas šio metodo taikymo atvejų archeologinio objekto identifikacijai – Kernavės senosios bažnyčios pamatų paieškai ir Šeimyniškių piliakalnio tyrimuose⁴⁸.

Nors minėti atsitiktiniai objektų atradimai sudaro nemažą visų žinomų archeologijos paveldo objektų dalį, archeologijoje objektų paieškos metodikos paprastai skirstomos į ardomąsias ir neardomasias⁴⁹. Reikėtų pabrėžti, kad ilgą laiką vienintele archeologinių objektų identifikavimo metodika, rėmėsi ardomaisiais tyrimais: pastarajai grupei priklausytų gręžimo ir šurfavimo metodai, kurie suteikia bene šimtaprocentinį objektų identifikavimo tikrumą, bet kadangi jie reikalauja nemažai darbo ir finansinių išteklių bei neatitinka pagrindinio intervencijos mažinimo principo, paveldo vadybininkai ieško kitų šios problemos sprendimo būdų, vienas jų būtų siekis „*jėgą pakeisti informacija*“.⁵⁰

Ir tik pastaruoju metu sąmoningai ir planingai vystomi neardomieji tyrimai: tai archeologiniai žvalgymai, aerofotografija, geofiziniai ir geocheminiai metodai bei „numatymo“ metodas (*predictive modelling*), kuomet galima objekto lokalizacija nustatoma geografinės analizės pagrindu. Kitas būdas plačiai taikomas archeologų jau nuo 1980 m. siekiant identifikuoti archeologinių objektus bei įgyvendinti archeologinio paveldo valdymo reikalavimus, naudojamas naujausiomis kompiuterinėmis technologijomis paremtas metodas, aukščiau minėtas „numatomasis modeliavimas“, kurio pagalba kuriami žemėlapiai ne tik jau su nustatytomis objektų teritorijomis, bet ir nurodant kur galima tikėtis archeologinių liekanų. Anot J. A. Tainter tokio metodo taikymas turi nedidelį trūkumą, kadangi identifikacijos tikslumas yra mažiau nei 100 %, vadinasi yra mažiau patikimas.⁵¹ Tačiau tokie patikimumo rodikliai viso labo operuoja neapibrėžtomis kategorijomis: „labiau patikimas“ ar „mažiau patikimas“. Reikėtų pabrėžti, kad ilgą laiką archeologai buvo

⁴⁷ Renfrew C., Bahn P. *Archaeology: theories, methods and practice* (2nd edition), 2000, London, p. 97

⁴⁸ Zabiela G. *Application of alternative methods in Lithuanian field archaeology (up to 1996)*// *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 1998, vol.3, p. 156

⁴⁹ Sullivan A. P. *Survey Design, Theory* // *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia* 2000, New York, London, p. 601

⁵⁰ Tainter J.A. *Persistent dilemmas in American Cultural resource management* // *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p.445

⁵¹ Tainter J.A. *Persistent dilemmas in American Cultural resource management*// *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p.446

naujausių technologijų „recipientai“, dabar patys turi inicijuoti jiems reikalingų neardomųjų metodikų kūrimą.

Visus archeologinius objektus pagal „matomumo“ (archeologinius objektus galima identifikuoti pagal įvairius požymius⁵²) laipsnį galime suskirstyti į tris grupes: matomus (pvz.: piliakalniai, pylimai ir grioviai, pilkapiai), dalinai matomus ir nematomus (stovyklavietės, gyvenvietės), todėl juos identifikuojant naudojami skirtingi tyrimo metodai: pirmųjų dviejų matomumo laipsnį atitinkančių archeologinių objektų identifikacija turėtų remtis neardomaisiais tyrimais, kadangi ir taip tie objektai išsiskiria iš gamtinės aplinkos, bet jei toks identifikacijos modelis tenkintų paveldosaugininkus, tačiau nebūtinai mokslinių tikslų siekiančius archeologus.

Bet kurio iš aukščiau minėtų metodų pagalba identifikavus archeologinį objektą, būtina detali informacijos apie jo geografinę padėtį, dydį ir ribas fiksacija. Šiuo metu vis daugiau informacijos apie archeologinius objektus įvedama į geografines informacines sistemas (GIS). Tai pažangi technologija, leidžianti greitai ir tiksliai atvaizduoti kartografinę informaciją, bei atlikti daug kitų funkcijų. Į GIS įeina kompiuterinis žemėlapių sudarymas, elektroninės duomenų bazės ir statistiniai duomenys, todėl ši sistema būtų geriausiai įvardinta kaip kompiuterinė duomenų bazė su žemėlapių sudarymo galimybe bei turi didelį potencialą tiriant archeologinių objektų išsidėstymą ir sprendžiant erdvinis uždavinius archeologijoje ir yra svarbi ne tik mokslinių tyrimų srityje, bet archeologinio paveldo valdymo kontekste. Taigi identifikavimo rezultatai, t. y. naujų archeologinių objektų lokacija ir kiti duomenys turėtų būti savalaikiškai perduodami ne tik paveldo specialistams, bet ir kitoms institucijoms (pvz. žemėtvarkos institucijoms).

4. Archeologinio paveldo vertinimo kriterijai

Kultūros paveldo vertės apibūdinamos kaip materialių ir nematerialių veiksnių, lemiančių tai, kad tam tikra vieta, objektas yra praeities palikimas, turintis pažintinį bei emocinio poveikio potencialą, visuma⁵³. Archeologinis paveldas taip pat sudaro žinių apie praeitį šaltinį, o kontaktavimas su juo užtikrina specifinį ryšį su šia praeitimi, tad vertinimo kriterijai sudaro paveldo apsaugos esmę. Archeologinio paveldo valdymas remiasi klausimu, kas iš materialaus žmonijos archeologinio paveldo bus išsaugota ir koku būdu tai bus panaudojama dabartyje ir ateityje. Dėl to tokie sprendimai turi remtis archeologinių objektų įvertinimu, kuris turi būti kiek įmanoma

⁵²Išskiriami keli pagrindiniai archeologinių objektų identifikaciją įgalinantys požymiai: (1) Ryškiausi yra iš žemės suformuotos struktūros (grioviai, pylimai, kt.), griuvėsiai ir kiti žemės paviršiuje esantys požymiai; (2) Paviršiuje esantys archeologiniai radiniai – jų iškilimą gali įtakoti daugelis veiksnių (augmenija, arimas, erozija, urviniai žvėrys); (3) Augmenija taip pat gali indukuoti archeologinio objektų buvimą. Dėl antropogeninės veiklos praeityje gali pakisti tam tikrų dirvožemio plotų rūgštinė ar šarminė sudėtis, kas atsiliepia floros vešėjimui. (4) Dirvožemio spalva neretai išduoda praeityje kultivuotos žemės vietas, kurios suartame lauke išsiskiria kaip tamsios dėmės, dažnai su keramikos šukėmis ar kitais radiniais. Plačiau žr. Фаган Б., ДеКорс, Археология. В начале, Москва, 2007, p. 199-200

⁵³Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, p. 92

objektyvesnis ir atsižvelgiantis ne tik į kriterijus esminius dabartyje, bet ir tuos, kurie bus esminiai ateityje. Tokių kriterijų nustatymas pakankamai keblus, nes šiuo klausimu vyrauja požiūrių įvairovė.

Taigi archeologinio paveldo objektų įvertinimas, po jo einanti atranka yra vieni svarbiausių ir problematiškiausių etapų archeologinio paveldo valdymo procese, nes būtent nuo įvertinimo neretai priklauso apsaugos būdo pasirinkimas. Sutinkant su W. Willems išsakyta nuostata, kad pati atranka turėtų būti valstybinio lygmens sprendimų priėmimo būdas⁵⁴, taip įvedant dvigubos sprendimo apsaugos užtikrintumo mechanizmą. Galima būtų išskirti kelias „įvertimo“ sudedamąsias dalis, tokias kaip *fizinis įvertinimas* (būklės nustatymas), *kontekstinis įvertinimas* (retumas, laikotarpis) ir *vertės priskyrimas*. Dvi pirmosios etapo dalys paprastai yra nesunkiai įgyvendinamos, kadangi joms išreikšti gali būti pasitelkti konkretūs, apčiuopiami matavimo būdai.

Tačiau jau 30 metų archeologinėje literatūroje vyksta diskusija dėl archeologinio objekto vertės kriterijų ir metodologijos pasirinkimo ir taikymo valdymo procese, čia stipriai pasireiškia dvi kryptys: Šiaurės Amerikoje susiformavusi reikšmingumo (*significance*) koncepcija ir įvairialypė paneuropietiškoji koncepcija (kaip Z. Kobyliński pažymi, gal labiau britiška, nes kitose šalyse (išskyrus Lenkiją) šis klausimas iki dabar nebuvo diskutuojamas⁵⁵). Jungtinėse Amerikos valstijose vyraujanti reikšmingumo koncepcija turi labai tikslią ir griežtą įstatyminę apibrėžtį, tad jos taikymas kitame kontekste yra gana pavojingas. Reikšmingumo koncepcija Šiaurės Amerikos archeologinėje literatūroje pradėta diskutuoti 8 dešimtmetyje, nors pati „reikšmingo paveldo objekto“ sąvoka į JAV teisę buvo įtraukta dar 1935 m. Istorinių vietų akte (*Historic Sites Act*). Amerikietiškoji samprata dažnai kritikuojama dėl to, kad jos laikymasis tarsi reikalauja kai kuriuos archeologinius objektus laikyti nereikšmingais.⁵⁶ Kaip priešpriešą tokiai pozicijai C. F. Schaafsma siūlo atvirkštinį vertinimo būdą „reikšminga, kol neįrodyta kitaip“.⁵⁷ Žinoma, toks besąlyginis vertinimas nereiškia sugrįžimo prie pasyvaus ir nerefleksinio archeologinių duomenų rinkimo, tikintis, kad ateityje šie „tyrieji“ duomenys patys transformuosis į objektyvias žinias apie praeitį, visada bus reikalingas žmogiškasis faktorius. Taip pat pažymima, kad reikšmingumas yra iškreipiamas, jį suteikiant tik išskirtinai dideliems, seniems ar turintiems gausų duomenų potencialą objektams, ką J. A. Tainter ironizuodamas vadina „National Geographic“ požiūrio tašku.⁵⁸ Dar daugiau mokslinis archeologinio paveldo reikšmingumas svarbus archeologams neretai nėra

⁵⁴ Williams W. J. H. *Archaeological heritage management and research // Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century*, Warsaw, 2001, p. 86

⁵⁵ Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 92

⁵⁶ Carman J. *Theorising the practice of archaeological heritage management // Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p.10

⁵⁷ Schaafsma C. F. *Significant until proven otherwise: problems versus representative sample // Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p. 44

⁵⁸ Tainter J.A. *Persistent dilemmas in American Cultural resource management // A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p.448

tapatus kultūrinės, estetiškos ar simbolinės paveldo vertės supratimui visuomenėje⁵⁹. Minėtasis reikšmingumo lygmens suteikimas archeologiniams objektams taip pat lemia jų įrašymą į Nacionalinį istorinių vietovių registrą, o tai savo ruožtu lemia apsaugos lygį.

Analizuojant archeologinę literatūrą, nagrinėjančią vertės klausimą būtų galima išskirti dvi skirtingas archeologinės vertės prieigas: materialiąją ir nematerialiąją, tačiau nepaisant skirtingų požiūrio taškų, visuotinai sutariama, kad vertė yra suteikiama per tam tikrą socialinį procesą (kultūrinės tradicijas ar akademinis tyrimus) archeologinei medžiagai. Taigi kyla klausimas ne kiek vertingas objektas yra, o kokį socialinės vertės tipą jis reprezentuoja? Tačiau pati archeologinio objekto pažinimo vertės koncepcija taip pat yra pakankamai subjektyvi, nes priklauso nuo tyrėjo. Lenkų mokslininkas Z. Kobyliński pateikia penkis argumentus, kuriais grindžiant archeologinio paveldo apsaugos ir konservavimo poreikį galime identifikuoti jo vertes: tai mokslinis, etinis, mitinis-praktinis, emocinis ir ekonominis argumentai⁶⁰, tai suponuoja, jog vertė visada yra susijusi su visuomeniniu suvokimu, kas yra *gera*, *teisinga* ir *priimtina*. Problema tame, kad vertinga laikoma tai, kas atitinka visuomenės „išivaizdavimą“, lūkesčius apie praeitį ir kuo toliau nuo susikurto praeities „mito“ – tuo daugiau diskusijų.

Tiek W. D. Lipe, tiek Z. Kobyliński išskiria keturias archeologinio paveldo vertes, nulemtas tam tikrų socialinių vertės tipų: *asociatyvinę-simbolinę*, kuri apima objektus ir radinius, kurie yra svarbūs bendruomeniniam, nacionaliniam ar asmeniniam identitetui; *informacinę*, *estetinę* ir *ekonominę* vertes (*Priedas Nr. 2*). Tačiau T. Darvill tvirtina, kad visos ligšiolinės archeologinio paveldo vertinimo koncepcijos buvo supaprastinto pobūdžio ir koncentravosi ties funkcionalistiniu verčių suvokimu. Jis išskyrė *naudingumo* (use), *pasirinktinumą* (optional) ir *egzistencinę* vertes⁶¹. Naudingumo vertė išplaukia iš „vartotojiško“ archeologinio paveldo traktavimo šiuolaikinėje visuomenėje (nes „mes parduodame nostalgiją“⁶²). „Vartojimo“ formas gali sudaryti moksliniai tyrimai, edukacija, turizmas ir rekreacija, politinių sprendimų pagrindimas, visuomenės integravimo ir solidarumo palaikymas, reklaminiai simboliai ar galiausiai nelegali prekyba siekiant pasipelnymo. Pasirinktinumą vertė grindžiama fiziškai išsaugant paveldą ateities kartoms, kad jos išnaudotų archeologinio paveldo vertes. Egzistencinė vertė remiasi psichologiniu praeities disponavimo imperatyvu, kai suvokiamas pats archeologinio paveldo egzistavimas, suteikiantis pilnatvės pojūtį.

⁵⁹Vis dėlto naujų verčių priskyrimas archeologiniams objektams iš neformalių visuomenės grupių pusės taip pat yra potenciali rizika paveldui, pavyzdžiui Vakarų kultūros Naujojo amžiaus religija (naujasis pagonizmas ir kt.) siekdama dvasinių ieškojimų gali savintis archeologinį paveldą, kaip variklį jų pačių prasmėms ir asociacijoms ir taip gali kirstis su konkrečiau archeologinio paveldo moksline interpretacija, bei taip pat su bendruoju vietovės valdymu.

⁶⁰Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 95

⁶¹Darvill T. *Value systems in archaeology // Managing archaeology*, London, 1995, p. 40

⁶²Bower M. *Marketing nostalgia: an exploration of heritage management and its relation to human consciousness // Managing archaeology*, London, 1995, p. 35

Šiuolaikinėje kultūros paveldo apsaugos sampratoje esminį vaidmenį turi autentiškumo, nulemiančio objekto ar vietovės išsaugojimą ateities kartoms, samprata. Archeologinio paveldo autentiškumo esmę sudaro jo paveldinės substancijos (ne tik radinių, bet ir viso objekto prasme) autentiškumas. Skirtingai nuo, pvz. meno kūrinių autentiškumo, archeologinio paveldo objektų autentiškumas nėra originalo autentiškumas, kadangi archeologinių objektų dažniausiai sudaro redukuotą praeities palikimą, netekusį daugelio sudėtinių dalių bei deformuotą įvairios vėlesnės veiklos įtakoje. Tad archeologinis autentiškumas pirmiausiai yra, nors ir dažnai gerokai pakitusios, medžiagos autentiškumas⁶³. Archeologinio paveldo atveju pokyčius archeologinėje substancijoje sąlygoja ir archeologiniai tyrimai (kasinėjimai) – dažniausiai reiškiantys fizinį archeologinių objektų sunaikinimą. Archeologinio paveldo autentiškumo žalojimas suvokiamas ne kaip natūralių gamtinių procesų įtaka, o antropogeninės kilmės sąlygoti pokyčiai archeologinio paveldo substancijoje, todėl dabartinės paveldosaugos siekiamybė yra sudaryti sąlygas, kad archeologiniai objektai nepatirtų žmogaus veiklos sukeltų modifikacijų. Apibendrinant galima teigti, kad autentišką archeologinį paveldą sudaro žmogaus veiklos nepaveiktos ir neištirtos archeologinės liekanos. Iš čia kyla ir paveldosaugos ir archeologijos mokslo tikslų nesuderinamumo dilema, sąlygojanti nedestrukcinį archeologinio paveldo tyrimo metodikų skatinimo tendenciją.

Kalbant apie vertes kaip paveldosauginį kriterijų archeologinio paveldo valdymo kontekste, reikėtų pažymėti, kad tik nedaugelyje šalių yra įteisinti (tai pakankamai svarbu, kadangi įstatymai suteikia archeologiniams duomenims viešai pripažįstamą vertę) archeologinių objektų vertinimo kriterijai. T. Darvill, tokį vertės nustatymo būdą vadina kiekybiniu daugiapakopiu požiūriu⁶⁴, kur nustatyti archeologinio paveldo objektai individualiai „įvertinami“ per tam tikrą pasirinktų kriterijų prizmę. Viena tokių šalių, be jau anksčiau minėtų Jungtinių Amerikos Valstijų yra Didžioji Britanija. Joje archeologinių objektų vertinimo kriterijai buvo įteisinti 1983 m.: išlikimo būklė, chronologija, retumas, jautrumas žalojimui, tyrimų medžiagos (ar rašytinių šaltinių) buvimas, grupinė vertė (ryšis su kitai vienalaikiais ar skirtingo laikotarpio objektais), potencialas, skirtingumas. Jais remiantis archeologiniam objektui suteikiama „nacionalinė reikšmė“ bei valstybės apsauga.⁶⁵ Kiek panašūs yra Olandijos archeologų taikomi vertinimo kriterijai: unikalumas, tyrimų potencialas, grupinė vertė ir reprezentatyvumas. Nors Lenkijoje vertinimo kriterijai teisiškai nėra nustatyti, tačiau archeologai išskiria šiuos pagrindinius, kuriais remiantis vykdoma atranka⁶⁶: kraštovaizdinė forma, objekto svarba praeities kontekste, reprezentatyvumas

⁶³ Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 184

⁶⁴ Darvill T. *Public archaeology: a European perspective//A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 419

⁶⁵ Carman J. *Theorising the practice of archaeological heritage management // Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 26

⁶⁶ Kobyliński Z. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa, 2001, p. 245

regione ar laikotarpyje, retumas regione ar laikotarpyje, surinktų radinių kiekis, išlikimo būklė, ateities investiciniai planai.

Z. Kobyliński išnagrinėjęs nekilnojamojo archeologinio paveldo vertinimo teorijas ir praktikas, konstatuoja, kad iš esmės neįmanoma objektyviai nustatyti objekto vertės net jį pilnai ištyrus (ko pasėkoje objektas sunaikinamas). Bet koku kitu atveju (net esant nustatytiems kriterijams) tenka vadovautis intuityviu vertinimu. Vieninteliu daugiau mažiau objektyviu archeologinio objekto mokslinės vertės (potencialios) kriterijumi gali būti jo pažintinis potencialas, išreikštas fizine stratigrafinio sluoksnio būkle⁶⁷. Apibendrinant būtų galima teigti, jog vertė nėra statiška ir vienetinė, o greičiau – kintanti ir daugiareikšmė, betarpiškai priklausanti nuo konteksto. Šiuolaikiniai kriterijai naudojami archeologinio paveldo objektams įvertinti nebūtinai bus tokie patys, kurie bus naudojami ateityje, kadangi vertės nustatymas yra istoriškai kintantis ir apibrėžtas subjektyvumu. Todėl, kol ateičiai labiau saugome tą dalį paveldo, kuri šiandien įvertinta aukščiausiai, yra svarbu prisiminti – kaip pagrindinį principą – kad reikia saugoti ir konservuoti kiek įmanoma daugiau, netgi jei pagal mūsų kriterijus jie yra mažiau svarbūs.

Išaiškinus ir įvertinus archeologinį objektą, registravimo procedūros metu jam suteikiamas statusas, užtikrinantis teisinę apsaugą. Paprastai tam reikia oficialaus sprendimo, kurį priima meras, ministras, vyriausybė, parlamentas, nelygu šalis bei įstatymas. Sprendimas nurodo įtraukti archeologinį objektą į specialų sąrašą, kurį įvairios šalys vadina skirtingai: sąrašu, registru, kartais ir inventoriu. Patvirtinti sąrašai tampa saugomų objektų, kuriuos gina įstatymai, įvardinimo dokumentais. Šie teisiniai apskaitos dokumentai atlieka dvi esmines funkcijas: pirma, teikia informaciją apie išlikusį saugotiną praeities turtą, antra, sudaro teises prielaidas šio saugotino turto priežiūrai, naudojimui, tvarkymui ir išsaugojimui organizuoti⁶⁸.

5. Archeologinio paveldo apsaugos būdai : nuo prevencinės apsaugos link apsaugos dokumentuojant

Kitas dėmesio reikalaujantis žingsnis paveldo valdymo procese yra archeologinio paveldo objekto apsaugos būdo pasirinkimas, kuris glaudžiai susijęs su teritorijų planavimo bei kitų plėtros projektų (tiek miesto, kur ji kiek sudėtingesnė ir painesnė, tiek kaimo vietovėse) galimų sprendimų priėmimais. Išsaugojimo būdas gali varijuoti nuo prevencinės apsaugos (*preventive preservation*), iki apsaugos dokumentuojant (pilni ar daliniai kasinėjimai). Sprendimo būdas priklauso ne tik nuo įvertinimo, bet neretai įtakojamos įvairių visuomenės grupių daromo spaudimo, kadangi kiekviena

⁶⁷ Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, p. 269

⁶⁸ Bučas J. Kraštovarkos pagrindai, Kaunas, Technologija, 2001, p. 86.

intervencija į neatsinaujinančią archeologinio paveldo substanciją turėtų būti pagrįsta visuomenine nauda.

Netinkamas teritorijų planavimas ir plėtra istoriniuose miestuose yra viena iš grėsmių, kylanti archeologiniam paveldui, kadangi urbanistinėmis struktūromis užstatytose archeologinių vietų dalyse dar dažnai pasitaiko statinių eksploatacijai būtinų savavališkų žemės judinimo darbų⁶⁹. Juos kontroliuoti sunku, nes daugelis jų trumpalaikiai, žalojimų pėdsakai greitai paslepiami. Neišvengiama kartais ir naujų žalojimų, kuriuos sąlygoja prevencinių archeologijos vertybių išsaugojimo darbų stoka. Kitos archeologinės vietos nyksta ardomos gamtos reiškinių, jų išsaugojimo darbai brangūs ir dėl to retai kada atliekami. Jei istoriniuose miestuose teritorijų planavimo ir plėtros projektų daromą žalą archeologiniam paveldui sumažinti yra gana sudėtinga, pvz. pakeičiant projektų sprendinius, apeinant vertybes, nors tai nėra neįmanoma, tą gerai iliustruoja Jorviko Vikingų centro įkūrimo priešastys, centro buvimo vietoje buvo numatyta plėtra, tačiau atsižvelgus į archeologinių tyrimų metu surinktos informacijos svarbą, plėtros sprendiniai buvo pakeisti. Tai tokių projektų grėsmės sušvelninimas objektams kaimo vietovėse sąlyginai yra paprastesnis (laisvesnė urbanizuotų struktūrų sudėtis, galimas, pavyzdžiui dujotiekio, kelio, patraukimas). Unikali sistema teritorijų planavimo atžvilgiu egzistuoja Danijoje, kurioje privaloma visų plėtros ar planavimo sprendinių patikra dėl daromo poveikio archeologiniam paveldui ir jei nustatomi tam tikri grėsmės atvejai imamasi atitinkamų veiksmų jiems sušvelninti. Kiek panaši sistema galioja Didžiojoje Britanijoje ar Jungtinėse Amerikos valstijose, bet taikoma tik valstybinėms žemėms.

Viena iš išsaugojimo praktikų yra prevencinė apsauga – tęstinis procesas, kurio tikslas neleisti atsirasti bet kokiai grėsmei galinčiai kilti paveldinei substancijai. Neintervencinė objektų apsauga yra pagrindinis paveldosaugos tikslas ir turi būti prioritetinga bet kokių intervencinių paveldotvarkinių veiksmų atžvilgiu. Pirminis praktinis žingsnis pasirinkus šį saugojimo būdą būtų dokumentacija ir registracija (fotonuotraukos, būklės aprašymas, piešiniai, kompiuterinės moduliacijos)⁷⁰ prieš nusprendžiant ar reikalingas tam tikras sustiprinimas ar konservavimas (pvz.

⁶⁹Su šia sritimi miestuose susijusi miesto archeologija (urban archaeology). Miestų archeologijos kaip disciplinos vystymąsi nulėmė po II Pasaulinio karo padarinių besiplėtojantys miestų plėtros projektai. Pradinėje stadijoje miestų archeologija nebuvo integrali vystymo ir plėtros projektų sudėtinė dalis (o tik suprantama kaip gelbėjamųjų kasinėjimų praktika, kadangi miestų architektūrinės-archeologinės struktūros yra šio mokslo tyrimo objektas) ir tik pastaruoju metu dėl įsigaliojusių tarptautinių teisinių dokumentų, pakitusių paveldo sampratų miestų archeologija suprantama kaip "istorinės laiko linijos" tyrimas. O kadangi istorinė laiko linija atskleidžia visus miesto lygius įskaitant ir šiuolaikinį, miestų archeologija susiduria su subalansavimo principu. Šioje perspektyvoje, "miestų archeologijos objektai" yra miesto kolektyvinės atminties dalis ir dėl to miesto apsaugos (konservavimo) planai turėtų remtis archeologinio paveldo valdymu istorinių miestų centruose. Plačiau apie archeologinių išteklių istoriniuose miestuose santykį su urbanistine plėtra žr. Acalya Alpan *Integration of urban archaeological resources to everyday life in the historic city centers Tarragona, Verona and Tarsus* (master thesis) (PDF), 2005, p. 22-25 [interaktyvus] [žiūrėta 2008 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <etd.lib.metu.edu.tr/upload/12606699/index.pdf>

⁷⁰McManamon F. P. *Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods*, 2005, p. 1247

eroduojančių šlaitų stiprinimas, apsauginių stogelių įrengimas ir pan.), ar galima objektą palikti toki koks yra.

Todėl šiuolaikinės archeologinio paveldo valdymo koncepcijos atžvilgiu ilgalaikė prevencinės apsaugos strategija turi remtis šiais principais⁷¹:

1. Sudaryti objektui optimalias išsaugojimo ir ekspozicijos sąlygas (objekto apsaugos programos parengimas);
2. Nežeisti paveldinės substancijos (iki minimumo riboti kasinėjimus);
3. Vykdyti būklės stebėseną (paveldosauginį inspektavimą). Šis principas labai svarbus ir aukščiau minėtos dokumentacijos atžvilgiu: kaupiama pastovi būklės kaitos informacija;
4. Reaguoti grėsmės iškilimo atveju (būtinų paveldotvarkinių ir teisinių-administracinių veiksmų atlikimas).

Jiems įgyvendinti pasitelkiami bendrieji kultūros pavelde taikomi metodai: konservavimas ir stabilizacija. Pastarieji kaip prevencinę apsaugą užtikrinantys veiksmai, kurių taikymas nulemia pokyčius objekto struktūroje, medžiagoje ar aplinkoje pristabdant ar iš esmės sumažinant objektų būklės blogėjimą. Konservavimas paprastai taikomas tokiems archeologiniams objektams, kurie turi vizualius požymius (architektūrinės liekanos ar piliakalniai), tačiau reikėtų prisiminti, jog daugelis archeologinių objektų yra nematomi, tačiau ir jiems taikoma konservavimo praktika, kadangi neretai jie nukenčia nuo natūralios erozijos. P. R. Nickens visus šiuolaikinius metodus ir technikas naudojamus archeologinių objektų *in situ* apsaugoje suskirstė į tris pogrupius: iš anksto apgalvotas objekto „palaidojimas“, civilinėje inžinerijoje taikomos technologijos bei augmenijos valdymas⁷². Kartais archeologinių objektų stabilizacija ar išsaugojimas reikalauja natūralios aplinkos konteksto, kuriame yra radiniai ir struktūros, priežiūros. Kai kuriais atvejais objekto gamtinės aplinkos kontrolė gali būti pasyvi ir ribota, tokiu būdu gali pakakti paprasčiausiai išlaikyti aplinką kaip žaliąją erdvę ar parko zoną. Tokio metodo taikymas labai reikalingas archeologiniams objektams, kurie yra užpelkėjusiose vietovėse ir kur būdingas vandens lygio svyravimas. Vienas pavyzdžių tai neolito laikotarpio Sweet Track (Anglija) medinio kelio apsauga palaikant tinkamą aplinką pelkėtoje vietovėje.⁷³ Viso ar dalies archeologinio objekto apdengimas moderniomis priemonėmis (pastogėmis, stiklo gaubtais ar net statiniais) pasitarnauja dvejopai kaip apsauga ir kaip tinkamas pristatymas visuomenei. Žinoma tai nėra nauja technologija, dar 1903 m. ir 1932 m. Jungtinėse

⁷¹Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, p. 243

⁷²„Palaidojimo“ sąvoka apima išankstinį užkasmą ar apdengimą viso ar dalies objekto taip siekiant apsaugoti vietą nuo tolesnių veiksmų suplanuotų jos viršuje. Kaip sėkmingą tokio metodo panaudojimo pavyzdį galima pateikti Laetoli vietovėje, Tanzanijoje rastų 3.6 milijono m. senumo hominidų pėdų atspaudų apsaugos būdą (jie buvo padengti vulkaniniais pelenais). Civilinėje inžinerijoje naudojami metodai ar technikos jūros, ežerų ir upių pakrančių erozijai kontroliuoti taip pat pritaikomi siekiant sumažinti ar išvengti archeologinių objektų natūralios ar dėl žmogaus veiksmų kilusios erozijos. Augmenijos panaudojimas siekiant sutvirtinti dirvožemio sluoksnius dažnai naudojimas kartu su kitais anksčiau minėtais metodais. McManamon F. P. Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods, 2005, p.1249

⁷³McManamon F. P. Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods, 2005, p. 1253

Amerikos valstijose taip buvo apsaugoti Casa Grande griuvėsiai. Šis metodas paprastai naudojamas siekiant apsaugoti jau iškaštas vietas, kurios yra pristatomos visuomenei.

Tačiau P. Barford pažymi, jeigu griežtai taikysime apsaugos *in situ* metodiką visiems be išimties archeologinio paveldo objektams, galime turėti dvi neišvengiamas pasekmes: pirma ekonominės plėtros nustūmimas į neįdirbtas/neįsisavintas ribines žemes, kurios niekada nematė žmogaus veiklos praeityje (ypatingai nepageidaujamas vystytojo/verslininko požiūriu) ir gali didžiąją dalį Europos paversti negyvais istoriniais rezervatais (tuo pačiu toks nustūmimas gali kirstis su aplinkosaugos požiūriu saugant natūralios gamtos kraštovaizdžius), antra tai gali pristabdyti archeologijos kaip disciplinos vystymąsi, jei būtų apribotas duomenų gavimas⁷⁴. Taigi šioje perspektyvoje archeologinio paveldo valdyme, kaip jau minėta, svarbiu bene lemiančiu veiksmu tampa atranka, paremta kiek galima objektyvesniu vertinimu. Tarkim miestų atveju ši apsauginė strategija galėtų tikti tik itin autentiškoms ir svarbios vertės struktūroms.

Tačiau jei negalime išvengti archeologinio objekto sunaikinimo ar jo žalojimo, kaip galima kraštutinė išeitis yra apsaugos dokumentuojant būdo panauda. Apsauga dokumentuojant tai objekto paveldinės substancijos sunaikinimas tyrimų metu ir jos perkėlimas į archyvinę dokumentaciją bei muziejinę medžiagą. Tai greičiau metaforinė apsaugos samprata, nes fizinė objekto egzistencija, kuri yra pagrindinis tikrosios apsaugos tikslas, nutrūksta. Jokia dokumentacijos forma nepakeis realaus objekto egzistavimo, o neretai bus tik antraeilis pačio objekto pakaitalas, kadangi surinkti duomenys atspindės potencialios informacijos selekciją.

Paradoksalu, tačiau archeologinio paveldo atveju apsauga dokumentuojant (gelbėjamųjų kasinėjimų formoje) dažnai traktuojama kaip pagrindinė paveldosauginių veiksmų forma, taikoma daugeliui archeologinių objektų. Šios destruktivios apsaugos metu išgaunama archeologinio objekto mokslinė vertė, o kai kada ir kultūrinė ar estetinė jo sudėtinių dalių (radinių) vertė. Remiantis visuotinai jau keletą dešimtmečių Europoje galiojančiu principu, kad „teršėjas moka“ už žalos padarytos gamtai atitaisymą, ar tai būtų archeologinių objektų žalojimas, ar cheminių medžiagų nutekėjimas⁷⁵, vadinasi plėtros vystytojas turėtų prisiimti finansinę atsakomybę, tačiau daugelis jų nesutinka būti įvardijami kaip teršėjai, kadangi jų akimis jie paprasčiausiai dirba visuomenės labui gerindami gyvenimo kokybę.

Vis dėlto nepaisant bandymų skaidyti ar išskirti apsaugos būdus visi jie susiveda į du pagrindinius: prevencinę apsaugą ir apsaugą dokumentuojant. Tad apibendrinant galime teigti, kad vis dėlto archeologinio paveldo valdymo specialistų pusiausvyros išlaikymas tarp šių dviejų etinių dilemų archeologijoje iškelia kitą sampratą: subalansavimo principą, kuris paremtas kiek įmanoma

⁷⁴ Barford P. Rescue archaeology: compromise or opportunity? 1998 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muzarp.poznan.pl/archweb/archweb_eng/barf1.htm>

⁷⁵ Principas „teršėjas moka“ prieš keletą dešimtmečių plačiai įsitvirtino gamtosaugos sistemoje ir tik neseniai pradėtas taikyti archeologijoje. Polluter pays principle [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/Polluter_pays_principle>.

švelnesne (mažiau žalojančia) kultūrinio ir natūralaus paveldo galimybe pritaikant juos dabartiniams poreikiams (per struktūrų ir funkcijų adaptavimą) bei lieka svarbiu iššūkiu archeologijai XXI a. pradžioje.

Praktinėje veikloje subalansavimo principas pasireiškia: ūkinės ar investicinės veiklos ribojimu siekiant sušvelninti archeologiniam paveldui daromą žalą bei jo valdymo koncepcijos principų integravimu į teritorijų planavimo sistemą. Toks siekis atsirado jau 1960 m., bet pats įgyvendinimo procesas vyko gana lėtai. Europoje vyrauja du požiūriai šiuo atžvilgiu, abu stiprūs bei paremti įstatyme baze: kai kuriose šalyse gamtinė aplinka (archeologiniai objektai, natūralios gamtos plotai, kraštovaizdžiai ir kt.) matoma kaip bendra visuma ir archeologija yra viena iš jos dalių. Tokia tvarka susiklosčiusi Norvegijoje ir Danijoje. Pastarojoje archeologijos paveldo objektai įtraukti į Gamtos apsaugos aktą, kuris draudžia senovės objektų naikinimą (kartu saugoma ir teritorija 100 m atstumu). Tai taikoma tiek matomiems objektams, tiek ir kitiems objektams, jeigu apie jų egzistavimą buvo pranešta savininkui, pastaroji sąlyga yra gana plati ir gali apimti pvz., akmenis ir medžius, kurie susiję su istorine tradicija ar folkloru. Kitur, priešingai, egzistuoja paralelios kontrolės sistemos, kurių viena užsiima identifikuotų objektų apsauga, kita rūpinasi plėtros kontrole.⁷⁶

Kadangi viena vertus už archeologinę veiklą atsakinga įstaiga turi koordinuoti brangius archeologinius kasinėjimus, kurie apima sisteminį paveldo naikinimą, bet atleidžia naudotiną žemę nuo visų archeologinių apribojimų, leidimus; iš kitos pusės, norėdama išsaugoti visas archeologines liekanas ar jų dalį, ji turi koreguoti miesto vystymo planus, net jeigu to pasekmėje bus pakeisti finansiniai projekto aspektai ir pats jo pobūdis arba projekto įgyvendinimas pasidarys abejotinas ar neįmanomas. Apibendrinami galime teigti, kad archeologinio paveldo apsaugos būdo parinkimą turėtų lemti archeologinio objekto reikšmingumo bei autentiškumo lygis bei visuomenės nuomonė bei poreikis.

6. Visuomenės vaidmuo archeologinio paveldo valdymo koncepcijoje

Vakarų archeologijoje visuomeninė archeologija (*public archaeology*) pradiniame kontekste buvo siejama su įvairių visuomenės sluoksnių į(si)traukimu į sprendimų priėmimą, interpretaciją archeologijoje. Terminas įgavo platesnį vartojimą archeologijos kontekste su 1972 m. pasirodžiusia C. McGimsey publikacija. Tuo metu terminas jau buvo asocijuojamas su praktiniais kultūrinių išteklių valdymo plėtros poreikiais, priešingai nei akademinė archeologija. Kaip amerikiečių archeologai J. H. Jameson ir K. Smardz Frost pažymi, kad didžiulis Jungtinių Amerikos valstijų

⁷⁶ Darvill T. Public archaeology: a European perspective// A Companion to Archaeology (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 424

archeologinių išteklių potencialo netinkamas naudojimas leido suprasti, kad visuomenės dalis (ne specialistų) turėtų būti įtraukta į archeologijos pažinimą, taip užsitikrinant gyventojų paramą įtikinėjant įstatymų leidėjus ir plėtros vystytojus, kad archeologiniams objektams reikia apsaugos⁷⁷.

Kita problema su kuria susiduriama, t. y. kaip apibrėžti tą visuomenės dalį, kurios naudai paveldas yra saugomas ir valdomas, kadangi J. Carman teigimu „visuotinis visuomenės domėjimasis archeologija neegzistuoja“.⁷⁸ Plačiąja prasme galėtume kalbėti apie visuomenę kaip finansinę instituciją (mokesčių mokėtojai, kurių pinigai naudojami finansuoti tarnybas ir kitus su paveldo apsauga susijusius veiksmus) ar išskirti atskiras tikslines grupes (vietiniai gyventojai, turistai, lankantys paveldo objektus, verslininkai bei pati archeologų bendruomenė), kadangi priklausomai nuo visuomenės segmento parenkama atitinkama informacija, interpretacija ar pristatymo būdas.

Šiuolaikinė paveldosauga, pripažindama kultūros paveldo edukacinę ir ekonominę vertes, skiria didelį dėmesį paveldo prieinamumui plačiajai visuomenei, kuris yra vienas iš svarbiausių jo išsaugojimo tikslų. Visų paveldosauginių veiksmų prioritetiniu tikslu turėtų būti platesnio visuomenės priėjimo prie archeologinio paveldo užtikrinimas, tačiau egzistuoja tam tikros sąlygos, kurios turi būti įvykdytos, kad archeologinis paveldas, galėtų atlikti edukacinį, kultūrinį, visuomeninį ar ekonominį vaidmenį. Pavyzdžiui, Lenkijoje atlikti sociologiniai tyrimai, kuriais buvo siekiama išsiaiškinti paveldo suvokimo lygį visuomenėje, parodė, kad suteikiant paveldo objektui tam tikram reikšmę būtina harmoningai pateikti visas jo vertes⁷⁹, nes išryškinant vieną tam tikrą paveldo vertę yra nesunku nuniveliuoti kitas jo vertes, ko pasėkoje objektui iš visuomenės kyla abejingumas ar net priešiškos nuotaikos. Panašūs sociologiniai tyrimai buvo atliekami ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, tik jų tikslas buvo kiek kitoks – išsiaiškinti iš kokių informacijos priemonių žmonės daugiausiai sužino apie archeologiją (plataus aspekto informacijos).⁸⁰

Kadangi archeologiniai ištekliai, kaip visuotinai pripažįstama, yra kultūrinė visuomenės „nuosavybė“ ir atsakomybė, tai archeologai, paveldosaugininkai ar paveldo vadybininkai yra tik tvarkytojai, o ne savininkai ir visi jų veiksmai turi būti viešai deklaruojami. Galima išskirti du visuomenės dalyvavimo archeologijoje polius: pirmasis tai archeologinio paveldo pristatymas visuomenei, antrasis – jos pačios įtraukimas į sprendimo priėmimo procesą – pastarasis būtų gerai

⁷⁷Merriman N. Introduction: diversity and dissonance in public archaeology //Public archaeology, New York, 2004, p. 3-5

⁷⁸Carman J. Theorising the practice of archaeological heritage management // Archaeologia Polona, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 9

⁷⁹Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, p. 157

⁸⁰1990 m. Vankuveryje (Kanada) buvo atlikta 550 namų ūkių apklausa siekiant išsiaiškinti archeologijos svarbą, prasmę, informacijos sklaidą (didžiąją procentinę dalį informacijos šaltinių apie archeologiją sudarė televizijos pranešamos naujienos, dokumentiniai filmai ir pan. (80,7%), antrojoje – žurnalai (65,5%), trečiojoje – knygos (58,7%). Plačiau D. L. Pokotylo, A. R. Mason Public Attitudes Towards Archaeological Resources And Their Management [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. kovo 29 d.]. Prieiga per internetą:< <http://www.nps.gov/seac/protecting/html/1b-pokotyl.htm>>. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad 1990 m. šių dienų pagrindinis informacijos šaltinis – internetas, dar nebuvo toks plačiai prieinamas, tad sąlyginai būtų galima teigti, jog pirmąją vietą šiomis dienomis jis ir užimtų.

įgyvendinto pirmojo padarinys. N. Merriman pateikia du galimus bendruomenės įtraukimo į archeologinę veiklą modelius: *deficitinis modelis* ir *daugiaperspektyvinis modelis*. Deficitinio modelio pagrindinis principas yra: „jei mes patrauksime visuomenės dėmesį (suprantama kaip informacijos apie archeologijos paveldą teikimas, visuomenės švietimas), tada daugiau žmonių supras, ką archeologai stengiasi daryti ir juos parems“.⁸¹ Tačiau tokiu atveju, pastebime tik vienkryptį bendravimą: archeologas→visuomenė. Tuo tarpu daugiaperspektyvinio modelio tikslas yra sudominti visuomenę archeologijos paveldu taip skatinant savirealizaciją ir kūrybingumą, taip atsiranda abipusis informacijos keitimasis.

Vienas populiariausių archeologinio paveldo pristatymo būdų yra archeologinių objektų rekonstrukcija. Tačiau archeologinės rekonstrukcijos gali lengvai pasiduoti akademiniam kriticismui, bet be abejonės jos yra populiarios plačiojoje visuomenėje, kadangi gali suteikti unikalią galimybę mokymuisi ir interpretacijai per gyvąją istoriją (nors ir suvaidintą): tarsi nusakant „tai yra tai kaip buvo“.⁸² Diskutuojama, ar fizinės rekonstrukcijos turėtų būti kuriamos *in situ*, ar kitoje vietoje, kadangi didelę grėsmę kelia lankytojai, kurie gali sukelti/pagreitinti eroziją ar pažeisti išlikusias liekanas (žinoma tokių problemų neatsiranda, jei vietovė prieš rekonstrukciją ištiriama, tačiau tokiu atveju kyla kolizija tarp mokslinės vertės ir edukacijos). Pati rekonstrukcija yra dviprasmė ir kaip edukacijos šaltinis, ir kartu eksperimentinės archeologijos mokslinių tyrimų išdava, taigi proistorės ar kito laikmečio gyvenviečių rekonstrukcijos, gyvenimas jose įvairiais metų laikais, įvairūs festivaliai, davė pirminę prielaidą formuoti kitam archeologinio paveldo pristatymo būdai, kuris pristatė novatorišką iniciatyvą į savo veiklą ir istorijos bei vietovės interpretavimą įtraukti visuomenės narius. Ir kurio tikslas buvo interpretuoti tam tikros bendruomenės socialinę istoriją, kraštovaizdį ir archeologiją *in situ*. Vienas žymiausių tokių centrų yra 1964 m. įkurtas Lejre eksperimentinės archeologijos centras Danijoje, kurio kertiniai aspektai yra tyrinėjimas, pristatymas ir edukacija.

Kaip atsakas į turizmo poveikį pažeidžiamoms ar jau neegzistuojamoms archeologinėms vietovėms gali būti sukuriama kopija (pvz., Lasko urvų atveju, kai norint apsaugoti autentiškus urvus nuo lankytojų gausos keliamos grėsmės buvo sukurta tų urvų kopija). Kitas metodas tai virtualios tikrovės ir multimedijų panaudojimas, žinoma virtuali tikrovė nepakeis to priėjimo prie „realaus daikto“, tačiau bent jau leis pažinti.

Kita problema kylanti pristatant archeologinį paveldą yra ta, kad ne visi archeologiniai objektai gali būti pristatomi tiesioginėje savo aplinkoje ir tiesiogine forma, nes tai priklauso nuo jų buvimo vietos (galime išskirti du aspektus: pristatymas istoriniuose miestuose ir atvirose kaimo

⁸¹N. Merriman Introduction: diversity and dissonance in public archaeology // Public archaeology, New York, 2004, p. 8

⁸²Blockley M. The social context for archaeological reconstructions in England, Germany and Scandinavia // Archaeologia Polona, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 39

vietovėse) ar talpinamos informacijos. Kadangi istoriniuose miestuose archeologinis paveldas yra tampriai susijęs su architektūriniu, tai jo parodymas visuomenei apima du pristatymo momentus: horizontalioji ir vertikalioji integracijos, pastaroji labiau yra architektūrinių elementų turinčių žemės paviršiuje išlikusių liekanų integravimas į naujų pastatų konstrukciją. Horizontalusis integravimas labiau atspindi archeologinių, archeologinių-architektūrinių liekanų platesnį pristatymą visuomenei.

Archeologinio paveldo pristatymo galimybių išnaudojimas priklauso nuo to, kas jas kuria ir kas būtent yra pristatoma. Daug lemia ir visuomenės susidomėjimas bei ekonominiai ištekliai. Pirmiausiai pastebima tai, kad pristatant, saugant, publikuojant archeologinius paveldo objektus, dirba ne tik archeologai, bet ir kitų sričių specialistai: istorikai, miestų planuotojai, architektai, paminklosaugininkai, meno istorikai. Kadangi bėgant laikui archeologinės priemonės tobulėja, o keliami istoriniai klausimai tampa vis tikslesni, svarbu bei įmanoma išsaugoti miesto (ir ne tik jo) kultūrinius sluoksnius ateities tyrinėtojams. Taip pat svarbu surinkti ir išsaugoti kaip galima daugiau informacijos ateities kartoms. Tai gali būti ir archeologinės iškasenos, išsaugotos, restauruotos ar dar nestudijuotos, nes neatkastos (taip jos formuoja archeologinius rezervus), arba archyvai, sukaupti kasinėjimų ir archeologinių studijų metu.

Archeologinio paveldo pristatymas visuomenei ir šiuo atveju jo panauda neretai sukelia tam tikras problemas: galimas archeologinio paveldo išnaudojimas, o žinant, kad tai yra neatsinaujinantis išteklius, visada reikėtų atsižvelgti į šį faktorių. Paveldo pristatymas (ir archeologinis) yra svarbus tuo, kad jis pažįstamas ir pripažįstamas savu, ir taip skatinamas, galbūt ir netiesiogiai, jo saugojimas. Tačiau nesutvarkytų ir neaiškių archeologinių objektų pristatymas gali sukelti neigiamas emocijas ar net paskatinti jo apleidimą. Taigi pati paveldo prezentacija neretai yra iškreipta ir nevisapusiška, nes daugiausia orientuota į lankytojus pristatomą artefaktų, įskaitant pastatus ir rekonstruojamų praeities gyvenimo formų, vizualizaciją. Tokia iš esmės „artefaktinė“ praeitis ignoruoja socialinių patirčių įvairovę. Susiduriama ir su visuomenės požiūriu į objektus, kuris yra palankus tik tada, kai paveldo objektai yra matomi (piliakalniai, dvarvietės, pilkapynai).

Tačiau archeologinio paveldo pristatymas apima tik visuomenės edukacijos aspektą, kur kas svarbiau yra kaip ir kada visuomenė gali įtakoti sprendimo priėmimą. Visuomeninės organizacijos įvairiais istorijos laikotarpiais ir įvairiose valstybėse vaidino skirtingą vaidmenį: paprastai jos užsiimdavo tam tikrų kultūros paveldo objektų apsauga. Tačiau jų įtaka valdžios bei viešojo administravimo institucijomis (t. y. aktyvus dalyvavimas sprendimų priėmime) ypač padidėjo XX a., tačiau netiesioginio jų poveikio tų institucijų veiklai būta ir anksčiau, ypač Jungtinėse Amerikos valstijoje. Visuomenės dalyvavimas stiprina pareigūnų atsakomybę suteikiant piliečiams daugiau galimybių bendrauti su jais ir reikalauti atsiskaitomybės, taip pat tai padeda sukurti piliečių ir pareigūnų tarpusavio pasitikėjimą. Tačiau visuomenės dalyvavimo oponentai nurodo, kad tai ne tik per brangu, bet ir lėtina sprendimų priėmimo procesą.

Vienas svarbiausių tarptautinių norminių teisės aktų reguliuojančių visuomenės teisę dalyvauti sprendimo priėmimo yra JTO EEK *Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais (Orhuso konvencija)*⁸³, kurioje visuomenei suteikiama ne tik teisė spręsti dėl žmogaus gyvenimo aplinkos, bet ir prievolė, kiekvienam asmeniškai ir kartu su kitais, saugoti šią aplinką ir gerinti jos būklę dėl šios ir būsimų kartų gerovės.

⁸³JTO EEK Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais (Orhuso konvencija) interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//KONVENCIJA_%20DEL_TEISES_GAUTI_INFORMACIJA.pdf>

II. ARCHEOLOGINIO PAVELDO VALDYMAS LIETUVOJE 1990-2007 m.

1. Lietuvos įstatymdavystė: archeologinio paveldo valdymo koncepcijos paieška galiojančiuose teisės aktuose

Įstatyminėje hierarchijoje aukščiausią padėtį užima Lietuvos konstitucija, kurioje paveldosauginės nuostatos atspindi trys jos straipsniai (42 str. 2 d., 23 str., 47 str. 4 d.). Lietuvos Konstitucijos nustatyta valstybės funkcija: “rūpinasi istorijos, meno ir kitų kultūros paminklų bei vertybių apsauga”, yra mažiau įpareigojanti negu kitų konstitucijų teiginiai “kiekvienas įpareigojamas saugoti”, “apsauga yra valstybės pareiga”, “valdžia garantuoja ... išsaugojimą ir puoselėjimą, nesvarbu kokia jo nuosavybė”, “Respublika ... saugo aplinką ir istorinį bei meninį tautos turta”, “saugos nacionalinį paveldą”. Atkreiptinas dėmesys į kai kurių konstitucijų nuostatas, kuriomis nustatomas paveldo prieinamumas pažinti⁸⁴ ir tik Graikijos ir Lietuvos konstitucijose atskirai pažymimas archeologinis paveldas. Kita itin aštri problema – apribojimai, kuriais valstybė suvaržo privataus asmens teises į turta, turintį saugotino paveldo statusą, ir numato tokio turto suvisuomeninimą.⁸⁵

Kadangi, Lietuvos atveju archeologijos paveldas yra suprantamas kaip nekilnojamojo kultūros paveldo dalis (t. y. nėra atskirų teisinių dokumentų skirtų archeologiniam paveldui, išskyrus rengiamą archeologinio paveldo tvarkybos reglamentą) bendrieji reikalavimai ir apsaugos normos yra išdėstytos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme. Minėtame įstatyme (angliškame variante) terminas *paveldo valdymas* (*heritage management*) įvardijamas kaip *paveldotvarka* – *paveldosaugos norminių teisės aktų sistemos kūrimas, institucijų formavimas ir jų veiklos organizavimas, paveldosaugos programų projektų rengimas ir įgyvendinimas, tvarkybos administravimas, stebėseną*⁸⁶. Tačiau kaip galima pastebėti šis paveldo valdymo/paveldotvarkos apibrėžimas atspindi tik valstybinio-institucinio lygmens dalyvavimą šiame procese, o kaip buvo minėta anksčiau čia svarbus ir visuomenės įsitraukimo dėmuo. Įdėmiau panagrinėjus įstatymą būtų galima rasti ganėtinai artimą ir platesne turiniu paveldo valdymo apibrėžimą atitinkančias nuostatas, tai nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos sąvoka, kurią sudaro: (1) apskaita; (2) skelbimas saugomu; (3) saugojimas – tvarkyba ir naudojimas; (4) pažinimas, jo sklaida; (5) atgaivinimas (reabilitacija), kuri apima jau visuomenės segmentą, vis dėlto sąlyginai suvaržytą, numatanti jo

⁸⁴Europos valstybių konstitucijų apžvalga paveldosauginiu požiūriu. [interaktyvus] [Žiūrėta 2007 balandžio 3d.] Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=1016&p_d=10724&p_k=1>

⁸⁵Dziegoraitienė A. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje//Jurisprudencija, Vilnius, 2005, t. 78 (70), p. 16

⁸⁶Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571 [interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=243075&p_query=&p_tr2=>>

teisės ir pareigas bei galimybę pažinti kultūros paveldą ir tik ribotai numatantys tiesioginio dalyvavimo galimybę.

Šiuo atžvilgiu nėra bendros terminijos, susišaukiančios su vyraujančia archeologinių paveldo (ir ne tik) valdymo samprata Vakarų šalyse (ne tik įstatyminėje bazėje, bet ir moksliniame kontekste). Nors A. Dziegoraitienė analizuodama teisinę bazę, susijusią su kultūros paveldu, siūlo bendrą kodeksą, kuriame būtų visos kultūros paveldo apsaugos normos. Taip atsirastų atskiras konkretesnis teisinio reguliavimo pošakis⁸⁷, šios srities normos bei terminai būtų suderinti, taptų kryptingesni ir aiškesni, palengvėtų jų taikymas. Tačiau taip būtų išspręsta tik įstatymų forma, teisinė sąranga, bet nekvestionuojamas jo turinys.

2. Archeologinių žvalgymų situacija Lietuvoje

Archeologinių objektų identifikavimo procesą Lietuvoje 1990 – 2007 m. būtų keblu analizuoti nepateikus ankstesniais laikotarpiais vykdytų analogiškų darbų trumpos apžvalgos. Juolab, kad archeologijos paveldo inventorizavimas buvo pirma platesnio pobūdžio organizuota veikla Lietuvos paveldosaugoje, pradėta XX amžiaus 4-jame dešimtmetyje.

Archeologinių objektų identifikavimas paveldosauginiu instituciniu lygmeniu Lietuvoje buvo pradėtas anksčiausiai, palyginus su kitomis nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijomis. Dar 1934-1936 m. Valstybės archeologijos komisijos (VAK) Senovės paminklų referentūra (vadovaujama V. Pryšmanto, kurio indėlis į šią veiklą itin svarbus) organizavo plataus masto archeologinių objektų inventorizavimo kampaniją, kai, pasirėmus publikuota bei kita informacija apie archeologinius objektus bei pasitelkus nemažą skaičių specialių kursų išklausiusių bendradarbių, surinkta žinių (užpildyti specializuoti kelių tipų formuliariai) apie 4041 archeologiniais traktuotą objektą⁸⁸. Tai itin didelis kiekis objektų, turint omenyje, kad tuometinė Lietuvos teritorija neapėmė Vilniaus krašto. Paminėtina taip pat, kad pagrindinį duomenų šaltinį šiai inventorizacijai sudarė P. Tarasenkos knygoje „Lietuvos archeologinė medžiaga“⁸⁹ paskelbtas žinomų archeologinių paminklų sąrašas, kuris savo ruožtu sudarytas didžia dalimi perėmus informaciją iš F. Pokrovskio 1893 – 1899 metais išleistų 3 archeologinių žemėlapių⁹⁰. Kadangi pastarieji žemėlapiai sudaryti renkant žinias anketiniu vietos gyventojų apklausos principu, galima teigti, kad iki XX a. vidurio archeologinių objektų identifikavimas Lietuvoje rėmėsi pagrinde

⁸⁷Dziegoraitienė A. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje//Jurisprudencija, Vilnius, 2005, t. 78 (70), p. 18

⁸⁸ Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija, Vilnius, 1996, 2 (9), p. 24

⁸⁹Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, Kaunas, 1928, p. 25

⁹⁰Покровский Ф. Археологическая карта Виленской губернии. Вильна, 1983.; Покровский Ф. Археологическая карта Гродненской губернии, Вильна, 1995; Покровский Ф. Археологическая карта Ковенской губернии, Вильна, 1999

anketiniu apklausos principu, pavienių kraštotyrių išvykų metu fiksuota informacija bei atsitiktiniais aptikimais.

Sovietmečio Lietuvoje minėtas VAK įdirbis ir duomenų apie archeologinius objektus archyvas buvo svari atspara tęsiant identifikavimo procesą. 1967 m. įsteigus specializuotą kultūros paminklų apskaita besirūpinančia paveldosauginę instituciją Mokslinę-metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą, archeologinių objektų identifikavimu pradėjo rūpintis etatiniai paveldosaugos sistemos darbuotojai. VAK sukauptos informacijos „revizijai“ pradėtos organizuoti archeologų specialistų vykdytos archeologinės žvalgomosios ekspedicijos, kurios, pridėjus kartografavimo ir naujų objektų paieškos tikslus, palaipsniui išsivystė į kompleksines žvalgomasias ekspedicijas. Beveik visa naujų archeologinių objektų identifikavimo metodika rėmėsi tokiomis ekspedicijomis. Iki nepriklausomybės atkūrimo, tikslinant duomenis bei nusistovint archeologinio objekto apibrėžimo kriterijams, Lietuvos teritorijoje identifikuoti 2105 archeologiniai objektai.

Atkūrus nepriklausomybę, iki 1995 m. galiojo sovietinė paveldosaugos teisinė bazė, dar gana dažnai organizuotos ir žvalgomosios archeologinės ekspedicijos. Po to jų skaičius ir apimtys ėmė palaipsniui mažėti dėl kelių kelios priežasčių: visų pirma sumažėjęs finansavimas, žmogiškųjų išteklių perkoncentravimas, ruošiant žinomų archeologinių objektų naują apskaitos dokumentaciją bei nuosavybės priklausomumo kaitos procesai, nes privačios valdos savininkai nenoriai išleisdavo archeologus į savo žemes, baimindamiesi galimų naudojimo apribojimų aptikus naują archeologinį objektą (2004 m. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme buvo numatyta teisinė galimybė gauti kompensaciją, bet tik saugomiems objektams, už apribotą veiklą nuosavybės teise priklausančioje žemėje, tačiau ir tai neišsprendė šios problemos). Tai turėjo ir kitą pasekmę: itin sumažėjo signalų iš visuomenės dėl aptinkamų archeologiškai vertingų objektų ar radinių, nors dėl statybų plėtros palyginti smarkiai išaugo žemės judinimo darbų intensyvumas. Taip pat neigiamą poveikį apie archeologinius radinius informacijos paviešinimui turėjo ir iki 1995 m. galiojusi sovietinė lobių konfiskacinė tvarka, radėjui numachiui tik 25% surasto lobio vertės, tačiau ir pasikeitus aplinkybėms situacija pernelyg nepagerėjo. Taip pat, reikėtų manyti, kad įtakos turėjo ir visuomenės nusivylimas valdymo įstaigomis bei netobula teisinė baze, kas sąlygojo nepalankią atmosferą plėtotis visuomenės ir archeologų ar paveldosaugininkų kontaktams.

Archeologas G. Zabiela apžvelgęs 1990 – 1995 m. laikotarpį⁹¹ konstatavo, kad nepaisant nemažo ankstesnių metų įdirbio, archeologiniai žvalgymai vis dar turi didelį potencialą, ką įrodo atrandami nauji archeologiniai objektai, pavyzdžiui 1991 m Kaune, Marvelėje surastas iki tol nežinomas didžiulis geležies amžiaus kapinynas, kurio tyrinėjimai tęsiasi eilę metų ir pateikia daug unikalios medžiagos, ar 1995 m. šalia Vilniaus Stirniuose bei Naujojoje Rėvoje buvo surasti du iki

⁹¹Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje, Vilnius, 1997, p. 46-48

šiol nežinomi piliakalniai su gerai išlikusiais gynybiniais įtvirtinimais. Kadangi Lietuvos teritorija netolygiai žvalgyta teritoriniu atžvilgiu, pasigendama tikslinių, konkretaus tipo ar chronologija paremtų archeologinių objektų paieškos programų, padėsiančių spręsti tiek mokslinius, tiek paveldosauginius uždavinius.

Pokyčiai po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo neigiamai įtakojo archeologinių žvalgymų sritį, tačiau sudarė sąlygas plėtoti naujus archeologinių objektų paieškos metodus, kurių taikymas dėl tam tikrų priežasčių buvo neįmanomas arba ribotas sovietmečiu. Tik 1996 metais KPC buvo pradėta aerofotografijos rėmimo programa⁹², kurios pagrindinės nuostatos buvo fotografuoti jau žinomus kultūros paveldo objektus bei ieškoti naujų paminklų (tame tarpe ir archeologijos). 1996, 1999 – 2002 m. Lietuvoje buvo fotografuojami perspektyviausi šiuo atžvilgiu kultūros paveldo objektai: piliakalniai, galimos senovės gyvenviečių ir kapinynų vietos, pilkapynai, kultūrinio kraštovaizdžio elementai bei kiti paveldo objektai. Buvo gauta daug vertingos informacijos tiek moksliniu, tiek paveldosauginiu požiūriu, kadangi pavyko nustatyti eilės archeologinių objektų iki šiol nežinomas radimosi vietas. Taip pat aerofotografijos metodas gali būti naudingas nagrinėjant piliakalnių sistemas arba tiriant sąsajas tarp piliakalnių, dvarų ir miestelių, nagrinėjant atskirų istorinių mikroregionų apgyvendinimo raidą, deja Lietuvoje ši galimybė nėra pilnai išnaudojama.

Pradėti vystyti ir geofiziniai metodai, bet, kaip ir daugumoje užsienio valstybių, dėl sudėtingumo ir finansinių išlaidų, taikomi ne naujų archeologinių objektų paieškai, o žinomų archeologinių objektų tyrimams⁹³. Geocheminiai metodai Lietuvos archeologijoje ir jos paveldosaugoje vis dar nėra taikyti, tuo tarpu kai Latvijoje jie naudojami jau nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio⁹⁴. Gerokai archeologinių objektų identifikavimo galimybes padidino metalo detektorių, GIS informacinių sistemų, GPS prietaisų prieinamumas. Nauju reiškiniu reikėtų įvardinti ir povandeninės archeologijos vystymąsi Lietuvoje nuo 1996 metų, kurios užuomazgas sudarė po vandeniu esančių archeologinių objektų identifikavimas⁹⁵, kurių žvalgymų rezultatas – 5 į Kultūros vertybių registrą įrašyti po vandeniu esantys archeologiniai objektai.

Aptariamuoju laikotarpiu archeologinių objektų identifikavimo procesą išvystyti įgalino naujų metodikų prieinamumas, bet iki šiol jos neįgavo didesnės reikšmės šiame bare. Iš esmės

⁹²Nors Lietuvoje aerofotografijos metodą archeologijoje 1931 - 1934 metais pirmasis pritaikė tuometinis Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius gen. Vl.Nagevičius. Nuotraukose iš oro buvo įamžinti 1931 ir 1934 metų Apuolės ir Impilties piliakalnių kasinėjimai. Po karo sovietinėje Lietuvoje organizuotas archeologijos paminklų fotografavimas iš oro nebuvo vykdomas dėl griežtų skraidymų suvaržymų ir karinės cenzūros. Aerofotografijos buvo naudojamos tik topografiniais tikslais, o galimybes naudotis tiksliais žemėlapiais labai apribotos. R. Jarockis, R. Kraujalis Kultūros paveldas ir aerofotografija [interaktyvus].[Žiūrėta 2008 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą <http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/apie.htm>

⁹³1996 m. norint patikslinti buvusios pilies planą ir pabandyti preliminariai nustatyti kultūrinio sluosnio intensyvumą buvo atlikti geofiziniai metodai. Kuncevičius A. Senųjų Trakų piliavietės tyrinėjimai 1996 ir 1997 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 – 1997 m., Vilnius, p. 259

⁹⁴Šne A. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 104

⁹⁵Archeologijos paveldo apsauga [interaktyvus].[Žiūrėta 2008 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/node/173>>

sumažėjo (dėl minėtų priežasčių) ir archeologinių žvalgomųjų ekspedicijų potencialas. Informacija apie naujus archeologinius objektus pagrįdė ateičiai iš atsitiktinių radimviečių arba tikslių žvalgomųjų archeologinių tyrimų, kurie iki 2005 privaloma tvarka buvo reglamentuoti planuojamuose veiklos plotuose, didesniuose kaip 5 ha⁹⁶. Vėliau toks reikalavimas buvo panaikintas. O ir paveldosaugininkų, besispecializuojančių archeologinių objektų apskaitoje pagrindinis dėmesys nuo 1996 metų sutelkiamas į naujos formos apskaitos dokumentų rengimą žinomiems archeologiniams objektams, kas pasikartojė ir po 2004 metų, kai apskaitos dokumentacijos formuliariai ir jų pildymo reikalavimai vėl pasikeitė. Pakitus apskaitos dokumentų įforminimo reikalavimams (dosjė – pasas – vertinimo tarybos aktas) nuo 2006 m. Lietuvoje galime kalbėti apie „pakartotinio identifikavimo“ procesą (jau žinomų archeologinių objektų duomenų tikslinimas), tačiau atsižvelgiant į Lietuvos situaciją, nes daugelis duomenų, pvz. topografiniai žemėlapiai, yra pasenę, neretai netikslūs, 2006-2007 m. laikotarpiu buvo „pakartotinai identifikuoti“ 167 archeologiniai objektai, o naujai rastų buvo 77.

Palyginus trijų laikotarpių įdirbį identifikacijos srityje pastebimas archeologinių objektų užregistruotų registruose pokytis: 4041 - 2105 - 2655, kuris indikuoja, kad jei 1935 – 1936 m. buvo sužymėti visi objektai, kurių bent vienas požymis rodė jį esant archeologiniu, tai jau 1988 m. išsikristalizavus archeologinių objektų klasifikacijai bei sudėtingėjant tyrimams buvo pertikrinami visi iki tol archeologinėmis vertybėmis laikyti objektai (nemažai „senkapiais“ vadintų objektų buvo senosios kaimo kapinės) (*Priedas Nr. 3*).

Aukščiau minėtos kolizijos dėl identifikacijos metodologijos pasirinkimo tarp archeologo – mokslininko ir paveldosaugininko pavyzdžių galime aptikti ir Lietuvoje: Lietuvos piliakalnių atlase pateikiami 829 piliakalniai (110 iš jų nėra Kultūros vertybių registre) ar atvirkščiai iš 766 Kultūros vertybių registre esančių piliakalnių 42 neįtraukti į atlasą) ir tai suponuoja tam tikrą nesusikalbėjimą tarp archeologų ir paveldosaugininkų ar konkrečių vertinimo kriterijų nebuvimą, kadangi pastarieji identifikuodami piliakalnius netaiko ardomųjų tyrimų, t. y. nešurfoja. O tai atitiktų archeologinio paveldo koncepcijos siekiamybę.

Lietuva, P. Bahn žodžiais tariant⁹⁷ yra viena iš daugumos valstybių pasaulyje, kur archeologinių objektų identifikacija nėra sisteminga ir organizuota paveldosauginė veikla, ko pasekmės atspindi ir netolygus archeologinių objektų reprezentatyvumas – apie 63 procentus visų šiuo metu Kultūros vertybių registre esančių archeologinių objektų sudaro kraštovaizdines formas turintys ir žemės paviršiuje matomi objektai, kas, pasak Z. Kobyliński, byloja apie nepakankamą identifikavimo proceso metodikos lygį. O vertinant archeologinio paveldo valdymo koncepcijos

⁹⁶ Lietuvos respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas (1996 m. rugpjūčio 15 d. Nr. I-1495) [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 17 d.]. Prieiga per internetą: < http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=100637 >

⁹⁷ Bahn P. Archaeology: The Definitive Guide, New York, 2002, p. 45

kontekste, reikia konstatuoti, kad Lietuvoje nevykdomos sistemingos ir planingos, paremtos teritoriniu principu, archeologinių objektų identifikavimo programos. Pagrindė tikslingą archeologinių objektų identifikaciją (su tolesniu tikslu užpildyti Vertinimo tarybos aktą) vykdo archeologai, dirbantys paveldosauginėse institucijose: vykdomos ekspedicijos, kurių metu surenkami pradiniai duomenys apie archeologinį objektą.

3. Archeologinio paveldo vertinimo kriterijų analizė

Siekiant išsiaiškinti kaip vyksta archeologinio paveldo objektų reikšmingumo kaip paveldosauginio kriterijaus nustatymas Lietuvoje, reikėtų remtis galiojusių ir galiojančių įstatymų nuostatomis, išskiriant du raidos etapus: pirmojo pagrindas 1994 m. priimtas LR nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymas (NKVI), kurio poįstatyminiuose aktuose pirmą kartą Lietuvos paveldosaugoje buvo nustatyti kultūros vertybių įrašymo į registrą kriterijai, archeologiniais objektais įvardinę senovės gamybos, gynybos, gyvenamosios, kulto, laidojimo, žemdirbystės ir kt. vietas iki XVIII a⁹⁸. Tuo pačiu minėtame įstatyme buvo numatyta, kad registruojamomis kultūros vertybėmis, turinčiomis kultūrinę vertę bei visuomeninę reikšmę įvardino visus archeologinius objektus, atitikusius kriterijus (t. y. atitikusius vienintelį amžiaus cenzo kriterijų, kai tuo tarpu architektūriniam paveldui buvo taikomi žymiai griežtesni vertinimo rėmai), įteisinant du saugomų kultūros paveldo objektų reikšminius lygius: kultūros vertybės ir kultūros paminklai. Šiuo atžvilgiu nustatoma vertė glaudžiai susijusi su įtraukimu į registrą, kuris savo ruožtu suteikia teisinę valstybės apsaugą (įvesdama apribojimus konkreitiems veiksams), kuri, vis dėlto, nėra tapati apsaugos būdo atskiram objektui parinkimui archeologinio paveldo valdymo procese.

Antrasis etapas – tai 2004 m. įsigaliojęs naujasis LR nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas (NKPI), kuriuo įtvirtinamas kultūros paveldo objekto vertės išskaidymas: įvedama vertingųjų savybių kategorija. Archeologiniams objektams gali būti priskiriamos šios vertingosios savybės: „*žemės ir jos paviršiaus elementai (reljefas, pylimai, šlaitai, aikštelės, terasos, krūsnys, natūralūs arba žmogaus apdoroti rieduliai, jų struktūros ir sistemos, sankasos, griovos, raguvos, iškasos, daubos, pelkės, kultūrinis sluoksnis, pavieniai archeologiniai radiniai ar jų sankaupos, žmonių ar su jais susijusių gyvūnų palaikai, kapai su jų įranga ir konstrukcija, mirusiųjų deginimo ar kitokių laidojimo apeigų vietos, žemių sampilai, akmenų vainikai, stulpavietės, židiniai, laužavietės, ūkinės duobės, grindiniai ir pan.*“) ir sąlyginai šios „*aktai apie svarbias visuomenės, kultūros ir valstybės istorijos asmenybes (valstybės veikėjus, menininkus, mokslininkus ir pan.), įvykius (mūšius, žudynes, mitingus, suvažiavimus ir pan.), tautosakos, literatūros ar kitus meno*

⁹⁸ Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros vertybių registrą archeologinių vietovių vertinimo kriterijai ir tvarka. 1996. Kultūros paveldo centras.

*kūrinius, netradicinius ieškojimus, kurie susiję su objektais ar vietovėmis*⁹⁹ (šios kategorijos vertingųjų savybių priskyrimas siejamas su istoriniuose šaltiniuose pateikiama informacija: pavyzdžiui Turlojiškių pilkapiai (Širvintų raj.) siejami su Lietuvos kunigaikščio Algirdo vardu). Viena vertus toks išskaidymas atrodytų patogus kultūros paveldo apsaugos funkcijas atliekantiems darbuotojams, kadangi konkrečiai įvardijami saugotini bruožai, tačiau vertingųjų savybių nustatymas paremtas subjektyvumu bei neretai nesuprantamas ne specialistams.

Išskiriami trys objekto (turinčio tam tikro pobūdžio vertingųjų savybių derinį) reikšmingumo lygmenys: *nacionalinis, regioninis, vietinis*. Šioje vietoje galime išvelgti tam tikrų paralelių su sovietinių paveldosauginių įstatymų pagrindu Lietuvoje galiojusių trijų reikšmingumo lygmenų sistema: *sajunginis, respublikinis, vietinis*.¹⁰⁰ Tačiau toks skirstymas dar 1990 m. Dakanio buvo kritikuojamas, kaip netinkamas archeologinio paveldo išskirtinumo demonstravimui¹⁰¹. Reikšmingumo lygmenų priskyrimas, archeologinio paveldo objektų atveju, nulemiamas ne vertingųjų savybių derinio, kas atrodytų logiška, bet to objekto mokslinės reikšmės potencialo (istorinio konteksto) bei įtakojamas vertintojo subjektyvumo (ar žinių apimties).

Archeologinio paveldo vertinimo kriterijai išliko nepakitę, reikšmingais laikomi ir į Kultūros vertybių registrą įrašymui teikiami archeologiniai objektai praėjusieji amžiaus cenzo (iki XVIII a. II ketvirčio) ir autentiškumo požymių patikrą¹⁰². Šis amžiaus cenzas kvestionuotinas, kadangi tarptautiniai archeologijos paveldo apsaugą reglamentuojantys dokumentai netaiko chronologinių kriterijų archeologijos paveldui apibrėžti, be to taip įstatymiškai diferencijuojami ar atmetami kai kurių archeologijos mokslo subdisciplinų tyrimų objektai. Taip pat problemų turėtų kilti ir su autentiškumo požymių patikra, kadangi, kaip jau minėta, archeologinio paveldo autentiškumą sudaro žmogaus veiklos nepaveiktos ir neištirtos archeologinės liekanos, o Lietuvos atveju net apie 90 % archeologinių objektų žalą daro antropogeninės kilmės priežastys. Vadinasi, jei griežtai laikytumėmės autentiškumo apibrėžimo, Kultūros vertybių registre turėtų būti tik itin autentiški (t. y. archeologų nekasinėti ir kuriems negresia jokia žala) archeologiniai objektai, ir beje reikėtų pastebėti jų būtų ne itin daug.

Kadangi NKVAĮ numatė reikšmingiausių kultūros paveldo vertybių skelbimą „kultūros paminklais“, atsižvelgiant į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo formavimo kriterijus, ICOMOS

⁹⁹ Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas, 2005, Nr. ĮV-150 // Valstybės žinios.

¹⁰⁰ Kadangi nebuvo apibrėžti ir patvirtinti reikšmingumą nusakantys kriterijai, todėl sudarant 1972 m. archeologinių paminklų sąrašus, respublikinė reikšmė buvo nustatyta visiems neabejotinos kultūrinės vertės archeologiniams objektams, o į vietinės reikšmės paminklų sąrašą įtraukti objektai, dėl kurių buvo abejojama ar nepakako duomenų atskleidimui.

¹⁰¹ Pabrėždamas, kad norint nustatyti reikšmingumo lygį reikėtų ištirti archeologinius paminklus, tačiau taip būtų prarandama, bet kokia jo vertė. Dakanis B. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvos Kultūros būklė (memorandumo medžiaga), Vilnius, 1990, p. 38

¹⁰² Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas, 2005, Nr. ĮV-150 // Valstybės žinios.

dokumentus ir Prancūzijos, Anglijos bei Lenkijos patirtį¹⁰³, 1996 KVAD patvirtino „Laikinosius kriterijus“ objektams atrinkti „kultūros paminklo“ statusui, kurie „aiškius požymius turinčias, nuo seniausiųjų laikų iki XVIII amžiaus archeologijos vertybes“, įvertinus ekspertų komisijai ar tarybai, rekomenduoja skelbti „kultūros paminklais“. NKPAĮ taip pat liko „kultūros paminklo“ terminas, kuris eksplikuojamas kaip „nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektai“, tačiau atskirų kriterijų nėra nustatyta. 1996 – 2003 metais LR Vyriausybė kultūros paminklais paskelbė 908 archeologinius objektus (apie 90 procentų visų kultūros paminklais paskelbtų kultūros paveldo objektų ir apie 40 procentų visų registruotų archeologinių objektų¹⁰⁴).

Lietuvoje 2007 m. įgyvendinant Hagos konvencijos nuostatas, buvo Kultūros ministerijos sudaryti ir paskelbti „Išskirtinę kultūrinę vertę turinčių nekilnojamojo paveldo objektų ir pastatų ir patalpų, skirtų saugoti ir eksponuoti kilnojamąsias kultūros vertybes“ sąrašai, kurioms karo ar ginkluoto konflikto metu bus skiriama ypatinga apsauga. „Išskirtinumo“ statusas buvo suteiktas 69 kultūros paveldo objektams, kurių 36 yra archeologiniai objektai (vietovės), o daugumą sudaro piliakalniai (išskyrus Dubingių, Veliuonos piliavietes ir tris Katros senovės gyvenvietes. Kokiais konkrečiais kriterijais remiantis jie buvo atrinkti ganėtinai sunku įvardinti, tačiau peržvelgus minėtą sąrašą būtų galima konstatuoti, jog daugelis archeologinių objektų yra svarbūs Lietuvos istoriniame kontekste (Punios piliakalnis, Veliuonos piliakalnis ir piliavietė, Dubingių piliavietė, Šeimyniškių piliakalnis ir kt.). Taigi Lietuvos paveldosaugoje vienintelė archeologinių objektų įtraukimo į apskaitą sąlyga buvo ir yra pats objekto „archeologiškumo“ patvirtinimas – nustatymas, kad tam tikra vieta turi materialių žmogaus praeities veiklos požymių.

Pastaruoju metu vis labiau pažymima, kad archeologinio paveldo elementai – ar tai būtų vienietiniai radiniai ar archeologinės vietovės – tai vertybės, kurios be mokslinės – informacinės vertės (kuri archeologiniams objektams priskiriama automatiškai), turi savyje ir emocinio poveikio galią visuomenėje: tai patvirtintų jau minėtasis Turlojiškių pilkapyno atvejis, kai imama disponuoti simboline objekto verte siekiant sustabdyti plėtros darbus jo teritorijoje, tačiau kiek tai sąmoningas paveldo vertės išskyrimas sunku nustatyti, tačiau toks bandymas be abejonės yra sveikintinas. Tenka pastebėti, kad verčių klausimas iškyla, kai archeologiniams objektams kyla kokia nors grėsmė, tuomet disponuojama estetinė (pvz. Kernavės piliakalnių atveju), istorine ar asociatyvine vertėmis. O paveldo industrializacijos kontekste pripažįstama ir ekonominė archeologinio paveldo vertė, tačiau Lietuvos valstybinėje paveldosaugoje šios (bendrajai kultūros paveldo prasme) vertės

¹⁰³Glemža J. R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, Vilnius, 2002, p. 63

¹⁰⁴Palyginimui, Lenkijoje įteisintas panašus statusas „Pomnik historii“, kurio skelbimui nustyti kriterijai ir procedūros archeologiniams objektams šiuos kriterijus: „žymėti ryškią žmogaus egzistenciją ar veiklą bei turėti vertingus kultūrinius sluoksnius ir radinius“. Lenkijoje tik 25 objektai pripažinti „istorijos paminklais“, iš kurių archeologinis tėra vienas. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wrotapomorza.pl/pl/kultura/zabytki/pomniki_historii/kryteria>

prioritetas dar nėra įsitvirtinęs¹⁰⁵, kadangi praktinis jos įgyvendinimas gana problematiškas, kadangi yra nulemtas jo neatsiperkamumo, sąlyginai mažo atraktyvumo bei taipogi kaip teigia istorikė R. Čepaitienė, „paminklosaugininkų tarpe egzistuoja tam tikra baimė atverti kelius paveldo komercializacijai“¹⁰⁶.

Kalbant apie bendruosius reiškinius, galinčius įtakoti kultūrinį paveldą, reikėtų pastebėti, padėtis privačiame sektoriuje visai kitokia, ten paveldas tampa preke, o jo gamyba ir / ar tiekimas, naudojimas gali duoti pelno. Tačiau ekonominės paveldo vertės iškilimas gali turėti įtakos paveldo objektui skiriamų lėšų, jam išsaugoti, gausėjimui. Tačiau, yra ir kiek negatyvi šio reiškinio pusė: norint įtikti vartotojui, objektai pritaikomi „pramogų verslui“ supaprastinimas objektų pateikimo visuomenei būdas ir prarandamas autentiškumas¹⁰⁷ (tai Lietuvoje masiškiau pasireiškia kitų paveldo rūšių tarpe).

Apibendrinant, galime teigti, nors archeologinių objektų vertinimo kriterijai ir yra įteisinti, tačiau jie apima tik siaurą aspektą (yra tik du archeologiniam paveldui taikomi kriterijai: amžiaus ir autentiškumo) ir „išaukština“ bei pripažįsta tik vieną – mokslinę vertę. Nors įstatymiškai labiau pripažįstama informacinė vertė, Lietuvoje pastebima ir kitų verčių apraiškos archeologiniame kontekste, tačiau jas jau suteikia ne archeologas – mokslininkas ar paveldosaugininkas, o plačioji visuomenė.

4. Archeologinio paveldo apsauga ir registravimas Lietuvoje

Po nepriklausomybės atgavimo, bandant pagerinti kultūros paveldo apskaitos situaciją, archeologinių objektų sąrašus daugiau kiekybiškai nei kokybiškai papildė IP ir LA sąrašai. Nemažos dalies archeologiniais traktuotų objektų kultūrinė vertė nebuvo pagrįsta, todėl nuo 1993 metų KPC kasmet organizuojamos Archeologinių vietų apskaitos ir tyrimų programos, kurių pagrindu iki 2000 metų tyrinėtas 361 archeologinis objektas¹⁰⁸. 2001 – 2007 m. tyrinėta dar apie 420 archeologinių objektų. Tyrimus vykdė Kultūros paveldo centro, Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto bei kitų įstaigų archeologai, paprastai tai žalojamų dalių kasinėjimai.

Kadangi apsauga dokumentuojant paprastai atliekama objektuose, ar jų dalyse, kurios yra žalojamos ar bus sunaikintos plėtros procesų nepriklausomai nuo to ar archeologai jas užfiksuos, ir dažniausiai apima ne visą objektą, o tik žalojamas jo dalis, todėl šių tyrimų teikiama informacija tik dalinė, ne visada tinkama mokslinėms išvadoms, tačiau minimizuotas intervencinių tyrimo metodų naudojimas atitinka pagrindines archeologinio paveldo valdymo nuostatas. Tad formuojant

¹⁰⁵ Vaitkuviene A. Paveldo industrija Lietuvoje // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius, 2006, Nr. 17, p. 91

¹⁰⁶ Čepaitienė R. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Daktaro disertacija, Vilnius, 2003, p. 132.

¹⁰⁷ Vaitkuviene A. Paveldo industrija Lietuvoje // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius, 2006, Nr. 17, p. 93

¹⁰⁸ Dakanis B. Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva, Vilnius, 2001, p. 71

archeologinių objektų apsaugos strategiją, visų pirmą reikėtų išaiškinti archeologines vietas žalojantys veiksniai, jų pobūdis ir mastai vietiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu. Lietuvoje tokia statistika sistemingai nebuvo kaupiama iki 1990 m., tačiau 1990-1995 m. veikusi Kultūros paveldo inspekcija planingai pradėjo rinkti informaciją apie archeologinių objektų žalojimus Lietuvoje, tačiau ji nebuvo paviešinta ir didesnės įtakos archeologinių vietų tvarkymui neturėjo Tikslinant ankstesnę informaciją apie žalojamus objektus 2001-2002 m. buvo pasitelktas ir anketavimo būdas: tarp dirbančių archeologų išplatintos žalojamų archeologinių vietų anketos, ir pasak Z. Baubonio bei A.Vaitkuvienės „nors ir ne visi archeologai pateikė tikslią informaciją, tačiau anketos pasiteisino“¹⁰⁹, kadangi jų pateikta informacija sudarė apie 30 % nagrinėjamos žalojimų informacijos, tačiau jose atsispindėjo subjektyvumas, nes neretai buvo aprašoma tik norima tyrinėti archeologinio objekto dalis, kas suponuoja, kad archeologams verčių hierarchijoje, svarbiausia yra mokslinė archeologinio vertė.

Remiantis Z. Baubonio bei A.Vaitkuvienės atliktu tyrimu¹¹⁰ galime teigti, kad 90,6 % visų žinomų žalojamų archeologinių objektų priežastys yra antropogeninės (kai kurios vertybės pateko į privačias namų valdas (kadangi vykdant žemės reformą nebuvo įteisinta metodika, kaip elgtis dėl gražinamose žemėse, esančių archeologinio paveldo objektų¹¹¹), miškuose per jas nusidriekia kvartalinės linijos, ariamos priešgaisrinės juostos), ir tik 9,4 % žalojimų sudaro gamtiniai faktoriai (*Priedas Nr. 4*). Todėl siekiant išsaugoti ardomus archeologijos objektus ar jų dalis Lietuvoje pirmenybė neretai suteikiama archeologiniams tyrimams, t.y. išsaugojant juos dokumentuojant (kiek palankesnė situacija yra su piliakalniais jiems išsaugoti pasitelkiami ir sąlyginai neintervenciniai stabilizavimo metodai): tai sąlygoja interesų konfliktas, pavyzdžiui 2 % visų Lietuvos archeologinių vietų žaloja miško kvartalinių linijų arimas, o jų uždraudimas gali sukelti nekontroliuojamus miškų gaisrus.

Valstybė sąlyginai deklaruodama ir įsipareigodama įtvirtinti apsaugos *in situ* principą kai kuriems archeologiniams objektams, tik 76 iš 1964 saugomų archeologinių objektų, priskyrė rezervinės paskirties režimą¹¹², o kiek dar yra registrinių (apie 636 archeologinius objektus) ir kasmet tas sąrašas pildosi. Tačiau kokias vertinimo kriterijais jį sudarė lieka neaišku, kadangi bent

¹⁰⁹ Vaitkuvienė A., Baubonis Z. Lietuvos archeologinių vietų žalojimais // Kultūros paminklai/9, Vilnius, 2002, p. 25 – 33

¹¹⁰ Baubonis Z., Vaitkuvienė A. Lietuvos archeologinių vietų žalojimais // Kultūros paminklai/9, Vilnius, 2002, p. 25 – 33; Čia ir toliau naudojami statistiniai duomenys paimti iš šio darbo.

¹¹¹ Anot A. Kuncevičiaus „Nė viena paminklinė teritorija nėra privatizuota įteisinus jos konservacinę paskirtį. Nors Žemės įstatymas vienareikšmiškai nustato, kad visų valstybės saugomų kultūros vertybių teritorijos yra konservacinės paskirties. Daugumos objektų teritorijos yra privatizuotos žemės ūkio veiklai vystyti, mažesnė dalis privatizuota miškų veiklai ir kelių objektų teritorijos privatizuotos kaip namų valdos. 17% visų privatizuotų archeologijos objektų rajoninėse kapinių inventORIZAVIMO bylose yra inventORIZuoti kaip kapinės ir, remiantis Žemės reformos įstatymo 13 strp., jos turėjo būti priskirtos prie neprivatizuojamų teritorijų“ [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=8207&p_k=1>

¹¹² Taikomas tiems kultūros paveldo objektams, kuriuos tikslinga išsaugoti, kad ateityje būtų galima juos iširti panaudojant didesnes mokslo galimybes. Šiuose objektuose draudžiama mokslinius duomenis galinti sunaikinti veikla – ardomieji tyrimai, tvarkybos darbai, ūkinė veikla.

jau keletas archeologinių objektų yra tyrinėti, vadinasi valstybiniu lygmenis sprendimu ateities kartoms paliekami netyrinėti tik apie 3 % dabar žinomo archeologinio paveldo.

Lietuvoje archeologijos tyrimai apsaugos tikslais vykdomi iš valstybinių bei privačių lėšų. Valstybė finansuoja apsaugos archeologijos tyrimus būtinus dėl plėtros programų (pvz. kelių tiesimas), o nuo 1993 m. ir pagal Archeologijos paminklų apskaitos, apsaugos ir tyrimų programas, patvirtintas Kultūros vertybių apsaugos departamento (dabar – Kultūros paveldo departamentas) (*Priedas Nr. 5*). Privatūs investuotojai dažniausiai finansuoja archeologijos tyrimus būtinus dėl plėtros urbanizuotose vietovėse. Lietuvoje yra 37 saugomos senųjų miesto vietos (saugomi kultūriniai sluoksniai), kuriose neretai vyksta intensyvūs statybos darbai, tačiau nesant konkrečios tvarkos ar pažymėtų itin svarbių archeologinių vietų, paprastai nueinama lengviausiu keliu: atliekami tyrimai apsaugos tikslais, t. y. vyksta kasinėjimai, net nesvarstant kito būdo, ta pati situacija yra ir su kitų archeologinių objektų apsaugos zonomis, taigi sprendimas yra priimamas vienos institucijos ribose, skirtingai nei kitose šalyse (*Priedas Nr. 5*).

Pasak A. Kuncevičiaus „archeologijos paminklai pačių Lietuvos archeologų dažnai siekiami iširti pilnai, ignoruojant „ateities archeologų“ poreikius ir vis tobulėjančią tyrimų metodiką [...] iškastame paminkle kitam archeologui nėra ką tyrinėti“.¹¹³ Vadinasi Lietuvoje archeologinio paveldo apsaugoje valdymo kontekste būtų susiduriama su dviem problemom: ne tik su investicinių plėtros projektų spaudimu, bet ir su archeologų poreikiais, kadangi „nevaldomi“ moksliniai tyrimai yra tam tikra grėsmė archeologiniam paveldui žiūrint ateities perspektyvoje, pvz. Lietuvoje labiau koncentruojamasi ties vienos rūšies archeologinių objektų tyrimais apsaugos tikslais, t. y. kapinynų ir pilkapynų.¹¹⁴

Dėl savo padėties kraštovaizdyje (dažniausiai įrengti prie upių ir upelių) ir šlaitų statumo labiausiai kenčia piliakalniai. Jiems apsaugoti ir tvarkyti yra numatyta nemažai priemonių. Jas taikant vien per 1991-2000 m. sutvirtinti ir dar tebetvarkomi nykę 40 piliakalnių¹¹⁵, 2001 – 2007 m. sutvarkyta (kai kurie tvarkomi keliais etapais) 42 piliakalniai. Šiuo laikotarpiu tvirtinant piliakalnių šlaitus, stengiasi išsaugoti visas išlikusias piliakalnių dalis. Dabar, dėl lėšų trūkumo mažinant tvirtinimo medžiagų kiekį, piliakalnių šlaitai lėkštinami, o dalis kultūrinio sluoksnio ištiriama. Piliakalnių, kurių išlikę nedaug, kultūrinis sluoksnis archeologiškai ištiriamas ir piliakalnis paliekamas likimo valiai.

¹¹³Kuncevičius A. Archeologijos paveldo apsauga ir problemos interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=8207&p_k=1>

¹¹⁴Sidrys R. V. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai, Vilnius, 1999, p. 46

¹¹⁵Baubonis Z., Vaitkuvienė A. Lietuvos archeologijos vertybių tyrimai apsaugos tikslais 1993-2001 m. // Baltų archeologija Nr. 1(13), 2002, p. 19

Valstybinės institucijos, siekdamos planuoti politiką, įgalinančią garantuoti subalansuotas kultūros paveldo apsaugos, konservavimo ir stiprinimo strategijas priėmė eilę dokumentų¹¹⁶, kuriuose numatyta siekti suderinti atitinkamus archeologų reikalavimus su plėtros planais ir užtikrinti jų dalyvavimą įvairiuose plėtros projektų etapuose, tačiau šios strategijos neretai yra deklaratyvios, kadangi įgyvendinančio plano, skirto specifinei kultūros paveldo sričiai – archeologijos paveldui – nėra parengta iki šiol. Viena didžiausių problemų Lietuvoje yra integralios archeologinio paveldo apsaugos užtikrinimas, t.y. archeologinio paveldo išsaugojimo principai nepakankamai integruoti į teritorijų planavimo, ūkinės ar urbanistinės plėtros, žemės ūkio sritis. Pavyzdžiui, planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme nustatytų planuojamų ūkinių veiklų, kurių poveikis aplinkai privalo būti vertinamas, rūšių sąrašas yra nepakankamas, todėl daugėja archeologijos objektų, kurie sužalojami ar sunaikinami ūkinės veiklos, kurios dydis ir apimtis neperžengia įstatymo 2-ame priede nustatytų ribų ar kriterijų. Archeologiniai reikalavimai plėtros planuose taikomi tik registruotiems archeologijos objektams, t.y. planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas nereglamentuoja planuojamos ūkinės veiklos poveikio neatrastam archeologiniam paveldui, todėl jo išsaugojimas *a priori* neužtikrintas.

Registrai. Nuo 1991 iki 1995 metų archeologiniai objektai registruoti įtraukiant juos į tris sąrašus: Lietuvos Respublikos archeologinių paminklų, Laikinosios apskaitos bei Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašus. Dėl supaprastintos tvarkos intensyviausiai registracija vyko į savo pobūdžiu laikinus IP ir LA sąrašus – iki 1995 m. juose įregistruoti 24 rūšių 459 objektai¹¹⁷, neretai kai kurie paveldo objektai dubliuodavosi abiejuose sąrašuose. Nuo 1995 metų, remiantis NKVAĮ, įsteigiamas Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registras, kurį sudaro penki sąrašai pagal vertybių tipus, vienas iš jų – Archeologijos vertybių sąrašas. Kartu su naujuoju registru pradėta kurti ir NKVAĮ numatyta kompiuterizuota informacinė sistema, kurioje kaip ir apskaitos dokumentuose fiksuojami pagrindiniai nekilnojamųjų kultūros vertybių duomenys, kuri jau nuo 1997 tapo prieinama visuomenei internetu, bet, nors ir nuolat tobulinta, neatitiko savo laikmečio poreikių. Iki 2005 metų pagal naująją tvarką įregistruojami (dauguma perkeliama iš senųjų – IP, LA, Archeologinių paminklų, sąrašų) 1964 archeologiniai objektai. Senuosiuose sąrašuose, kaip archeologinės vertybės liko 636 objektai.

2004 metų NKPAĮ įteisino naują objektų įrašymo į registrą procedūrą: sprendimą dėl objekto įrašymo į Registrą priima Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos (Vertinimo tarybos), kurias sudaryti turi teisę Kultūros paveldo departamentas ir savivaldybių paveldosaugos

¹¹⁶ Svarbiausi iš jų: 2001 m. kovo 13 d. Vyriausybės priėmė nutarimą „Dėl Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcijos“, 2003 m. rugsėjo 11 d. Vyriausybė patvirtino „Nacionalinę darnaus vystymosi strategiją“, 2004 m. lapkričio 19 d. VKPK patvirtino „Nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenis“ ir kt.

¹¹⁷ Tebelškis P. Archeologijos paminklų, esančių IP ir LA sąrašuose, apskaita, kartografavimas, archeologijos žvalgomieji tyrimai // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Mokslinės konferencijos pranešimai, Vilnius, 2001, p. 114

padaliniai. Vertinimo tarybos akto pildomas numatytas kompiuteriniu būdu, jame fiksuota informacija, patvirtinus Akta, perkeliama į registro centrinę duomenų bazę, tad iš esmės nuo 2005 metų Lietuvoje kultūros paveldo inventORIZACIJA įgauna skaitmeninį pavidalą, kas jau ne mažiau kaip prieš 10 metų buvo inicijuota daugelyje Europos valstybių¹¹⁸.

2005 m. LR Vyriausybė nutarė įsteigti naują Kultūros vertybių registrą bei patvirtino jo nuostatus¹¹⁹, numačiusius Registro duomenų kaupimą duomenų bazėje, kurią sudaro atributinių ir geoinformacinių duomenų posistemės, tačiau naujasis Registras pradėjo veikti tik 2008 metų pradžioje. Pažymėtina, kad naujas Registras išsprendė ir kelias esmines kultūros paveldo apskaitos problemas. Bene dažniausiai akcentuotas apskaitos trūkumas – kultūros paveldo objektų ir nekilnojamojo turto kadastro bei registro duomenų sąsajos nebuvimas. Naujasis Registras internetu integruotas su Nekilnojamojo turto ir kitais valstybės registrais ir kadastrais, teikia informaciją specializuotiems duomenų bankams, taip pat valstybinių programų, bendrojo, detaliojo ir specialiojo planavimo organizatoriams, jeigu jie yra valstybės ar savivaldybių institucijos, ir gauna reikiamus duomenis iš jų. Viešojo Registro aplikacijoje visuomenei pirmą kartą tapo prieinama ir geografinė kultūros paveldo objektų informacija – padėtis ir teritorijos ribos.

Įrašymas į Kultūros vertybių registrą objektams suteikia pradinę teisinę apsaugą (beje ji nustatyta ir senuosiuose registruose užlikusioms kultūros vertybėms), kuri nusako, jog tam objektui taikomi paveldosaugos reikalavimai: nežeisti vertingųjų savybių. Šiame reikalavime užkoduota problema, ypačiai tai susiję su senuosiuose sąrašuose likusiais objektais, kadangi jiems nėra nustatytos vertingosios savybės. Tokiu atveju jeigu nustatoma, kad numatomi darbai žalotų vertingąsias savybes, per 15 dienų turi būti inicijuojamas kultūros paveldo objekto skelbimas saugomu. Sprendimą inicijuoti kultūros paveldo objektą skelbti valstybės saugomu priima Departamentas, o savivaldybės saugomu – savivaldybės paveldosaugos padalinys. Skelbiamam saugomu objektui ruošiamas specialusis planas, žinoma, jei Kultūros paveldo departamentas ar savivaldybė skiria tam finansinių lėšų, kadangi paskelbus saugomu išipareigojama tą objektą saugoti.

¹¹⁸Sweetman. D. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie, Warszawa, 1998, p.135

¹¹⁹Dėl Kultūros vertybių registro įsteigimo ir kultūros vertybių registro nuostatų patvirtinimo. LR Vyriausybės nutarimas. Nr. 1053. 2005. // Valstybės žinios, 2005-10-01, Nr. 117-4238 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262754&p_query=&p_tr2>

5. Visuomenės vaidmuo archeologinio paveldo apsaugoje: nuo pasyvaus link aktyvesnio?

Kaip jau minėta ankstesniuose skyriuose, kalbėdami apie dvejopą visuomenės dalyvavimą archeologinio paveldo valdyme vaidmenį, Lietuvoje plačiau galime išskirti tik archeologinio paveldo pristatymą visuomenei, t. y. deficitinį modelio taikymą. Tačiau kategoriškai tvirtinti, kad visuomenė nesidomi archeologinio paveldo išsaugojimu negalime, kadangi pastebimas gana aktyvus valstybinių įstaigų spaudimas iš visuomenės pusės bei nuomonės išreiškimas spaudoje.

Tačiau ir čia nėra visuotinai priimtose sistemos kaip išsaugoti ir pristatyti tyrimų metu netikėtai aptiktus archeologinius fragmentus ar jau žinomus objektus pateikti naujai, tad tenka šią potemę analizuoti pateikiant reprezentatyviausius atvejus (pateikiant privalumus ir trūkumus), išskiriant pagal miesto ir kaimo erdves bei pagal archeologinio objekto rūšį taip siekiant nustatyti archeologinio paveldo pristatomumo/eksponavimo galimybes.

1985 m. Arsenale, bene pirmą kartą, buvo bandoma konservuoti atidengtus medinio kelio elementus, atidengiant eksponavimui ne tik archeologinius sluoksnius, bet ir XIV – XVa. architektūros liekanas. Šioms archeologinėms ir architektūrinėms liekanoms eksponuoti ir palankioms lankymo sąlygoms sudaryti virš saugomo paveldo liekanų iš gelžbetonio elementų buvo įrengti specialūs takai lankytojams. Šis archeologinių objektų išsaugojimas ir eksponavimas, pasak J.R. Glemžos yra laikomas „pavyzdiniu tokio pobūdžio darbu“¹²⁰. Kadangi šios archeologinės liekanos yra muziejaus teritorijoje, tad visai natūralu, kad jų išsaugojimas ir eksponavimas yra laikomas pavyzdiniu, mat tam sukūrimui yra suteikiamos bemaž idealios galimybės. Tačiau apsaugoti ir eksponuoti archeologinių liekanų autentišką išvaizdą Vilniaus ar kitų miestų senamiesčiuose pavyksta ne visuomet, nes ne visada tam pakanka lėšų, laiko bei autentiškos erdvės, kur liekanas būtų galima eksponuoti. Kaip vieną labiau pavykusių dabartinių išsaugojimo ir eksponavimo, pavyzdžių galima būtų pristatyti Gedimino kalne archeologinės liekanos-sienos eksponavimas *in situ*, apatinėje keltuvo stotelėje. Bėlika tik džiaugtis, kad sutelkta paveldosaugininkų komisija nusprendė palikti išsaugojimui mūrinės sienos dalį, priverčiant nukelti keltuvo atidarymo datą, deja ne visi archeologiniai fragmentai buvo palikti išsaugojimui ir eksponavimui. To visiškai nebūtų nutikę, jei tik pradėjus planuoti tokį statinį, būtų iškart numatomos visos galimybės ir suteikiamas ilgesnis laiko tarpas, vykdam planus. Tai ne tik archeologinės liekanos puikus išsaugojimas *in situ* vietoje, bet ir eksponavimas visuomenei laisvai prieinamoje vietoje. Viena ko buvo pasigesta – tai informacijos apie šį objektą, kadangi nėra nei vienos lentelės ar kitokio stendo, informuojančio kas tai yra.

¹²⁰ Glemža J. R.. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, Vilnius, 2002, p. 234

Kiek kitoks atvejis yra Gedimino prospekte, kur rekonstruojant prospektą 2002 m. kartu vyko ir archeologiniai kasinėjimai. Gedimino prospekte per visą rekonstrukcijos ir archeologinių kasinėjimų laiką buvo aptikta nemažai archeologinių radinių ir objektų. Buvo rasti XVII a. I pusės akmeninio grindinio likučiai, XVI a. pab. – XVII a. pr. ūkinės paskirties krosnelės, XVII a. mūrinio pastato dalis, 6,5 m pločio XIX a. medinio gatvės grindinio likučiai ir dar nemažai kitų objektų, bei radinių tokių kaip keramikos, koklių šukių, stiklo, odos likučių ir panašiai. Nepaisant visko kas buvo aptikta šiuo metu turime tik du dalinius išlikusius objektus: vienas jų yra šildymo krosnis, kuri datuojama XVI -XVII a., tačiau ji saugoma ir eksponuojama ne *in situ* vietoje ir net ne toje erdvėje. Kitas objektas buvo demontuotas ir nuvežtas į šiuo metu atstatomą amatų miestelį, deja, tolimesnis jų likimas yra nežinomas. Kitas objektas yra mūrinės sienos dalinis išsaugojimas. Kaip *Vilniaus savivaldybė informavo, kad rekonstruojant Gedimino prospektą rastas pastatų pamatų liekanas, atsižvelgiant į archeologų išvadas, bus stengiamasi išsaugoti. Gedimino prospekte rastos buvusių statinių pamatų liekanos šiandien svarbios kaip nauja informacija apie miesto raidą*¹²¹. Tačiau kaip tą informaciją gali būti perteikiama galima šiuo atžvilgiu diskutuoti: jei sienos liekana, pirma stovi net ne *in situ* vietoje, o aikštelėje, nuošalioje vietoje, užgrūsta į kampą. Juk specialiai ekskursijos ten nėra vedamos, vargu ar didžiama visuomenės žino kad iš vis tokios esama, gal nebent tik ta, kuri ten stato mašinas. Vaizdą pagerina stendas, kuris daugiausiai suteikia informacijos, aišku, buvo bandyta priėti kompromiso, tačiau matomai ne viskas buvo apgalvota.

Bandymų eksponuoti archeologinių tyrimų metu rastas autentiškas liekanas yra ir Kauno senamiestyje. Čia labiau pastebima horizontaliosios integracijos pavyzdžiai (skirtingai nuo Vilniaus senamiesčio kur sąlyginai labiau vyrauja vertikalusis integravimas): tai XV a. vaško lydymo krosnies eksponavimas (atkasta 1973 m., o pradėta eksponuoti tik 2002 m.) *in situ* Kauno rotušės aikštėje. Pasirinktas eksponavimo būdas yra geras, tačiau objekto apžiūra praktiškai neįmanoma dėl pasirinkto prasto stiklo. Ar XV – XVII a. bronzos lydymo krosnies eksponavimas *in situ* Kauno Ryšių istorijos kiemelyje. Nei aukščiau minėtu atveju, šio objekto apžiūra įmanoma, nes pasirinktas apipavidalinimas yra geras (per stiklą objektas gerai matomas, tačiau priklausomai nuo temperatūrų skirtumų (ypatingai rudens ir žiemos laikotarpiais) stiklas rasoja ir dėl to suprastėja matymo kokybė). Vis dėlto reikia pastebėti, kad senosios liekanos eksponuojamos gana chaotiškai, o informacija apie jas be gido dažnu atveju visuomenei praktiškai lieka neprieinama.

Nemažai archeologinių objektų eksponuojama nacionaliniuose ar regioniniuose parkuose. Pavyzdžiui, Aukštaitijos Nacionaliniame parke Palūšėje eksponuojamas rekonstruoto pilkapio konstrukcijos skersinis pjūvis. Pilkapio rekonstrukcija eksponuojama patalpoje, ji padaryta, remiantis tyrinėtais pilkapiais parko teritorijoje. Tame pačiame parke Palūšėje pristatomas

¹²¹ Gedimino prospekto teritorijoje rastos pastatų pamatų liekanos bus išsaugotos .[interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą: <www.omni.lt/5487>

rekonstruotas akmens amžiaus gyvenamasis būstas. Jis atkurtas remiantis Kretuono akmens amžiaus gyvenvietės tyrimų duomenimis. Šie du objektai pristatomi tame pačiame parke Palūšėje, tačiau tarp jų nėra jokio jungiančio ryšio, tai tik paskiri archeologinio paveldo objektų fragmentai. Vis dėlto pati pristatymo idėja yra sveikintina. O štai Neries regioniniame parke archeologinio paveldo objektai (ne rekonstrukcijos) įtraukiami į bendrą parko gamtovaizdžio ir kultūrinės veiklos vertybių pristatymą. Puikus kultūrinio turizmo objekto pavyzdys – Burbiškių, Sietuvos kūrgrindos (pastatyti informaciniai standai, įrengtos nukreipiančiosios ir informacinės rodyklės, o 2005 m. iškasta 100 m² pločio kūdra, skirta lankytojams, perėjusiems kūrgrindą, nusiprausti). Kūrgrindos, kaip ir medgrindos (slaptas povandeninis kelias, grįstas rąstais), dar labai mažai Lietuvoje tyrinėta archeologinių paminklų grupė¹²². Tai „nematomi“ archeologiniai paminklai, tačiau kaip rodo šis pavyzdys, jie gali būti pristatyti. Kiti galimi archeologinio paveldo objektų pristatymo/eksponavimo pavyzdžiai Lietuvoje: Kernavės miestelio senosios bažnyčios pamatų vietos eksponavimas, remiantis atliktais archeologiniais tyrimais, tačiau prie jų nėra jokios informacinės lentos ar Karmazinių pilkapiai, kur eksponuojami pilkapiai yra supilti iš naujo, juos iškasinęjus, žinoma aplinkui yra ir netirtų pilkapių, tik jie ne tokie pastebimi. Taip pat būtų galima paminėti Šeimyniškių piliakalnio (Anykščių raj.) pilies atstatymo iniciavimo atvejį.

Taip reikėtų paminėti greičiausiai pirmąjį archeologinio pobūdžio skanseną Lietuvoje. Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktijos 2007 metais parengtame rezervato tvarkymo ir ateities vizijos plane artimiausiu metu kaip Kernavės apgyvendinimo tęstinumo išraišką ketinama rekonstruoti akmens amžiaus stovyklavietę, tris viduramžių sodybas (ne rezervato teritorijoje) bei pažymėti abiejų kapinynų vietas. Bet tarp mokslininkų bent jau akmens amžiaus stovyklavietės atžvilgiu kyla įvairių abejonių (dėl duomenų pakankamumo ir rekonstrukcijos tikslingumo). Lokacinių rekonstruotinių viduramžių sodybų vietos pasirinkimą greičiausiai lėmė piliakalnių kaip kultūros paveldo vertybių apsaugos poreikis, kadangi jau daugelį metų didėjantis lankytojų srautas tampa jų erozijos priežastimi. Nėra numatyta kaip egzistuos rekonstrukcijos Kernavėje – kaip statiškas muziejinis eksponas ar kaip gyvas organizmas. Jei atkurtose akmens amžiaus stovyklavietėje ar viduramžių sodybose atsiras galimybė interaktyviai senovės gyvensenos imitacijai, Lietuvoje tai būtų didelis žingsnis į priekį šiuolaikiškos paveldo pristatymo visuomenei formos link. Apžvelgus aukščiau pateiktus pavyzdžius būtų galima teigti, kad Lietuvoje archeologinių objektų pristatymui vis dar trūksta conceptualaus ir strateginio požiūrio bei aiškių prioritetų nustatymo, kadangi neretu atveju pristatymo galimybė išlieka tik vystytojų geranoriškumo valia, taipogi reikėtų pažymėti, jog tik retu atveju klausiama ar atsižvelgiama į visuomenės nuomonę dėl archeologinių objektų išsaugojimo ir pristatymo.

¹²²Sietuvos kūrgrinda.[interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą: <<http://www.varniuparkas.lt/view.php?id=kultura&sbid=87>>

Romantinio archeologijos įsivaizdavimo erdvėje, pastaruoju metu ieškoma naujų didaktinių priemonių, norint aktyviau įtraukti visuomenę į paveldo pažinimo ir saugojimo darbą (paveldo dienos, gyvoji archeologija ir kt.): Europos paveldo dienų metu pristatyti archeologinį paveldą kai kuriais atvejais keblu, kadangi jų tematika neretai būna siaura ir griežtai apibrėžta, bei pritaikoma tik atskiriems paveldo grupių objektams. Kitas kiek netradicinis metodas pristatyti kultūros paveldą (o kartu ir archeologinį) visuomenei Lietuvoje buvo socialinės reklamos¹²³ panauda (plakatai ir reklama televizijoje) „Pažink ir saugok savo kultūros paveldą“, tačiau sprendžiant iš kritiškų atsiliepimų internetinėje erdvėje ji liko nesuprasta ir tinkamai neįvertinta, kadangi nebuvo numatyta tikslinė auditorija, pasirinktas netinkamas vaizdinis asociatyvinis aspektas.

Kaip atskleidė Vilniaus dailės akademijos magistrantės A. Stakėnaitės 2007 m. Lietuvos parodų ir konferencijų centre „Litexpo“ vykusioje mugėje vykdyta tikslinės objektų grupės (15 žmonių) apklausa, kad paveldas dažnai sieja su vietove, o ne su pačiu objektu (išskiriami tik atskiri ir žinomiausi archeologiniai objektai, tokie kaip Punios, Birutės piliakalniai), taip pat tyrime pažymima, kad “lankyti vien tik archeologijos objektus respondentai nėra linkę” bei “aplankyti archeologijos paveldo objektus labiausiai respondentus skatintų istorinis išskirtinumas”¹²⁴. Tačiau tokio preliminarus pobūdžio apklausa (nes pernelyg maža savo intimi, kad būtų galima daryti konkretesnius apibendrinimus) būtų tarsi gairės platesniam tyrimui, ruošiant detalesnį ir išsamesnį klausimyną apie archeologijos paveldo valdymo ypatumus Lietuvoje.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad nors aukščiau išdėstytuose pavyzdžiuose aptinkame tik edukacinį aspektą, tačiau norėtusi pabrėžti, kad tinkamas ir tikslingas kultūrinio paveldo pristatymas veda jo pažinimo bei apsaugos link. Tačiau reikėtų nepamiršti, kad pastaruoju metu¹²⁵ vis labiau aktyvėja visuomeninės akcijos dėl kultūros paveldo išsaugojimo, paprastai reikšdamos susirūpinimą dėl nykstančio ar žalojamo paveldo, ypač Vilniaus senamiesčio atveju reiškiasi Žaliųjų organizacija ar teritoriniu pagrindu besikuriantis organizacijos, kurių vienas iš tikslų rūpintis kultūros paveldu (pvz. Žvėryno, Pilaitės ir kt.).

Taigi nagrinėjant visuomenės vaidmenį sprendimų priėmimo dėl kultūros paveldo reikėtų remtis minėtąja Orhuso konvencija (2001 m. ratifikuota Lietuvoje). Visuomenės dalyvavimo priimant valdžios sprendimus užtikrinimas yra vienas pagrindinių Orhuso konvencijos „ramsčių“, o Konvencija *apibrėžia valdžios institucijas plačiaja prasme, remiantis pagrindine koncepcija, jog*

¹²³ „Socialine reklama vadinama rašytinė ar vaizdinė informacija, kuria siekiama remti valstybės ar savivaldybės institucijų, visuomeninių nepolitinių organizacijų, tam tikrų asmenų vykdomą socialinės apsaugos, sveikatos, aplinkos apsaugos, švietimo, kultūros, mokslo politiką bei jos įgyvendinimo priemones“ (socialinės reklamos apibrėžimas pateikiamas Vilniaus miesto savivaldybės Vizualinės komercinės reklamos, viešųjų užrašų, iškabų ir skelbimų Vilniaus mieste taisyklėse). Taip pat svarbus ir socialinės reklamos tikslas - pakeisti žmonių požiūrį į kokią nors problemą, o ilgalaikėje perspektyvoje - sukurti naujas socialines vertybes.

¹²⁴ A. Stakėnaitė Archeologijos paveldo vadybos ypatumai Lietuvoje (Magistro darbas) 2007

¹²⁵ Sovietmečiu, kada visos gyvenimo sritys buvo įtakojamos politinės idealogijos, o paveldas naudojamas kaip politinis resursas, visuomenės paminklosauginės organizacijos veikė griežtoje valdžios priežiūroje ir atliko „liaudies auklėjamąjį“ vaidmenį.

*visur vykdančios valdžios funkcijas turi būti užtikrintos fizinių asmenų ir jų organizacijų teisės*¹²⁶. Lietuvos įstatymai gerokai suvaržo šią teisę, apribodami ją vien iki teritorijų planavimo srities. Visuomenė iš esmės neturi teisės apskirtai arba visavertiškai dalyvauti priimant sprendimus dėl daugelio aplinką veikiančių arba su ją susijusių veiklos aspektų, nors Orhuso konvencija tokią teisę suteikia.

Vienintelis plačiau užtikrinantis visuomenės dalyvavimą įstatymas yra Teritorijų planavimo įstatymas¹²⁷ (TPĮ). TPĮ atima iš visuomenės *teisę dalyvauti priimant sprendimus*, suteikdamas su Orhuso konvencija niekaip nesusijusią teisę domėtis *jau priimtų sprendinių įgyvendinimu*. Pagal TPĮ, visuomenės dalyvavimas užtikrinamas ne pradžioje, bet baigiamajame teritorijų planavimo proceso etape, kur svarstymas paprastai būna formalus, į visuomenės nuomonę iš esmės neatsižvelgiama, nes priešingu atveju reikėtų keisti jau padarytus sprendimus. Be to, kontroliuojančios institucijos tikrina planų atitikimą šioms sąlygoms, todėl nesvarsto joms prieštaraujančių pasiūlymų. Akivaizdu, kad tuomet visuomenei beveik nelieka galimybių realiai paveikti galutinius sprendimus.

Dar daugiau visuomenė nėra iš anksto informuojama dėl kitų rengiamų sprendimų įtakojančių aplinką: pvz. projektavimo sąlygas, teritorijų planavimo dokumentų sąlygas ir koncepcijas, programas, kultūrinių vietovių ir objektų apsaugos reglamentus bei daugelį kitų su aplinka susijusių dokumentų. Apie šiuos valdžios sprendimus visuomenė sužino juos jau priėmus, todėl negali dalyvauti, nors pagal Orhuso konvenciją privaloma *užtikrinti visuomenės dalyvavimą jau pradžioje etape, kai yra visos galimybės svarstyti įvairius variantus ir kai galima užtikrinti veiksmingą visuomenės dalyvavimą*¹²⁸. O rengiant paveldo apsaugos dokumentus, visuomenės dalyvavimas priimant sprendimus iš praktiškai nėra įteisintas. Išskyrus įstatymiškai numatytą galimybę dėl Kultūros vertybių registro papildymo, užpildant ir teikiant Vertinimo tarybai aktą, tačiau per keturis tokios praktikos galiojimo metus vos vienas kita visuomenės grupės ar pavienis asmuo pasinaudojo šia teise.

¹²⁶Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais: Preambulė, 7 d. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//KONVENCIA_%20DEL_TEISES_GAUTI_INFORMACIJA.pdf>

¹²⁷Lietuvos respublikos teritorijų planavimo įstatymas (1995 m. gruodžio 12 d. Nr. I-1120; 2004-01-15, Žin., 2004, Nr. 21-617) [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=319074

¹²⁸Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais: 6 str. 2, 4 d. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//KONVENCIA_%20DEL_TEISES_GAUTI_INFORMACIJA.pdf>

Išvados

Šiuolaikinė archeologinio paveldo valdymo koncepcija remiasi keturiais pagrindiniais teoriniais principais, kurie deklaruoja, kad archeologinių išteklių yra baigtinis, jautrus ir neatsinaujinantis kultūros turtas, įtakojamas jo paties reikšmingumo, reglamentuotas įstatymų bei esantis visuomenės interesų objektas. Šių faktų įsisavinimą didele dalimi įtakojo XX a. antros pusės ekologiniai judėjimai, kai aplinkosaugininkai įtvirtino suvokimą, kad nekontroliuojamas išteklių eksploatavimas gali turėti katastrofiškas pasekmes bei išaugęs gelbėjamosios archeologijos vaidmuo.

Archeologinio paveldo valdymo procesą sudaro trys reikšmingiausi etapai: *archeologinių išteklių identifikavimas, įvertinimas* bei *sprendimo dėl apsaugos būdo priėmimas*, kurie remiasi dviem pagrindiniais principais: siekiu archeologinį paveldą išsaugoti *in situ* bei mažinti/švelninti jam daromą žalą. Praktikoje tai pasireiškia subalansavimo samprata: archeologinio paveldo integravimas į teritorijų planavimo, investicinių projektų programas. Ir visai tai veda link vienos archeologinio paveldo valdymo koncepcijoje įtvirtintos siekiamybės: kuo daugiau archeologinio paveldo palikti ateities kartoms.

Identifikuojant archeologinius objektus naudojami įvairūs metodai: nuo tradicinių (šurfavimas) iki alternatyvių (biolokacija). Archeologinio objektų identifikacijoje pasaulinėje praktikoje šiuo metu pamažu įsivyrąja sistemingos, tam tikrą teritorinį vienetą apimančios tyrimo programos, pagrįstos paremtos neinterveciniais metodais.

Įvertinimo procesas gana problematiškas, kadangi vertė nėra statiška ir vienetinė, o greičiau – kintanti ir daugiareikšmė, betarpiškai priklausanti nuo konteksto, o šiuolaikiniai kriterijai naudojami archeologinio paveldo objektams įvertinti nebūtinai bus tokie patys, kurie bus naudojami ateityje.

Išsaugojimo būdas gali varijuoti nuo prevencinės apsaugos (konservavimo, stabilizavimo) iki apsaugos dokumentuojant (pilni ar daliniai kasinėjimai), o konkrečios apsaugos formos priklauso ne tik nuo įvertinimo, bet neretai įtakojamos įvairių visuomenės grupių daromo spaudimo, kadangi kiekviena intervencija į neatsinaujinančią archeologinio paveldo substanciją turėtų būti pagrįsta visuomenine nauda.

Proceso dalyvių – valstybės, archeologo-mokslininko, paveldosaugininkų ar visuomenės – vaidmenys archeologinio paveldo valdymo procese apčiuopiami nevienodai, jei valstybės vaidmuo, paveldą reglamentuojančių įstatymų leidime, pastebimas nuo pačių proceso ištakų, tai visuomenė didesnę įtaką sprendimų priėmime įgavo tik praėjusio amžiaus pabaigoje ir pamažu įsitraukia į sprendimo priėmimo procesus.

Lietuvoje archeologinio paveldo valdymas iš esmės atitinka minėtos koncepcijos keliamus principus ir tikslus, kadangi yra sukurta pakankamai efektyviai veikianti įstatyminė bazė, tačiau vis dėlto esama tam tikrų trūkumų. Visų pirma tai sistemingo archeologinio paveldo identifikavimo stoka, sąlygojanti menkas paveldo apsaugos politikos įdiegimo, teritorijų planavimo metu, galimybes taip pat verčiant priimti sprendimus remiantis abejotinais ir nepilnais duomenimis, ko pasekoje sutrinka kultūros paveldo, saugojamo ateities kartoms, pavyzdžių reprezentatyvumas.

Kita pasekmė: daugeliu atveju archeologinio paveldo „išsaugojimas“ krypta tyrimų apsaugos tikslais apsiribojimu bei tik atskirų rūšių archeologinio paveldo objektų ypatingai piliakalnių, sutvarkymu.

„Reikšminga, kol neįrodyta kitaip“ – taip galime apibrėžti archeologinio paveldo vertinimo procesą Lietuvoje, kai labiau pripažįstama tik mokslinė vertė. Tai atrodytų efektyvus ir tinkamą apsaugą užtikrinantis veiksnys, tačiau nenusistačius konkrečių ir reikšmingiausių objektų (paremtų kiek galima objektyvesniu vertinimu), valstybė išsipareigodama saugoti archeologinius objektus (ir ne tik juos), neretai neįvertina savo jėgų.

Taip pat pastebimas vis aktyvesnis visuomenės dalyvavimas ne tik edukacinėse programose, bet kiek tai įmanoma ir sprendimo priėmimo procese, bent jau reiškiant nepasitenkinimą netinkamais sprendimais.

Santrauka

Archeologinis paveldas sudaro subtilų, sunaikinimo grėsmėje esantį, baigtinį ir neatsinaujinantį kultūrinį klodą, todėl ieškoma įvairių prieigos taškų prie šio trapios duomenų šaltinio apsaugos ir pristatymo, siekiant iki būtino minimumo apriboti intervencinius metodus naudojamus jo pažinimui ir įvertinimui bei žengiant link jo apsaugos *in situ*.

Šiuolaikinė archeologinio paveldo valdymo koncepcija remiasi keturiais pagrindiniais teoriniais principais, kuriais deklaruojama, kad archeologinių išteklių yra baigtinis, jautrus ir neatsinaujinantis kultūros turtas, įtakojamas jo paties reikšmingumo, reglamentuotas įstatymų bei esantis visuomenės interesų objektas. Šių faktų įsisavinimą didele dalimi įtakėjo XX a. antros pusės ekologiniai judėjimai, kai aplinkosaugininkai įtvirtino suvokimą, kad nekontroliuojamas išteklių eksploatavimas gali turėti katastrofiškas pasekmes bei išaugęs gelbėjamosios archeologijos vaidmuo.

Šio magistrinio darbo tikslas – atskleisti šiuolaikinę archeologinio paveldo valdymo koncepciją ir pasaulines jos tendencijas bei iširti kaip šio proceso principai atsispindi Lietuvos archeologinio paveldo apsaugoje.

Archeologinio paveldo valdymo procesą sudaro trys reikšmingiausi etapai: *archeologinių išteklių identifikavimas, įvertinimas* bei *sprendimo dėl apsaugos būdo priėmimas*, kurie remiasi dviem pagrindiniais principais: siekiu archeologinį paveldą išsaugoti *in situ* bei subalansavimo samprata: archeologinio paveldo integravimu į teritorijų planavimo, investicinių projektų programas, taip tikintis kuo daugiau archeologinių objektų palikti ateities kartoms.

Sparčiai vystantis Lietuvos ekonomikai pastarąjį dešimtmetį (ypač po įstojimo į Europos sąjungą), augant plėtros projektų ir su tuo susijusių statybų skaičiui, efektyvus archeologijos paveldo valdymas turėtų įgauti pirmaeilį ir svarbiausią vaidmenį šios kultūros paveldo kategorijos apsaugoje.

Lietuvos atveju archeologijos paveldas yra suprantamas kaip nekilnojamojo kultūros paveldo dalis. Lietuvoje archeologinio paveldo valdymas iš dalies atitinka minėtos koncepcijos keliamus principus ir tikslus, kadangi yra sukurta pakankamai efektyviai veikianti įstatyminė bazė, tačiau vis dėlto esama tam tikrų trūkumų.

Visų pirma tai sistemingo archeologinio paveldo identifikavimo stoka, sąlygojanti menkas paveldo apsaugos politikos įdiegimo, teritorijų planavimo metu, galimybes taip pat verčiant priimti sprendimus remiantis abejotinais ir nepilnais duomenimis, ko pasekoje sutrinka kultūros paveldo, saugojamo ateities kartoms, pavyzdžių reprezentatyvumas. Kita pasekmė: daugeliu atveju archeologinio paveldo „išsaugojimas“ krypta tyrimų apsaugos tikslais apsiribojimu bei tik atskirų rūšių archeologinio paveldo objektų sutvirtinimu, ypatingai piliakalnių.

Summary

Archeological heritage is endangered, finite and non-renewable resource. Therefore it has become clear that for a such sensible archaeological resources, archaeology needs new and different tools or approaches for minimizing destructive research methods and seeking preventive preservation. Contemporary archaeological heritage management conception is that new and mostly applicable approach of managing such resources. Active participation by the general public must form part of policies for the protection of the archaeological heritage.

It is based on some core theoretical presumptions such as, that archaeological heritage is subject to assessment for its archaeological significance, governed by legislation and a matter of public concern. Archaeological heritage management process is composed of three core stages: identification, evaluation and decision-making of protection form, whiches relay on two important principals such as most of archaeological heritage must be preserve *in situ* and conception of sustainability.

The main objective of this master degree thesis is to reveal contemporary archaeological heritage management conception and its universal tendencies and examine how these tendencies reflect in archeological heritage protection of Lithuania.

In Lithuania archaeological heritage management only partly correspond to above-mentioned conception's principals, despite that laws protecting cultural heritage are quite efective. One of reasons is the lack of systematic identification of archaeological objects, which in response indicate not enough integration of archeological herite into land-use planning programs. The other consequense is that protection of archaeological resources usually restricts on protection by documentation and preserving only narrow and specific segment of archaeological heritage, for example hill-forts.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

- Bahn P. *Archaeology: The Definitive Guide*, New York, 2002
- Baubonis Z., Vaitkuviienė A. Lietuvos archeologijos vertybių tyrimai apsaugos tikslais 1993-2001 m. // *Baltų archeologija* Nr. 1(13), 2002, p. 18 - 23
- Baubonis Z., Vaitkuviienė A. Lietuvos archeologinių vietų žalojimai // *Kultūros paminklai/9*. Vilnius, 2002, p. 25-33;
- Blockley M. *Archaeologists in the marketplace// Managing archaeology*, London, 1995, p. 97 - 113
- Blockley M. The social context for archaeological reconstructions in England, Germany and Scandinavia // *Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p.39 - 47
- Bower M. Marketing nostalgia: an exploration of heritage management and its relation to human consciousness // *Managing archaeology*, London, 1995, p. 31 - 37
- Bučas J. *Kraštotvarkos pagrindai*, Kaunas, Technologija, 2001
- Carman J. The importance of things: archaeology and the law // *Managing archaeology*, London, 1995. p. 79 - 87
- Carman J. Theorising the practice of archaeological heritage management // *Archaeologia Polona*, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 5 - 28
- Cleere H. Introduction: the rationale of archaeological heritage management // *Archaeological heritage management in the modern world*, London, 2000, p.1 - 17
- Dakanis B. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // *Lietuvos Kultūros būklė (memorandumo medžiaga)*, Vilnius, 1990, p. 36 - 42
- Dakanis B. Archeologinių vietų kartografavimas // *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*, Vilnius, 2001, p. 69 - 78
- Darvill T. Public archaeology: a European perspective // *A Companion to Archaeology* (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 409 - 428
- Darvill T. Value systems in archaeology // *Managing archaeology*, London, 1995, p. 38 - 45
- Dziegoraitienė A. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos problemos Lietuvos valstybinio administravimo sistemoje // *Jurisprudencija*, Vilnius, 2005, t. 78 (70), p. 14 - 19
- Glemža J. R.. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilnius, 2002
- Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija // *Baltų archeologija*, Vilnius, 1996, 2 (9), p. 24 - 32
- Kobyliński Z. Archaeological sources and archaeological heritage: new vision of the subject matter of archaeology // *Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century*, Warsaw, 2001, p. 78 - 83

- Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001
- Kristiasen K. Perspectives on the archaeological heritage: history and future // Archaeological heritage management in the modern world, London, 2000, p. 23 - 28
- Kuncevičius A. Senųjų Trakų piliavietės tyrinėjimai 1996 ir 1997 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 – 1997 m., Vilnius, p. 258 - 261
- McManamon F. P. Cultural resource management (CRM) // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia, New York, London, 2000 p. 138 - 142
- McManamon F. P. Managing archaeological resources // Handbook of Archaeological Methods, 2005, p. 1236 - 1258
- Merriman N. Introduction: diversity and dissonance in public archaeology // Public archaeology, New York, 2004, p.1-17
- Renfrew C., Bahn P., Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition), London, 2000
- Rice G. E. Salvage/Rescue Archaeology // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia, New York, London, 2000, p. 534 - 538
- Schaafsma C. F. Significant until proven otherwise: problems versus representative sample // Archaeological Heritage Management in the Modern World, London, 2000, p. 32-58
- Sullivan A. P. Survey Design, Theory // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia, 2000, New York, London, p. 601 - 612
- Sweetman D. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie, Warszawa, 1998, p. 130 - 137
- Šne A. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona, Warsaw, 2000, vol. 38, p. 96 - 108
- Tainter J. A. Persistent dilemmas in American Cultural resource management // A Companion to Archaeology (ed. by J. Bintliff), London, 2006, p. 435 - 453
- Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, Kaunas, 1928.
- Tebelškis P. Archeologijos paminklų, esančių IP ir LA sąrašuose, apskaita, kartografavimas, archeologijos žvalgomieji tyrimai // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Mokslinės konferencijos pranešimai, Vilnius, 2001, p. 113 - 117
- Vaitkuvienė A. Paveldo industrija Lietuvoje // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius, 2006, Nr. 17, 87 - 96
- Williams W. J. H. Archaeological heritage management and research // Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st Century, Warsaw, 2001, p. 84 - 92

Zabiela G. Application of alternative methods in Lithuanian field archaeology (up to 1996)
// *Archaeologia Baltica*, Vilnius, 1998, vol.3, p. 143 – 158.

Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // *Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje*, Vilnius, 1997, p. 40 - 48

Покровский Ф. Археологическая карта Виленской губернии. Вильна, 1983.;

Покровский Ф. Археологическая карта Гродненской губернии, Вильна, 1995;

Покровский Ф. Археологическая карта Ковенской губернии, Вильна, 1999.

Фаган Б., ДеКорс, Археология. В начале Москва, 2007

Šaltiniai

Čepaitienė R. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Daktaro disertacija, Vilnius, 2003, p. 132.

Markevičienė J. Kultūros paveldo inventorinimas: tikslai, metodai, strategija (šiuolaikinio pasaulinio proceso apžvalga). Rankraštis, KPC, Vilnius, 2000

Stakėnaitė A. Archeologijos paveldo vadybos ypatumai Lietuvoje (Magistro darbas) 2007

Teisės aktai

Lietuvos respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994 12 22. Nr. I-733 // *Valstybės žinios*. 1995-01-06. Nr. 3-37. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdocp_id=&p_tr2=>

Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą archeologinių vietovių vertinimo kriterijai ir tvarka. 1996. Kultūros paveldo centras.

Lietuvos respublikos teritorijų planavimo įstatymas (1995 m. gruodžio 12 d. Nr. I-1120; 2004-01-15, *Žin.*, 2004, Nr. 21-617) [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=319074

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // *Valstybės žinios*, 2004 10 19, Nr. 153-5571 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=243075&p_query=&p_tr2=

Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas. 2005. Nr. [V-150 // *Valstybės žinios*.

Paveldo tvarkybos reglamentas. Archeologinio paveldo tvarkyba. Projektas. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą:

<http://www.heritage.lt/t_aktai/projektai/archeologijos_PTR_Projektas.doc>

UNESCO Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations. 1956 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 22 d.] Prieiga per internetą: <http://www.icomos.org/unesco/delhi56.html>

ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990)
// http://www.international.icomos.org/e_archae.htm#Art4

1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=131120

Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www.hrmi.lt/structure//konvencija_del_teises_gauti_informacija.pdf

Internetiniai šaltiniai

Alpan A. Integration of urban archaeological resources to everyday life in the historic city centers Tarragona, Verona and Tarsus (master thesis) (PDF), 2005, p. 22-25 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: etd.lib.metu.edu.tr/upload/12606699/index.pdf

Archeologija istoriniuose miestuose [interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą: www.castletomorrow.net/docs/handbook_lithuania.pdf

Archeologijos paveldo apsauga [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kpd.lt/lt/node/173>

Barford P. Rescue archaeology: compromise or opportunity? 1998 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.muzarp.poznan.pl/archweb/archweb_eng/barf1.htm

Europos valstybių konstitucijų apžvalga paveldosauginiu požiūriu. [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=1016&p_d=10724&p_k=1

Gedimino prospekto teritorijoje rastos pastatų pamatų liekanos bus išsaugotos. [interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą: www.omni.lt/5487

Jarockis R., Kraujalis R. Kultūros paveldas ir aerofotografija [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą <http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/apie.htm>

Kuncevičiaus A. pranešimas „Archeologijos paveldo apsauga ir problemos“ skaitytas Valstybinės paminklosaugos komisijos posėdyje 2001 03 23 [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 balandžio 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=8207&p_k=1

Pokotylo D. L., Mason A. R. Public Attitudes Towards Archaeological Resources And Their Management [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. kovo 29 d.]. Prieiga per internetą:<<http://www.nps.gov/seac/protecting/html/1b-pokotyl.htm>>.

Predictive modelling for archeological heritage management (PDF). [interaktyvus] [Žiūrėta 2008 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą:<www.clw.csiro.au/publications/consultancy/2003/Review_Of_Remote_Sensing.pdf>

Sietuvos kūrgrinda.[interaktyvus] [Žiūrėta 2007 gruodžio 3d.] Prieiga per internetą:<<http://www.varniuparkas.lt/view.php?id=kultura&sbid=87>>

Priedai

Priedas Nr. 1

1 schema. Archeologinio paveldo valdymo proceso schema (pagal Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001).

2 shema. Valdymo procesas (pagal Willem J.H Williems The management of the archaeological heritage in the Netherlands // Archaeologia Polona, vol. 38, 2000, p. 160).

Priedas Nr. 2

Verčių sąveika su kitomis sritimis. (pagal Kobyliński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, modifikuota)

Priedas Nr. 3

Trys diagramos: 1935 – 1936, 1988, 2007 m. registrų duomenys

Registrutų archeologinių objektų pasiskirstymas Lietuvos teritorijoje

Priedas Nr. 4

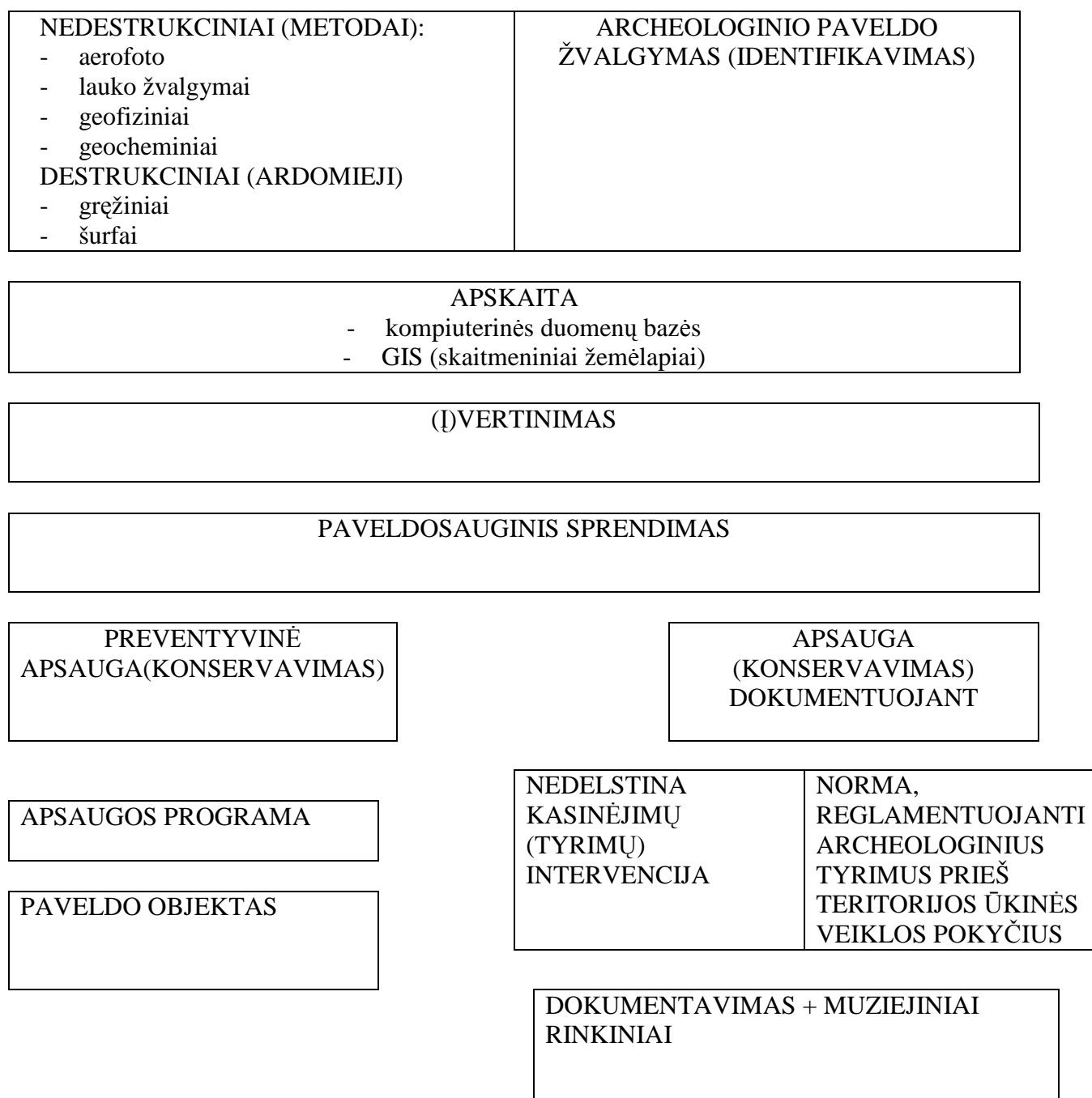
Lietuvos archeologinių vietų žalojimai

Priedas Nr. 5

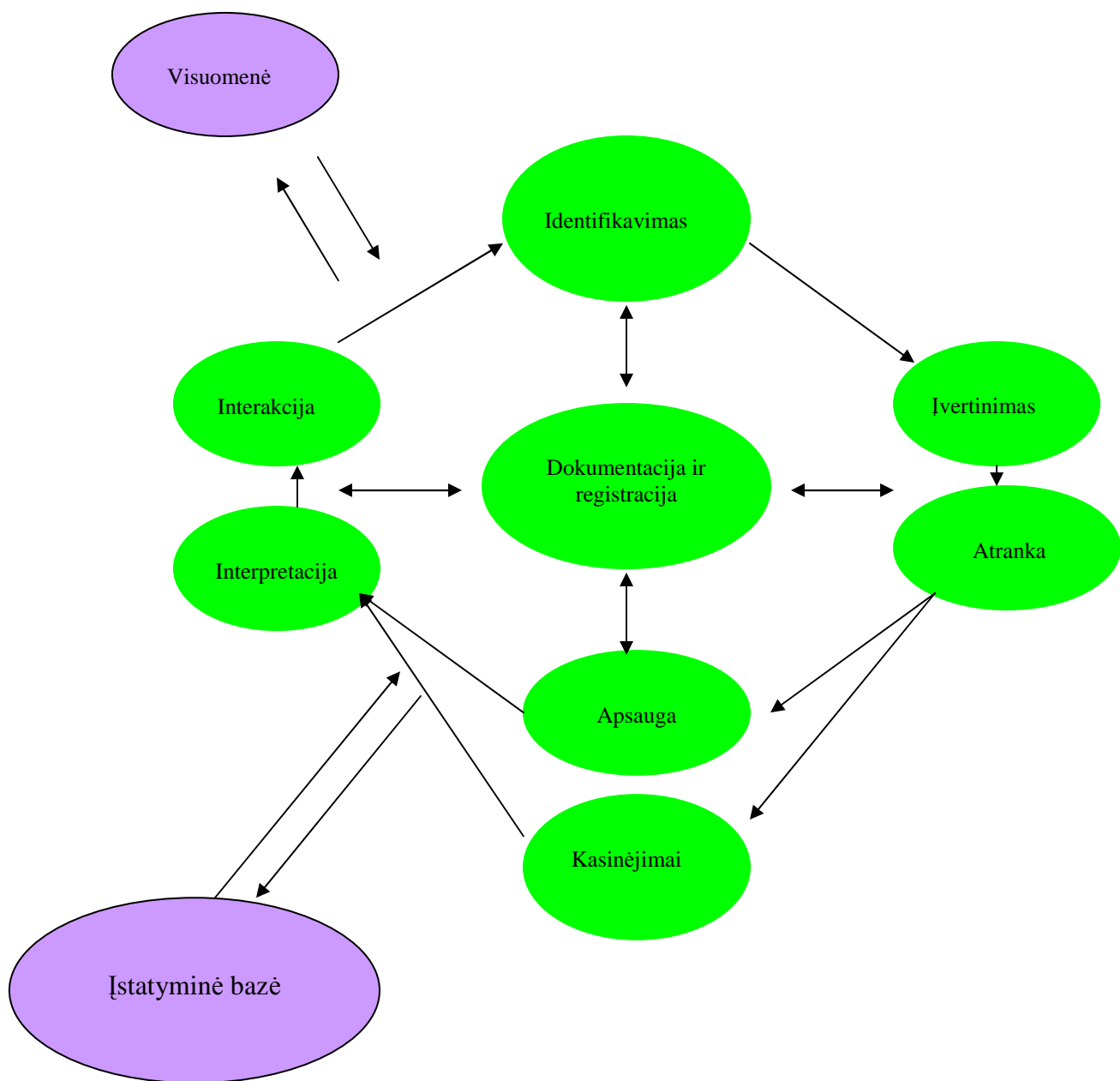
Sprendimas dėl leidimo išdavimo dėl archeologinio objekto kasinėjimo, sudarytas remiantis Anglijos ir Danijos pavyzdžiu.

Priedas Nr. 6

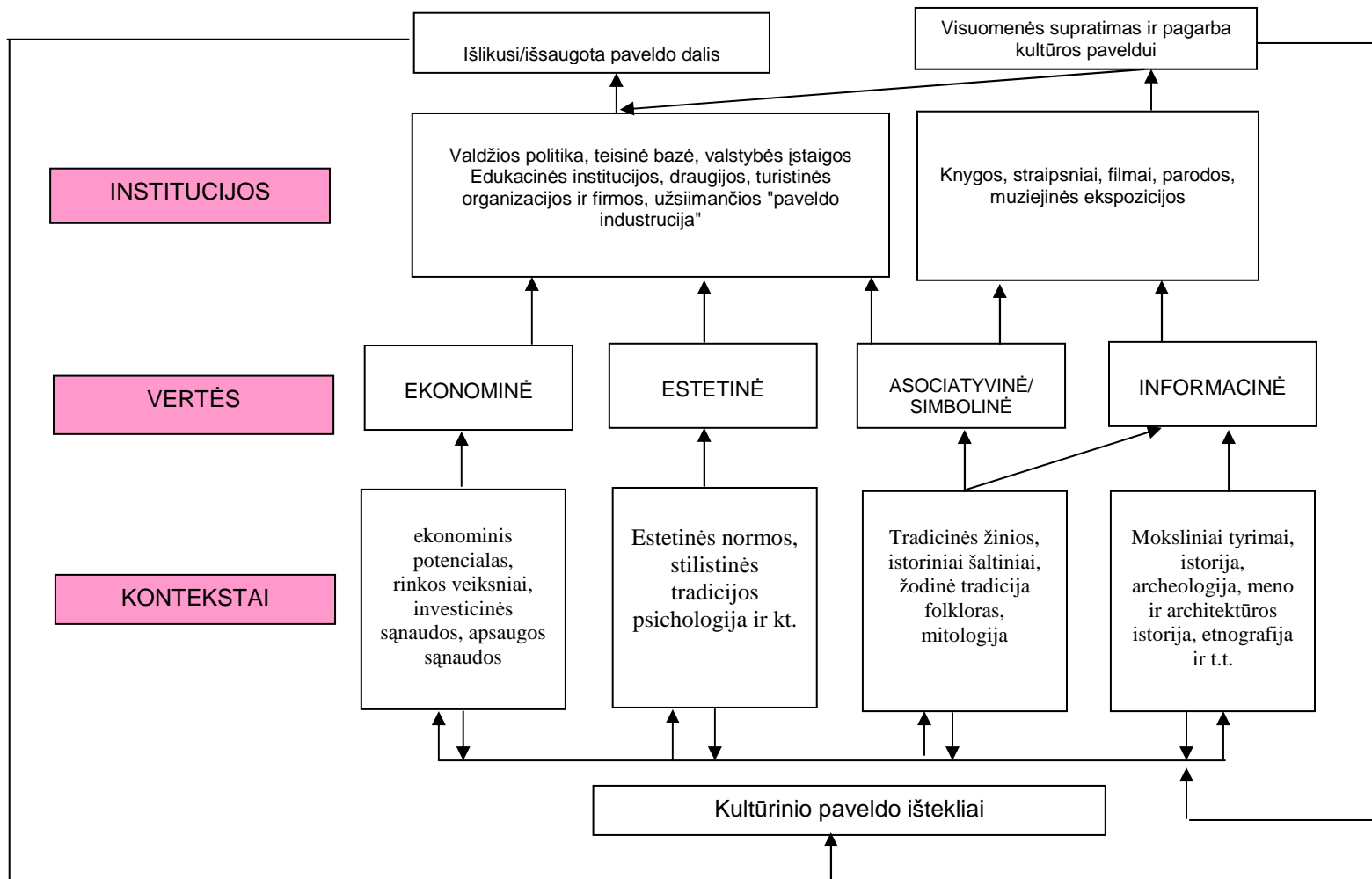
Lėšų skirtų archeologinių objektų ir padarytų darbų santykis

1 schema. Archeologinio paveldo valdymo proceso schema (pagal Kobylński Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001).

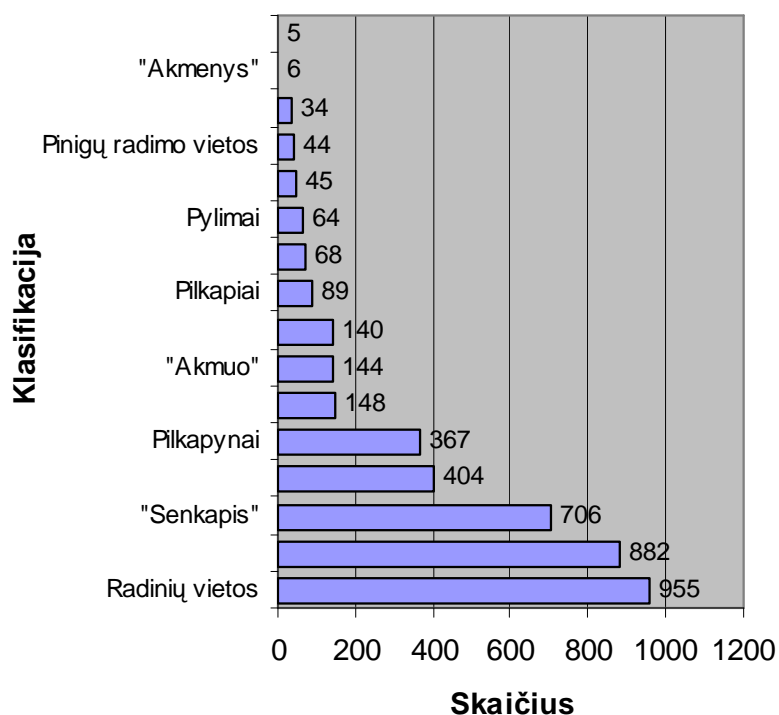

2 shema. Valdymo procesas (pagal Willem J.H Williems The management of the archaeological heritage in the Netherlands // Archaeologia Polona, vol. 38, 2000, p. 160)

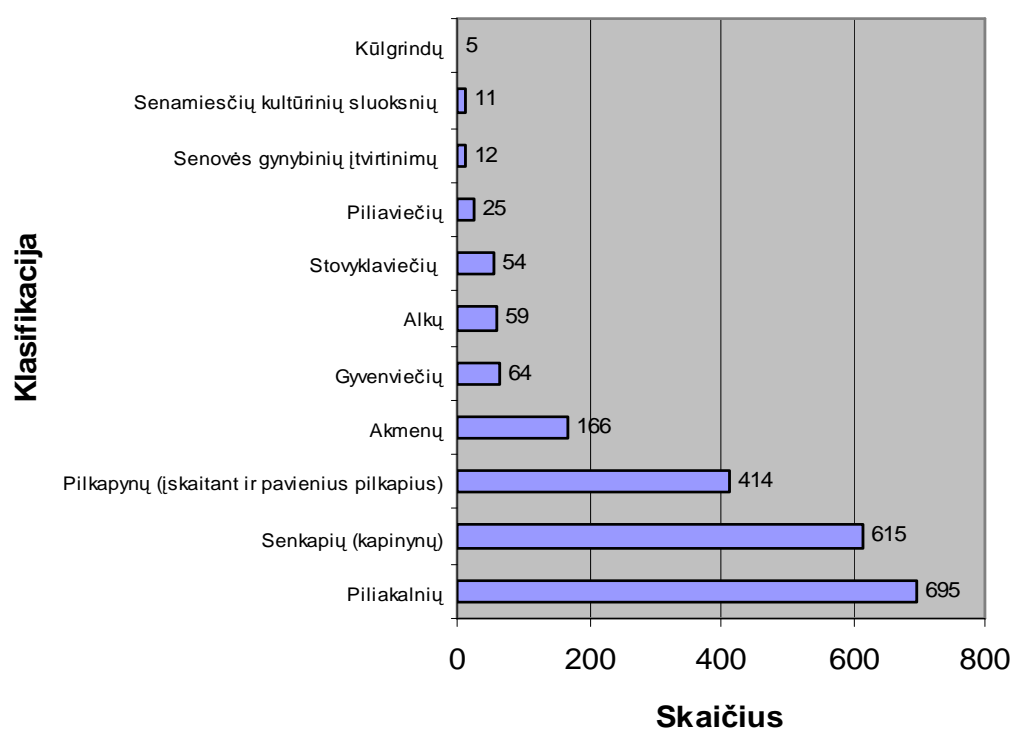

Verčių sąveika su kitomis sritimis. (pagal Kobylinski Z. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa, 2001, modifikuota)

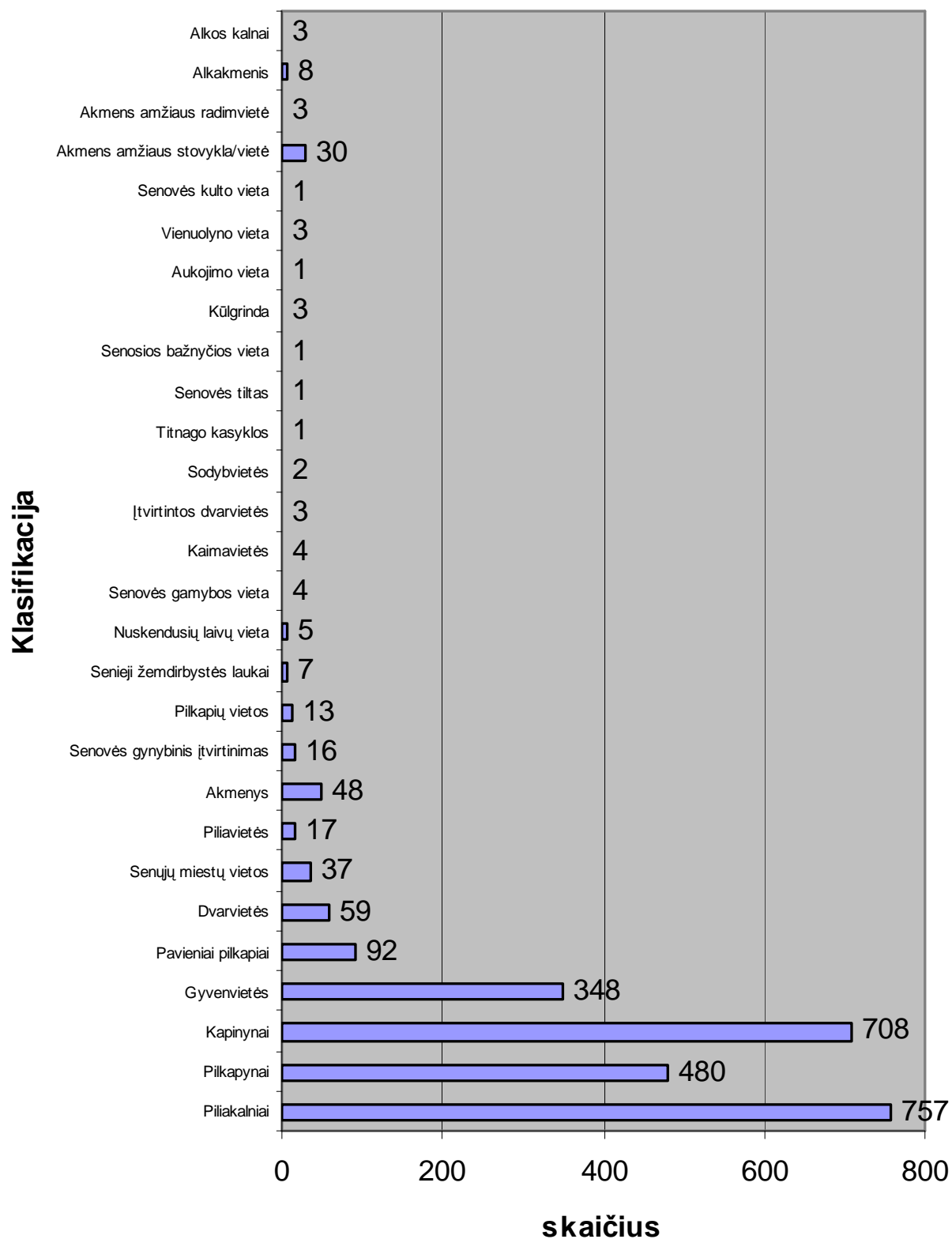
1935 - 1936 m. inventorizuotų archeologinių objektų statistika (viso - 4041)

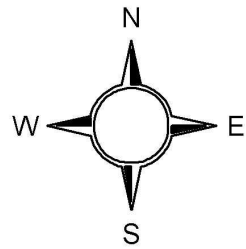
1988 m. Lietuvos valstybinėje apskaitoje buvusių archeologinių paminklų statistika (viso - 2105)

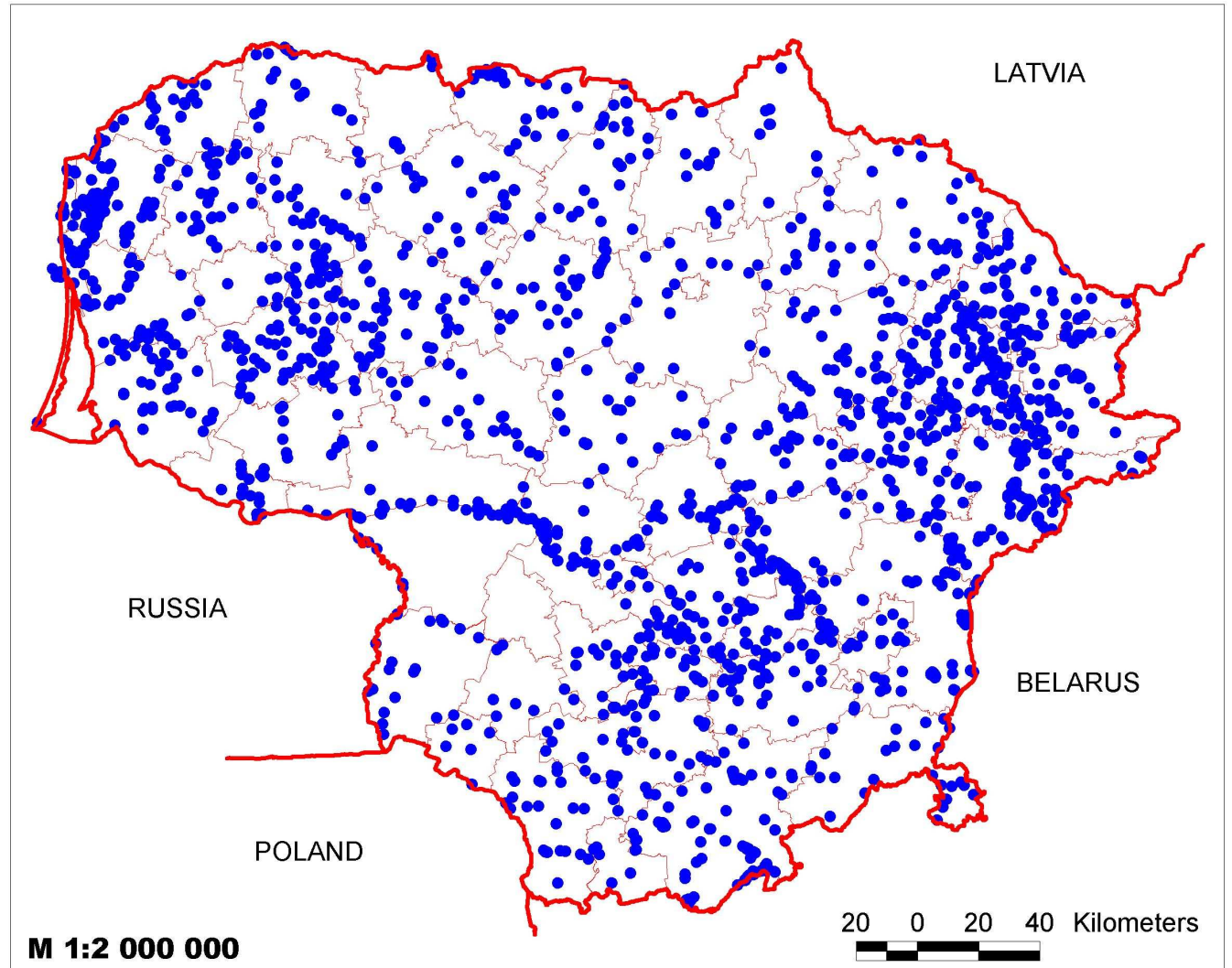
2007 m. registro duomenys

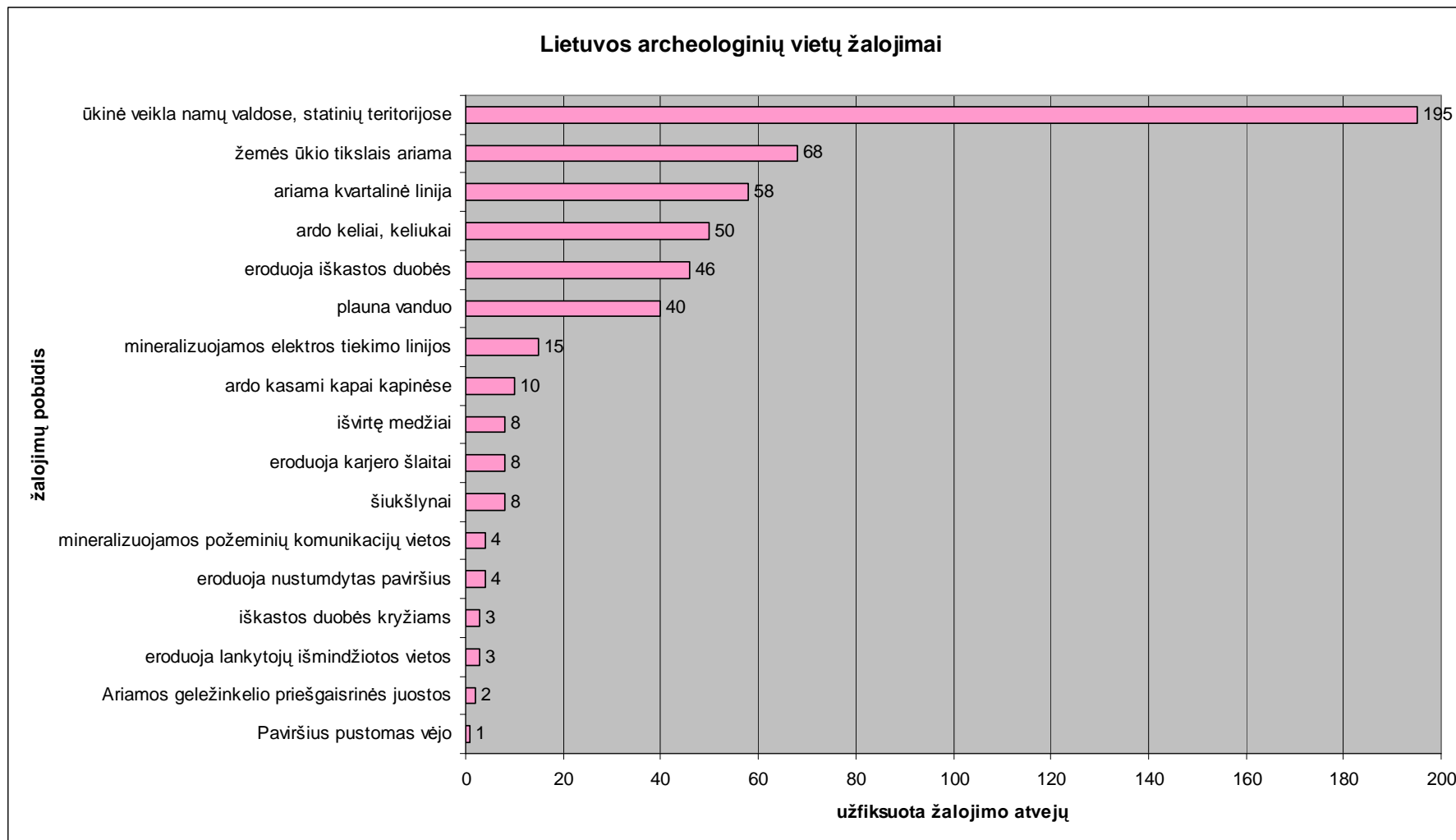

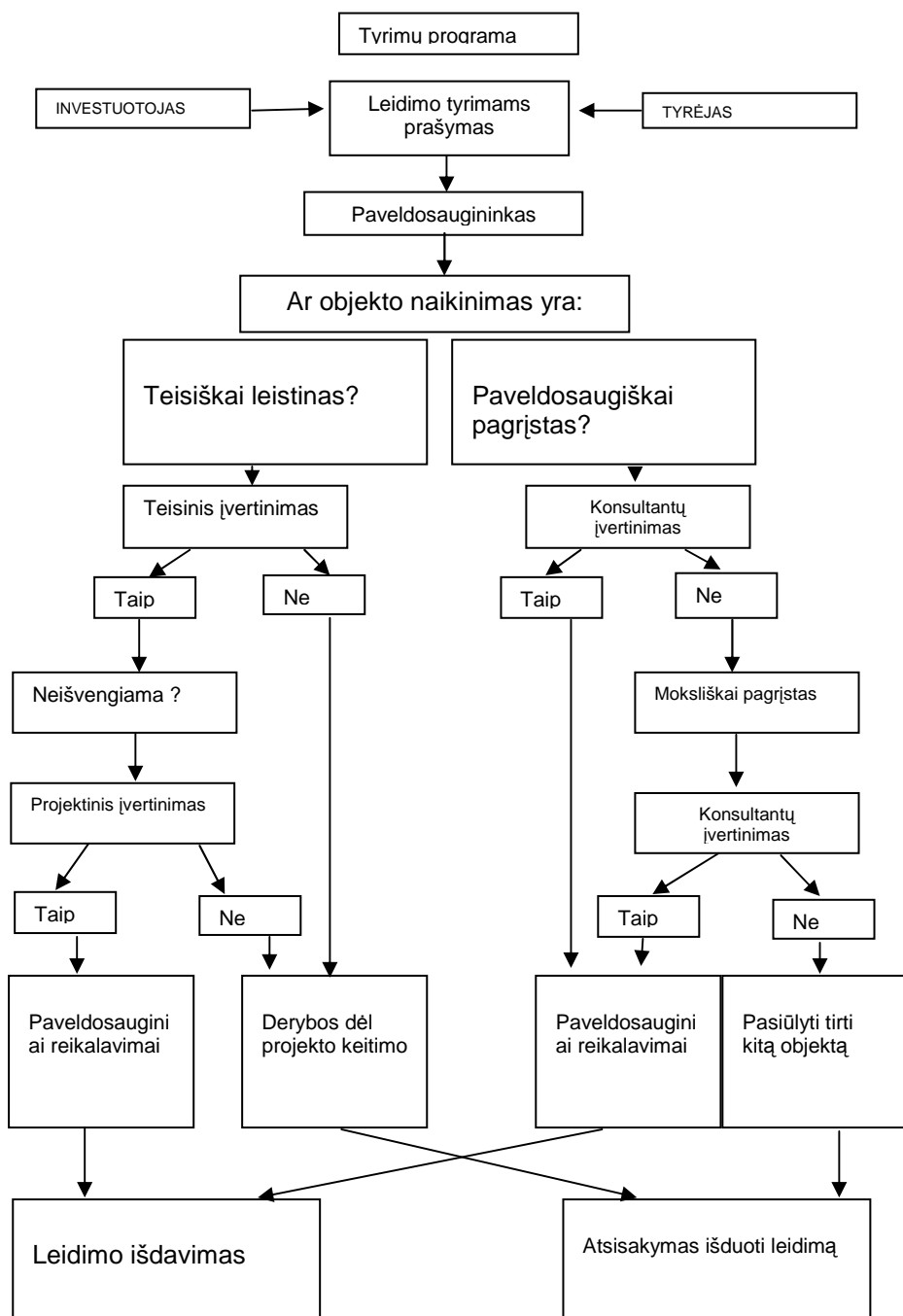
DISTRIBUTION OF LISTED ARCHAEOLOGICAL SITES

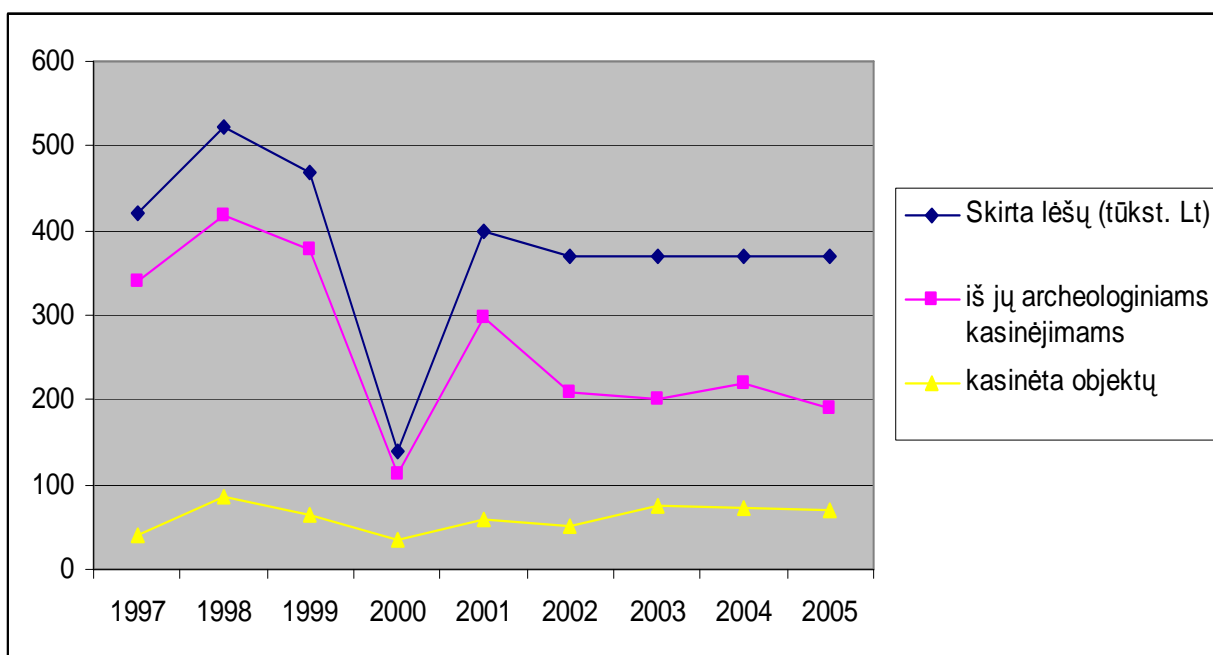
- Borderline
- Archaeological Sites
- Districts

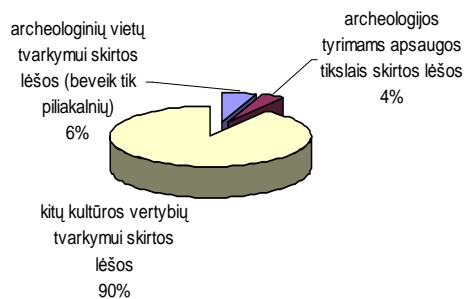

Pavyzdys kaip priimamas sprendimas dėl leidimo išdavimo dėl archeologinio objekto kasinėjimo, sudarytas remiantis Anglijos ir Danijos pavyzdžiu.

Kultūros vertybių apsaugai skirtos lėšos 1998-2004 m. (KVAD biudžetas)

2006 m. atliktų darbų pagal grupes diagrama (tūkst. Lt)

